

А.Л.АНГАРХАЕВАЙ
«НЕБО И ЗЕМЛЯ»
гээн 5 боти болонон
түүхэтгээ роман-мозаикатай
танилсалгын үдэшэ
Үндэштэнэй номой
санда үнгэргэгдэбэ

с. 13

«ЗОЛОТЫЕ ЧЕТКИ»

В основе учения Будды лежит Учение о четырех благородных истинах. Какие они, эти истины?

«ВОСТОЧНАЯ ПЧЕЛКА»

«Формы духов бывают невероятно разнообразными. Сияющий шар, спираль и линии – ищущий дух, блуждающий добрый дух...»

с. 7

с. 24

2011 оной
октябрини 20
Четвөрт

№ 41
(21838)
№ 41 (753)

Намарай дунда
улаагшан тахая
нарын 23 тарагай 5
www.yupe.ru

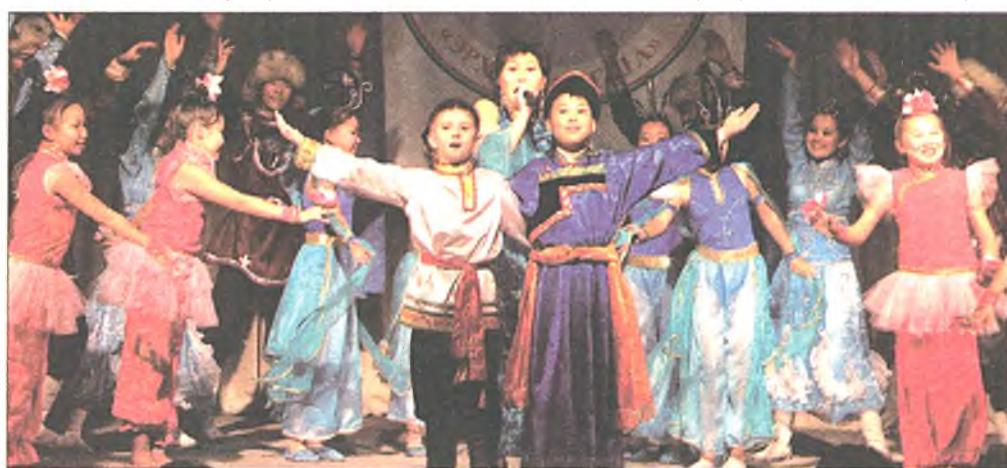

Буряад ҮНЭН Дүхэриг

БҮГЭДЭ АРАДАЙ СОНИН

Намарай дунда
улаагшан тахая
нарын 23 тарагай 5
www.yupe.ru

БУРЯАД ХЭЛЭНЭЙ ҮДЭРНҮҮД

с. 2-3

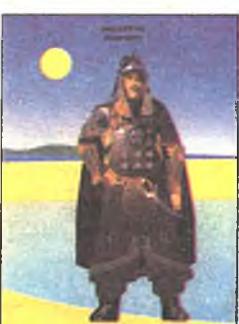

МУЗЕЙДЭМНАЙ ДАМЖУУЛЫТ

Хүндэтэ манай уншагшад, газетын ветеранууд, урдын сагта манай редакцида ажалаан зоной түрэл гарал, үрн хүүгэдэйн, аша гуша-нарын, дүтын нүхэд, та бүгэдэндэ хандажа, шэнэр түхээрэгдэжэ байнаан музейдэмнай экспонадууд болохо материалнуудые дамжуулыт гэжэ гүйха байнабди.

Тэрэ тоодо урданай болон мүнөөнэй фото-зурагууд, гар бэшэгүүд, үнэмшэлгэнүүд, шагналнууд, журналистикудай ажабайлдаа хэрэглэжэ байнаан зүйлиүүд, дурасхаал боломо бусадшье материалнууд оролсож болоно.

Иимэ хаягаар танаа хүлээнэбди: Издательский дом «Буряад үнэн» ул. Каландаршишили, 23, приемная редакции, каб. № 27, каб. № 42.

с. 21

САЙШИЯЛ

«ТАЙЖИ, ИЛИ ЦАРЕВИЧИ
ЧИНГИСА»

ВНИМАНИЮ НАШИХ ЧИТАТЕЛЕЙ И ОБЩЕСТВЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ

Газета «БУРЯАД ҮНЭН - ДҮХЭРИГ»

проводит конкурс

**«БУРЯАД ҮНЭН» - «ДҮХЭРИГ»:
«ЛУЧШИЕ ЛЮДИ БУРЯТИИ»**

Конкурс объявлен с 1 ноября 2011 года

ЦЕЛЬ КОНКУРСА

Красота души и тела, ум и талант, успех и достижения в деятельности, приносящей добро обществу и личности, и все то, что возвышает человека, должны быть достоянием не только близкого, но и широкого круга людей.

I. КОНКУРС ПРОХОДИТ ПО 9 НОМИНАЦИЯМ:

1. «Сагаан үбгэн-2011» («Вершина мудрости-2011»)
2. «Гуа сэсэн хатан-2011» («Женщина года-2011»)
3. «Баатар Мэргэн-2011» («Буряад үнэн-Баатар-2011»)
4. «Аламжа Мэргэн Арюун Гоохон хоёр-2011» («Современная семейная пара-2011»)
5. «Буян хэшэг-2011» («Милосердие-2011»)
6. «Аласай холбоон-2011» («Мир и Бурятия-2011»)
7. «Аза талаан-2011» («Улыбка фортуны-2011»)
8. «Наран Гоохон-2011» («Мисс Духэриг-2011»)
9. «Дэмжэлгэ-2011» («Содействие»)

II. ЧТО НУЖНО ДЛЯ УЧАСТИЯ В КОНКУРСЕ?

- 1) Рассказ о герое конкурса - 1-2 страницы.
- 2) Фотография героя конкурса.

III. В КОНКУРСЕ УЧАСТВУЮТ КАК АВТОРЫ КОНКУРСА ВСЕ ЖЕЛАЮЩИЕ**IV. УСЛОВИЯ КОНКУРСА ПО НОМИНАЦИЯМ ГЕРОЯМИ КОНКУРСА МОГУТ БЫТЬ:**

1. «Сагаан үбгэн-2011» («Вершина мудрости-2011») - мужчины старше 50 лет, достигшие вершин мудрости, имеющие значительные и выдающиеся результаты в творческом, созидательном труде на благо народа;
2. «Гуа сэсэн хатан-2011» («Женщина года-2011») – женщины делового круга из мира культуры и спорта, образования и медицины, производства и социальной сферы, также женщина - мать (старше 25 лет);
3. «Баатар Мэргэн-2011» («Буряад үнэн-Баатар-2011») - мужчины до 50 лет, добившиеся заметных успехов в своей деятельности, в т.ч. в учебе и спорте, в науке и искусстве, на государственной, муниципальной и военной службах;
4. «Аламжа Мэргэн Арюун Гоохон хоёр-2011» («Современная семейная пара-2011») - мужчина и женщина, создающие счастье и благополучие семьи, современные деловые и интересные люди;
5. «Буян хэшэг-2011» («Милосердие-2011») - бизнесмены и предприниматели, занимающиеся меценатской деятельностью;
6. «Аласай холбоон-2011» («Мир и Бурятия-2011») - государственные и политические деятели, люди культуры и спорта, науки и техники, бизнеса и предпринимательства, живущие за пределами Республики и внесшие заметный вклад в экономическое и культурное развитие Республики Бурятия;
7. «Аза талаан-2011» («Улыбка фортуны-2011») - человек, которому улыбнулась Фортуна, а она дарит счастливые минуты и дни в большом и малом, в серьезных делах и в ситуациях из разряда самых неожиданных, даже смешных;
8. «Наран Гоохон-2011» («Мисс Духэриг-2011») - девушки до 25 лет, красивые и обаятельные, имеющие определенный успех в учебе и в труде, в области науки, литературы и искусства и т.д.;
9. «Дэмжэлгэ-2011» («Содействие-2011») - учреждена в целях поощрения лиц, оказывающих содействие в развитии издательского дела, в распространении на местах газет и журналов, в подготовке материалов на актуальные темы социально-экономической, культурной и духовной жизни республики.

В каждой номинации будут выявлены по 1-2 лауреата.

От одного автора принимается один очерк. Рукопись более 2-х страниц не будет рассматриваться.

Оргкомитет конкурса.

Прием материалов завершается 1 декабря с. г.

БЭШҮҮРТЭ СОЦИАЛЬНА ХОЁР ОБЪЕКТ НЭЭГДЭБЭ

Үүчинхөө хойшио хүүгэдэхэн тус үйл хэргэг октябрин 18-да Буряадай Президент Вячеслав Наговицынай Бэшүүртэй аймагаар албан хэрэгжээр явахаа болоо: аймагай туб болыницин хүүгэдэй болон гинекологийн таңагууд капитальна захабарии үүлээр нээгдээ. Гадна Вячеслав Владимирович «таблеткэ» машина бэлэглэнхэн байна.

- Оройдоол 13 милион түхэригээр иимэх хэмжээнэй захабари хэжэ болоо: мөр гэжэ балай ехээр этигэдэггүй байгаабди. Төд бодото дээрээ ёнотой эзэн шэнгээр ажал хэрэгтээ хандабал, боломоор ха юм, - гэжэ аймагай толгойлогшо Виталий Калашниковын һанамжаараа хубаалдаа.

Совет үед баригданан хоёр дабхар юрийн лэ модон гэр тон богонохон болзор соо мүнөө үсүүн эрэлтэнүүдтэй зохисотой гоё найхан байсан болошоо.

- Буряадай Президентдээ, элүүрье хамгаалгын министртэй, Арадай Хуралай депутатуудта хүгэдэй болон эхэнрүүлэдэйн бэсэн элүүртэй таңагаа зобожо, дурадхалысны дэмжээндэйн баяр баясхалан хүргэнэбди, - гэжэ туб больницин ахамад врач Ольга Масленкина хэлээ.

Буряадай единороссуудай түрүүлэгшээ Владимир Павловай тэмдэглэнхээр, иимэх социальна объектнүүд республикин олон аймагуудта нээгдэжэ байнхай. Тус партиин «Элүүр энхэ – ажабайдалай шанар» гэхэн проектын хэмжээнэд больниценуудта хүүгэдэй болон гинекологийн таңагууд үельбэн шэнэлэгдэхнэ.

Тиихэдэй аймагай тубтээ зуун үхүүдүүдэе багтааха «Теремок» гэхэн хүүгэдэй сэсэрлиг нээгдээ. Сэсэрлигэйхишийн Президентын бэлэгтэй хүртөө – тэдэндээ 100 мянган түхэригэй үнэмшэлгэ баруулагдаа. Хоёр дабхар байшанай бодхоогдонон байрандай хоёр гэр анхан байгаа. Мүнөөшье хүүгэдэй сэсэрлигын тойроод иимэх гэрнүүд харагдана. Аймагай толгойлогшо Виталий Калашниковай хэлэнхээр, ерээдүйн сагта эндэ соёлой парк бии болохо. Хуушарнан гэрнүүдэй эзэдтэ 2012 онийн июль болотор хоёр квартиратай арбан хоёр гэр баригдахаа юм.

- Аймаг республиканскашье, федеральнашье программануудта хабаададаг. Тиихэдэй бүдүүдэдэй нээгдээ. Сэсэрлигэйхишийн Президентын бэлэгтэй хүртөө – тэдэндээ 100 мянган түхэригэй үнэмшэлгэ баруулагдаа. Хоёр дабхар байшанай бодхоогдонон байрандай хоёр гэр анхан байгаа. Мүнөөшье хүүгэдэй сэсэрлигын тойроод иимэх гэрнүүд харагдана. Аймагай толгойлогшо Виталий Калашниковай хэлэнхээр, ерээдүйн сагта эндэ соёлой парк бии болохо. Хуушарнан гэрнүүдэй эзэдтэ 2012 онийн июль болотор хоёр квартиратай арбан хоёр гэр баригдахаа юм.

- Аймаг республиканскашье, федеральнашье программануудта хабаададаг.

Тиихэдэй бүдүүдэдэй нээгдээ. Сэсэрлигэйхишийн Президентын бэлэгтэй хүртөө – тэдэндээ 100 мянган түхэригэй үнэмшэлгэ баруулагдаа. Хоёр дабхар байшанай бодхоогдонон байрандай хоёр гэр анхан байгаа. Мүнөөшье хүүгэдэй сэсэрлигын тойроод иимэх гэрнүүд харагдана. Аймагай толгойлогшо Виталий Калашниковай хэлэнхээр, ерээдүйн сагта эндэ соёлой парк бии болохо. Хуушарнан гэрнүүдэй эзэдтэ 2012 онийн июль болотор хоёр квартиратай арбан хоёр гэр баригдахаа юм.

Светлана НАМСАРАЕВА.
Дыжит МАРХАДЕВА хэблэлдэ бэлэдэбэ.

Соёлой болон экономикин үдэрнүүд - Москвада

БУРЯАДАЙ ПРЕЗИДЕНТ МУНХЭ ГАЛДА ВЕНОК ТАБИБА

Москвагай Александровскаа саад соо оршодот Мэдэгдээгүй сэргэшүүн хүшөөгэй дэргэдэхий Мүнхэн галай (1997 онийн декабрийн 2-то хүндэтэй караулаа пост бии болгогдоо) хажуудаа дутгээн Буряадай делегациие нийислэл хотын военэ комендантын орлогшо, 7 жэл манай Дивизионнодо алба хэхэн, мүнөө полковник Александр Водлозеров угтбаа.

Республикийн Президент Вячеслав Наговицын нахаа барагшадаа дурсахаал ёнолон, Мэдэгдээгүй сэргэшүүн дэргэдэхий Мүнхэн галдаа венок табибай. Энэ ёнололдо Москвагай мэриин түлөөлэгшэд, Буряадай министрнүүд Наталья Хамаганова, Маргарита Магомедова, Александр Манзанов, Сергей Козлов, Игорь Шутенков, Александр Гребенщиков, Арадай Хуралай депутатууд Владимир Булдаев, Баир Доржиев, Хорин, Хурамханай, Прибайкалийн аймагуудай гульваанар Баир Жамбалов, Даба-Жалсан Чирипов, Сергей Семёнов гэгшэд хабаадаа.

ХАРИЛСАГАА БУРИ ҮРГЭДХЭХЭ

Мүнөө үедэ Москва Россиин 82 регионуудтад харилсаагаа баталанхай байна. Жэл хахад урда Федерацийн Соведэг Буряадай үдэрнүүд болоо үнэн. Харин мүнөө Буряадай Соёлой болон экономикин үдэрнүүд Москвада болоо гээшэ. 2007 ондо баталагдаан зүвшэлэлгүн ёхор харилсаан үргэдхэгдэнэ.

Октябрин 11-дэй нийислэл хотын мэр Сергей Собянин, Буряадай Республикин Президент – Правительствын Түрүүлэгшэ Вячеслав Наговицын гэгшэд мэриин Улаан зал соо Москвагай Правительствын болон Буряад ороной хоорондын худалдаа-

наймаанай, эрдэмий-техническэ болон соёлой харилсаагаар Зүвшэлэлгүнэ баталан, протоколонь гаралаа табиан байна.

«Республикатай бэлүүлхэ харилсаа холбоомнай саашадаа бүри үрэжэлтэй боложо, Москвагай зондо, Буряадай ажануугшадтаа аша туhatай байхаа» гэжэ Москвагай мэр мэдээсээ. Заншалтаа болонон харилсаа дэмжэхэ, регионууд хоорондын холбоо барисаа саашадаа бүри найнаар бэхижүүлхэ шухалаа гэжэ тэмдэглэнхэн Вячеслав Наговицын баяраа мэдүүлбэ.

Москвагай «Новый Манеж» гэхэн гүрэнэй выставочнэ зал соо Буряадай экономийт танилсалгаа болоо. Мүнгэ номолхо аргатай инвесторнүүдий анхаралда «Байкальская гавань» гэхэн аянчалгын-рекреационно тусхай экономическозонодо гаргашалагдаа хараалгдаан 40 миллиард түхэригэй эгээл үнин проект дурадхагдаа. Эндэ федеральна, региональна хубин инвестиции хэрэглэдэжэ, дабтагдашагт, найхан байгаалтай аяншалалтын маршрудууд байгуулагдаа зэрэгтэй гэжэ хэлэгдээ.

Экономикин үдэрнүүдэдэй Москвада Улаан-Үдийн авиа завод, СУЭК, «Улан-Үдэ Стальмост»,

ЛВРЗ, «Байкалфарм», «Ажур-Текс», «Аэротех» хабаадаа. Мүн «Байкалькопродукт», «Бифивит», «Байкальский продукт», «Доктор Хлеб», «Гутал», ВСГТУ-гийн инновационно туб өөндэйнгүй продукци дурадхадаа.

Москва хотын бизнес эрхилэгшэдэй 100 гаран түлөөлэгшэдэй хабаадаанын Буряад орондо ямар үрэөтэй байгааб гэхэдээ, тэдэнэй 30-нийн республикийн инвестиционно проектнүүдэй түнгэ зөөри номолхор бэлэн байна.

МОСКВАГАЙ МЭР СЕРГЕЙ СОБЯНИН:

Россиин бүридэлдээ Буряад ороной найн дураараа хамжан орохоной 350 жэлэй ойдо зориулагдаан ехэх хэмжээ явуулга болоно. Саашадаа манай харилсаан үргэдхэхэ, бэхижэхэ. Буряадай Экономикин болон соёлой үдэрнүүд манай хамтын найндэр болоо, мүн саашанхи харилсаанай харгы нээгээ.

Светлана НАМСАРАЕВА.
Бэлгима ОРБОДОЕВА
оршуулба.

Улаан-Үдэ-Москва-Улаан-Үдэ

Буряад хэлэнэй үдэрнүүд

АЮНА ДОРЖИЕВА: «ТҮРЭЛ ХЭЛЭНДЭМ ХҮГШЭН ЭЖҮМНИ ДУРЛУУЛАА»

Үнгэрэгшэ долоон хоногто буряад хэлэнэй болон литературын багшанаар дундаа «Эрхим багш-2011» гэхэн III республиканска конкурсын дүнгүүд согсолгодоо. Хоёр үдээр туршадаа республикин бүхий аймагуудай болон Улаан-Үдэ хотын 19 түлөөлэгшэд багшанаар коллеж соо бэлиг шадаарингаа талаар мүрүсөө юм.

Конкурс эмхидхгэшэ - республикин Үралсалай болон эрдэм ухаанай министерство – буряад хэлээ заалгын онсо илгээнүүдэе хараадаа абаажа, мүнөө жэлэй мүрүсөө хоёр номинацияар үнгэрэгхэн байна: тус тусгасаа түрэлхийн болон гүрэнэй хэлэнэй эрхим багшанаар элирүүлэгдээ.

«Бидэ мүнөө шэнэ нэрэнүүдэе нээгээбди гэжэ бата найданаби. Бэлиг шадабарияа, дүйн дүршлэлэе харууланцадтай бултандатнай баяр баясхалан хүргэнэбди», - гэжэ нуралсалай болон эрдэм ухаанай министрэй орлог А.И.Бочевс хэлээ.

Зай, илагшадын эрэлзэ. «Түрэлхийн хэлэнэй эрхим багшга гэхэн номинациаа Хэжэнгийн аймагай Хэжэнгийн 1-дэх дундаа нургуулии багш С.Сультимова илалтаа туйлаа. Хоёрдохи шандадаа Буряадай Үндээнтэйнэй 1-дэх лицей интернадай багш М.Мункуева хүртөө, гурбадахи нуури Загарайн аймагай Асагадай дундаа нургуулии багш А.Нанзанова эзэлнэн байна.

Ород хэлэтэй хүүгэдтэй гүрэнэй хэлээ заадаг багшанаар дундааа Сэлэнгэнтэй аймагай Загарайн дундаа нургуулии багш А.Доржиева тон эрхим гэжэ тодороо. Удаадахи нуринуудын Улаан-Үдэ хотын 32-дохи нургуулии багш Г.Ванжатова болон Улаан-Үдэйн 33-дахи гимназийн багш Б.Бадмаева гэгшэд эзэлзэ.

Тус хэмжээ явуулгын дунгүүд болон буряад хэлэнэй мүнөөнэй байдал тухай хабаадагшадай һанамжануудые дурадханаби.

Түрэлхийн хэлэнэй багшанаар дундаа илагша С.Сультимова:

- Конкурс үндэр хэмжээнд үнгэрэе. Нилээд бэрхэ багшадаа хабаадаа гэжэ тэмдэглэхэй байгаа. Тэдэнэртэй мүрүсэхэнь нилээд хүндэ байгаа. Шүүхэндээ сэх баяртай. Би арбан наймаадаа жэлээ нургуулидаа хүдэлнэй. Хэлэний байдал тухай хэлэх болоо haas, хэлэнийн хүгжэнэйгэй гэжэ шадахагтый. Үүлээ үедэ буряад дамжууланууд, электронном би болоо, залуушуудай дуунууд зохёгдоно, элдэб янзын конкурснууд эмхихэдээнэ.

Хоёрдохи номинацидаа илагша А.Доржиева:

- Би дүрбэдэхий жэлээ багшалын. Тус конкурс шухалаа удхатай болон хэрэгтэй гэжэ нананаб. Жэшээнь, би олон юумж өөртөө хадуужаа абааб, заримын хэшээлдээ хэрэглэхэй. Түрэл хэлэндэм дурлуулан хун гэхэдээ, хүгшэн эжымни. Энэ мэргжэл шэлэндээндэмни миний буряад хэлэнэй багшын нүүлээ тон ехэ.

II шатны дипломдо хүртэгшэ М.Мункуева:

- Ингээж буряад хэлэнэй багшанаар дүйн дүршлээрээр хубаалдажаа байха арга олгохондоонь, мүн дэмжэлэлын түлөө республикин үралсалай министерствэдэй баяр баясхалан хүргэнэб. Би 1997 ондо хойшио нургуулидаа хүдэлнэй. Тиймэээ түрэл хэлэнийн хүгжээ байна гэжэ нананаб.

«Эрдэм бэлигэй элшэ туюа бадаруулагша» болонон Л.Ванжилова, Хорин аймагай Хорин 1-дэх дундаа нургуулии багш:

- Арбан долоон жэл хүдэлжэ байна. Эдь саг соо буряад хэлэх узэх дурагүй иэгэшье үхибүүн намдаа дайралдаагүй. Ушее нэгээ хийн юумэн гэхэдээ, энээндээ урид буряад хэлэгүй хүүгэдтэй заанан haas, hүүгэй зургаан жэлэй туршадаа түрэлийн хэлэндэй нурганаб. Юуб гэблэй, манай нургуулидаа буряад классууд нэргээгдэжэ эхилэнхэй. Тиймэээ, миний һанахада, яналал урагшаа дабшажаа ябанабди.

Дыжит МАРХАДЕВА.

БУРЯАД АЯЛГА ДУУН МОСКВАДА ЗЭДЭЛЭЭ

Үнгэрэхэн долоон хоногийн туршадаа Москвада Буряад Республикин Экономикин болон соёлой үдэрнүүд үнгэрбэ. Октябрин 12-то Москвагай Үндээнтэйнэй байшандыа республикин эрхим душадай концерт болонон байна. Энэ концертдэй инструментальна «Байкал» ансамбл хабаадаа. Ажалай үдэр б

Буряад хэлэнэй үдэрнүүд

ТУМЭН ЖЭЛЭЙ ТУШЭГ БАЯЛИГНАЙ

Баир Батуевич ДОРЖИ-ЕВ – республиканский Арадай Хуралай депутат, «Барис» гээни реклами агентствын директор, «Буряад үнэн» - «Дүхэригийн» «Буряадай түрүү хүнүүд» гээни конкурсын лауреат:

- Буряад арадаа, буряад хэлээ, ён заншалаа үргэхэ, дэмжэхэ зорилготойгоор нонин һөнин номуудые гарганабди, бэлигтэй залуушуулые дэмжэнзбди. Жэшээнь, буряад ён гуримаар шанагдахаа, буйлуулагдахаа эдээ хоол тухай үнгэтийн хайхан ном гаргажа, түүхын музей соо презентациин үдэшэхээ һөмдий.

Тийхэдэ багашуулдаа зориулагданан тон хэрэгтэй, гоёнууд зурагуудтай, ехэ зохид томо ном буряад, орд, англи хэлэнүүд дээрэ барлан, олон нийт үзэмжэдэ табяабди. Тэрэ номийн автор - Соёлой министерствэдэ ажаллаан бэлигтэй багша Дарима Гывановна Юндунова-Дымболова. Хүүгэдэй баганаан түрэл хэлэндэнь нургаха шухала гэж тоолоноб. Бэлигтэй, дууша залуушуулые, тэрэ тоодо Виктория Кожанова дэмжэжэ, костюм оёлгодон мүнгэ үгээн байнаабди. Дасан һөгөөн эдээ, «Тэнгэри» гээн бөө шажантай эмхид тува хүргэжэ, арадайнгаа ён заншал, ён гурим дэмжэнбди.

Доржи Жигмитдоржиевич БАЛДАНОВ – Х.Намсараевийн нэрэмжэте Буряад драмын академикэх театрдай директор:

- Багашуулдаа, эдиршүүлдээ, залуу зондо зориулагданан зүжгүүдээ нэрлэбэл, Буратино, Али-Баба тухай хүүгэдэй зүжгүүдэе, Агууех Илалтада зориулагданан «С.С.С.Р», бусад Сагаалганай наиргуулгануудые харуулжа, Эх орондоо дуратайгаар хүмүүжүүлхэ, түрэл хэлэндэни дадхаахаа, ён заншалнуудтаяа танилцуулхаа гээн зорилго хараалнабди. Шэнэ бүлэг артистнуудны худэлхөө ерэбэ. Хүдөө нютагуудаараа гастрольдо ябажа, жэнхэн буряад хэлээ

дэлгэрүүлнэбди, зүжгүүдээ, концерт наадануудаа зориулагданабди. Хүүгэдэй сэсрэлигүүднээс эхилжэ, буряад хэлээс үзүүлхэ шухала гэж хэлэнхэй байна. Тиймэхээ олон зүжгүүдээ Улаан-Үдүнгөө хүүгэдэй саадуудтаа, нургулинуудтаа харуулнаабди. Арад зонойнгоо түүхэ харуулнаан «Шүдэрлэгдэхэн зуун жэл» гээн зүжгэгөө наяхан «Алтан сэргэ» гээн уласхоорондын фестиваль дээрэ харуулжа һонирхуулаабди. Түргөөр театрдайн байшгай захабарилга түгэсэнхэй гэж сэдьхэнэбди. Саашадааш түрэл хэлээ дэлгэрүүлхэ уургэтайгөөр «Буряад үнэн» хэблэлэнгээ байшантай, БГУТай, педколледжтой, 1-дэхи

лицей-интернаттай, бусад эмхинүүдтэй нягта холбоотойгоор ажаллахабди. Түрэл хэлэмнай – түшэг баялигнай болно бшуу.

Ерээдүйн үетэндие буряадтаяа нургаха хэрэгтэй өөрынгөө горитой хубита оруулхаар бэлэнбди.

Михаил Жалбуевич БАТОИН – уран зохёолцоо, драматург, поэт, журналист, республиканский художник-литератор Гүрэнэй шангай лауреат:

- Хүүгэдэй бага балшар наананаан буряад хэлэндэнь эжэ, абань, хүгшэн эжэ, үбгэнь абань нургаха жэшээтэй болоно. Би өөрөө хүүгэдтэ

зориулагданан пьесэнүүдье бэшэдэг хадаа хүүгэдэй саджалинуудтаа буряад хэлээ заахаа, нургаха шухала гэнэ байнаб, юуб гэхэдэ, миний зохёён найруулнаан «Хун шубуун», «Алтан Мундаргын нюус», бусад пьесэнүүдни бага наанай хүүгэдэй һонирхол татана. Тээмэндэ «Хун шубуун» зүжгтөө оронхой, «Ульгэр» театр соо нуухадамни, ахамад режиссёрын Эрдэни Жалсанов наамай бишыхан харагшадтай танилсуулхадань, үльгэр онтохынни харагжа нууцан багасгуул «Самиды автрын», амиды бэшэгшэн» гэлдэжэ байжা, намай һонирхоо, шагнаа бэлэй. «Тайна Золотой Мундарги» гээн радио-зүжэгни

Бүхэсюзна радиогоор зэдэлжэ шалгараа бэлэй. «Ногоодай сэсэн хатамни» Киевтэ хоёр дахин харуулагдажаа, үндэр сэгнэлтэдэх хүртэхэнинь урмашуулдаг. Тийхэдэ Томскдо, бусад хотонуудтаа «Хун шубуумни» найшаагданан байна. Тиймэхээ түрэл хэлэндээ нургахын тутаа буряад үльгэр, онтохоо хүүгэдтээ унишаха, тийхэдэ «Ульгэр», бусад театрнуудтаа буряад хэлэн дээрэ гарадаг зүжэг, Сагаалганай найр наадануудтаяа танилсуулхаа хэрэгтэй. Буряад хэлээз эб хамтаа, залуу хүгшэнгүй булта дэмжээл, үргэел!

Бэлигма ОРБОДОЕВА.

УДХАТАЙ ҮЗЭСХЭЛЭН ҺАЙНДЭР

БУРЯАД Республикин Правительствын 2011 оной априлийн 7-ний № 203-р захиралай ёхор Буряад хэлэнэй үдэрэй баяяд Октябрин 21-дээ тэмдэглэгдэнэ. Энэ һайндэрэй зорилго – буряад хэл дэлгэрүүлхэ ба гүрэнэй хэлэнэй үүргэ үргэхэ мүн.

Буряад Республикаадаа Буряад хэлэнэй үдэр зургаадахи жэлээ тэмдэглэгдэнэ. Энэхэн баярай үдэр хайхан заншалтай болож байна. Эрхүү можоо ба Забайкалийн хизаарта ажанаадаг буряад угсаата зон болон Монголий ба Хитадай буряадууд хайшаажаа дэмжэдэг юм.

Буряад хэлэнэй баярай үдэртээ зориулагданан арга хэмжээнүүд октябрин 1-нээ эмхидхэгдэжэхээлээ. Республикийн нургулинуудтаа, дундаа ба дээдээ һуралсалай эмхи зургаануудтаа, номой сангүүдтэа нээмэл хэшээлнүүд, найруулга ба диктант бэшэлгээр урилдаанууд, оюун ухааны наадаа тоглоом, уран шүлэгэй, уран ушиалгын мүрүсөөнүүд үнгэргэгдэнэ.

Октябрин 8-да оперо болон 1-дээдээ һуралсалай эмхи зургаануудтаа, номой сангүүдтэа нээмэл хэшээлнүүд, найруулга ба диктант бэшэлгээр урилдаанууд, оюун ухааны наадаа тоглоом, уран шүлэгэй, уран ушиалгын мүрүсөөнүүд үнгэргэгдэнэ.

«Эрхим багша-2011» гээн мүрүсөөнэй дүн гараба. 19 багшнаар эндэ оролсоо.

«Буряад хэлэн - түрэлхий хэлэн» гээн номинацида шалгаржа гарцаа гээл:

- Сультимова Сэндэмэ Цырендоржиева, Хэжэнгын юрэнхы нуралсалай дундаа нургуули № 1.
- Мункуева Мира Баировна, Буряадай лицей-интернат № 1.

3. Нанзатова Очир-Ханда Найдановна - (Асагадай юрэнхы нуралсалай дундаа нургуули).

«Буряад хэлэн - Буряад Республикин гүрэнэй хэлэн» гээн номинациин эрхим багшанар гээл:

1. Доржиева Аюна Жамьяновна, Сэлэнгийн Загустайн юрэнхы нуралсалай дундаа нургуули.

2. Ванзатова Гэрэлма Ринчин-нимбуевна, Улаан-Үдэ хотын нургуули № 32.

3. Бадмаева Баярма Жигмитдоржиевна, Улаан-Үдэ хотын нургуули № 33.

Октябрин 17-до Гүрэнэй номой санда буряад хэлэнэй габшагай долоон хоногийн нээлтэ болоо. Эндэ найруулгын мүрүсөөн, буряад номой, буряад-монгол хуушан бэшэг дээрэ барлагданан номой үзэхэлэн, уран зохёолшодтой уулзалганууд эмхидхэгдэжэ байна.

Буряадай гүрэнэй универ-

ситетдэ оюутадай дундаа уран шүлэгийн конкурс үнгэрээ. Энэ мүрүсөөн Дондок Улзытуевай, Цырендуулма Дондоковагай ба Рахмет Шоймордановай ойн баартяа зориулагданан байгаа.

Улаан-Үдэ хотын 32 дугаар нургуулидаа «Буряад хэлээ һайн мэдэгшэдэй турнир» үнгэрээ. Түрүү нуури эзэлхэнэй командаа:

1. 29 дугаар гимнази (команда толгойлогшо - Биданов Арсалан, 8 кл., хүтэлбэрилэгшэ багш - Цыремпилова Б.Ц.).

2. 19 дугаар нургуули (команда толгойлогшо - Цыренова Мария, 9 кл., хүтэлбэрилэгшэ багш - Жергалова О.Д.).

3. 47 дугаар нургуули (команда толгойлогшо - Банзаракцаева Нарана, 8 кл., хүтэлбэрилэгшэ багшанар - Д.Г.Очирова, Т.Д. Эрдянеева).

Республикийн хүүгэдээ эдиршүүлэй номой санда

«Түрэлхий буряад хэлэмнай» гээн үзэсхээнэй дэлгэрээдээ.

Октябрин 19 – 20-до дундаа мэргэжэлэй һуралсалай (ССУЗ) оюутадай дундаа уран үгүн унишалын конкурс багшын коллеждо үнгэрбэ, Улаан-Үдэ хотын 33 дугаар нургуулидаа «Алтан намар» темээр медиа-хэшээл, Буряадай 1 дүгээр лицей-интернатдаа электрономоор турнир эмхидхэгдээ.

Эдэ үдэрнүүдтэг «Мир» телеканалда Буряад хэлэнэй баярай үдэрнүүдтээ дашаарамдуулан, уран һайханай, баримтатаа фильмууд, дуу хүгжэмэй концерт наадан харуулагдажаа байна.

Октябрин 21-ээ Буряад хэлэнэй үдэрэй баяр ёнолол болохо. Эндэ Республикийн мүрүсөөнүүдтээ шалгарагшадтаа шан баруулагдахаа, концерт наадан харуулагдажаа.

Бадмажаб ГЫНДЫНЦЫРНОВ.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИИН ТҮСЭБ

2011 оной октябрин 17 - 21

I. БУРЯАД
РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ
ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ
ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХ
ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН

17.10 11.00 Бага танхим

II. БУРЯАД
РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ
ХУРАЛАЙ ХЭРЭГҮҮДҮҮС
ЭРХИЛЭГШЭ - АППАРА-
ДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭ
В.Б.ЭРДЫНЕЕВЭЙ ДЭРГЭДЭ
ҮНГЭРГЭГДЭХ ХҮДЭЛМЭРИИН
ЗҮБЛӨӨНҮҮД

14.10 13.30 Бага танхим

**БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН
АРАДАЙ ХУРАЛАЙ
ХОРООНУУДТА**

Буряад Республикин Арадай
Хуралай Бюджедэй, налогуудай болон
сан жасын талаар хороон
(түрүүлэгшэнь Ц.-Д.Э.Доржиеv)

«Республикин 2012 оной болон 2013-
2014 онуудай түсбээ хугасаагий бюджет
тухай» Буряад Республикин хуулиин түлэбтэ
хабаатай олоной үмэнэ хэлсэлгэнүүдэе
унгэрэглэдэ зууршалгануудай түлэб бэл-
дэх тухай

19.10 10.00 каб.235

«Буряад Республикаада бюджетэй хан-
галгануудай шанарай хэмжээн тухай»
Буряад Республикин Хуулида хубилалта-
нуудые оруулха тухай» Буряад Республикин
хуулиин түлэб зохёон бэлдэлгын талаар
хүдэлмэриин зүблөөнэд дурагчалнууд болон
ажаглалтануудые бэлдэлгэ

21.10 10.00 каб.235

Буряад Республикин Арадай Хуралай
Бюджедэй, налогуудай болон сан жасын
талаар хорооной хүдэлмэри тухай тоосоондо
мэдээсэл бэлдэлгэ
долоон хоногий туршада

Буряад Республикин
Арадай Хуралай Гүрэнэй
байгуулалтын, нюотагай өөнөдөн
хүтэлбэриин, хуули ёногий
болон гүрэнэй албанай
асуудалнуудай талаар хороон
(түрүүлэгшэнь А.С.Скосырская)

«Россииин Федерациин дотоодын
хэрэгүүдэй зургаануудта хүдэлмэри
тухай» 568897-5 дугаарай федеральна
хуулиин түлэб тухай

17.10 10.00 каб.323

«Россииин Федерациин дэбисхэр
дээрээнэ хүсөөр гаргагдаха ёнотой
хари гүрэнүүдэй эрхэтэдые болон хар-
ьяатанай шэнжэгүй хүнүүдэе сүүдэй
шиидхэбэрээр байлгахын тута тускай
эмхи зургаане эмхидхэн байгуулха
дүрим тухай» Буряад Республикин хуулиин
хуулиин түлэб тухай

18.10 14.00 каб.323

«Буряад Республикаада муници-
пальна албанай муниципальна туша-
алнуудай болон Буряад Республикин
гүрэнэй эрхэтэнэй албанай гүрэнэй
тушаалнуудай хоорондын тэнсүүри
тухай» Буряад Республикин хуулиин
түлэб тухай

21.10 11.00 каб.323

Буряад Республикин Арадай
Хуралай Газарай асуудалнуудай,
агарна политикин болон эд
хэрэгэлгын дэлгүүрэй талаар хороон
(түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

«Буряад Республикаада хүдөө ажа-
хын үйлэдбэрие гүрэнэй талаараа
дэмжэх тухай» Буряад Республикин
Хуулида хубилалтануудые оруулха
тухай» Буряад Республикин хуулиин
түлэб тухай

17.10 14.00 каб.119

«Газар тухай» Буряад Республикин
Хуулиин 14-дэхи статьяда хубилалта
оруулха тухай» Буряад Республикин
хуулиин түлэб тухай

19.10 10.00 каб.119

«Буряад Республикаада эдээ хоолой
зүйлнүүдэй шанар болон аюулгүйе
хангагын талаар зарим хэмжээнүүд
тухай» Буряад Республикин Хуулиин
3-дахи статьяда хубилалта оруулха
тухай» Буряад Республикин хуулиин
түлэб тухай

20.10 10.00 каб.119

«Захын Хойто зүгэй аймагуудта бол-
лон тэдэнэд адлидхагдаан газарнуудта
оршодог муниципальна байгууламжа-
нуудай ажануугшадай ажамидарал хан-
гахын тута хэрэгтэй эд бараа зөвлгэе
гүрэнэй талаараа дэмжэх тухай» Буряад
Республикин хуулиин түлэб тухай

21.10 10.00 каб.119

Буряад Республикин
Арадай Хуралай Регионууд
хоорондын холбоонуудай,
янатануудай асуудалнуудай,
залуушуулай политикин,
ниитын болон шажан мургэлэй
нэгэдэлнүүдэй талаар хороон
(түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

«Буряад Республикаада залуушуулай бол-
лон хүүгэдэй олонийтын нэгэдэлнүүдэе
гүрэнэй талаараа дэмжэх тухай» Буряад
Республикин Хуулида бэлүүлгын ябаса
тухай» асуудалаар «дүхэриг шэрээдэй
бэлдэлгэ тухай

17.10 10.00 каб.212

Нүүдэл хүдэлмэриин зүблөөнүүд:
«Буряад Республикаада залуушуулай бол-
лон хүүгэдэй олонийтын нэгэдэлнүүдэе
гүрэнэй талаараа дэмжэх тухай» Буряад
Республикин Хуулида бэлүүлгын ябаса
тухай

18.10 10.00 каб.203

Буряад Республикин
Арадай Хуралай Социальна
политикин талаар хороон
(түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

1. Уншэн болон гэртэхинэйнгээ
харуунагүй үлээн хүүгэдэй ажабай-

дал зохёон байгуулгын талаар Буряад
Республикин хуули ёногий актнуудые
бэлүүлгын ябаса тухай

19.10 10.00 каб.218

2. «Пуралсал тухай» Буряад Респу-
бликин Хуули бэлүүлгын ябаса тухай
(нургуулиин наха гүйсөөгүйшүүлэй
нуралсалдаа хабаатай)

19.10 10.30 каб.218

Нүүдэл хүдэлмэриин зүблөөн:
«Буряад Республикаада залуушуулай бол-
лон хүүгэдэй олонийтын нэгэдэлнүүдэе
гүрэнэй талаараа дэмжэх тухай» Буряад
Республикин Хуули бэлүүлгын ябаса тухай
(Буряад Республикин Арадай Хуралай Регионууд хол-
боонуудай, янатануудай асуудалнуудай,
залуушуулай политикин, ниитын болон шажан мургэлэй нэгэдэлнүүдэй
талаар хороонтуг суг хамтаа)

18.10 Кабанскин аймаг

Буряад Республикин Арадай
Хуралай Экономическа политикин,
байгаалиин нөөснүүдэе ашаглалгын
болон оршон тойронхие хамгаалгын
талаар хороон
(түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

«Буряад Республикаада автомо-
бильна болон хотын электричесэ
пассажирска транспорт тухай» Буряад
Республикин хуулиин түлэб тухай

18.10 15.00 каб.203

**III. ЭРХЭТЭДҮЕ
ХҮЛЕЭН АБАЛГА**

М.М.Гершевич – Буряад Республикин
Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ
19.10 9.00-12.00 каб.107

А.Т.Стопичев – Буряад Республикин
Арадай Хуралай Социальна политикин
талаар хорооной турүүлэгшэ
18.10 14.00-17.00 каб.218

Дыжит МАРХАДАЕВА
оршуулба.

Хүнгэлэлтэнүүд

2011 ОНHOО НАЛОГHOО СҮЛӨӨЛЭГДЭНЭ

Газарай участогуудые ба 300 куб. метр
модо түлөөхүгүйөөр абаан эрхэтэдые
социальна талаараа дэмжэх үүргэлтэйгүй
2011 оной октябрин 11-ий 530-дахи номерий
Буряад Республикин Правительствын тог-

тоолоор 2011-2015 онуудта «Жилище» гэхэн
РЦП-гэй «Государственная поддержка граж-
дан, нуждающихся в улучшении жилищных
условий в Республике Бурятия» гэхэн подпр-
ограмма соо хубилалтанууд оруулагдаа.

байдалтай газартга ажануухаа
гараан хүнүүд оролсох болоно.

Буряад Республикин
Президент-Правительствын
Түрүүлэгшэ В.В.Наговицынай
даа баряар проект соо
хүнгэлтэй абадаг эрхэтэдтэ
үгтэхэ Газарай участогуудта
онсо эрилтэнүүд табигданхай.
Тийгээ хангага хэрэглэгэдэ
тааруу (ой модогүй, жалгагүй),
тэрэшээн унатай, электриче-
свэтий, харгынуудтад газар-
тай участок шэлэгдэх ёнотай
болоно.

«О порядке и нормативах
заготовки гражданами древе-

сины для собственных нужд»
гэхэн Хуули бэлүүлхэ талаар
600 мянган куб. метр соо
нормын ёоор 300 куб. метр
газарнуудтой тийгээ хэрэглэгэдэй
хубаарилагдаа.

Энэ жэлэй эхинээ 300 куб.
метр нормын ёоор газар абаан
зорилготойгоор 483 хэлсээн
баталагдаба. 2009-2011 онуудта
941 хэлсээнэй баталагдаанай
ёоор 244 мянган куб. метр
газар хубаарилагдаа.

Модо худалдажа абаан хэл-
сээтэй эрхэтэд 208 гэр барижага
эхилжн байна.

Хубаарилагдаанай ой модо-
ной газарын сэгнэхэ, харааха

үүргэлтэй комиссида Байгаалиин
нөөсэз баялагай министерствын,
Ой модонай ажыхын агентствын, Бурприроднадзорын,
муниципальна эмхинүүдэй түлөөлгэшэд оронхой.

Мунёс үедэ Ивалгын, При-
байкаалиин, Сэлэнгын айма-
гуудай ойн модото газарнууд
комиссиин гэшүүд шалгаган
байна.

Буряад Республикин
Президентын болон
Правительствын хэблэлэй
албанай материал
Бэлгига ОРБОДОЕВА
оршуулба.

ВОИН, УЧЕНЫЙ, ПЕДАГОГ

Ни одна публикация по истории Советской Сибири не обходится без ссылок на его труды

Е.Тармаханов.

В эти дни 90-летие отмечает участник Великой Отечественной войны, талантливый педагог и известный ученый-историк Е.Е.ТАРМАХАНОВ. Имя доктора исторических наук, профессора, заслуженного деятеля науки Бурятии и России, отличника народного просвещения, специалиста по истории рабочего класса, наставника студенческой и аспирантской молодежи Ефрема Егоровича Тармаханова широко известно как в республике, так и за ее пределами. Популярность ученого – результат многих лет кропотливого труда. 58 лет его научной и педагогической деятельности связано с Бурятским государственным университетом. Его жизнь – пример научного долголетия, любви к профессии и патриотизма.

Ефрем Егорович Тармаханов родился в 1922 году в улусе Ирхидей Осинского района Усть-Ордынского автономного округа Иркутской области в многодетной (у него 3 брата и 4 сестры) семье крестьянина-середняка. Его родители, Егор Тармаханович и Екатерина Николаевна, несмотря на трудности, смогли дать детям образование. Ефрем Егорович окончил Бильчирскую семилетнюю школу и завершил среднее образование на педагогическом рабфаке при Бурятском педагогическом институте перед началом войны – в 1941-м.

В феврале 1942 года двадцатилетний Ефрем был призван в ряды Красной Армии. Два долгих года он защищал колыбель революции – Ленинград. «... Еще в июле фашистские дивизии вторглись в пределы Ленинградской области. Враг намеревался любой ценой захватить Ленинград, – рассказывает он. – В короткий срок в городе на Неве были сформированы 10 дивизий народного ополчения и 14 отдельных артиллерийских пулеметных батальонов численностью 135 тысяч бойцов. Меня назначили командиром отделения в звании сержанта в стрелковой бригаде Ленинградского фронта, которым командовал прославленный генерал Л.А. Говоров, впоследствии ставший маршалом Советского Союза».

Из боевых наград самая дорогая – медаль «За оборону Ленинграда». Из однополчан сегодня в живых остался лишь один Михаил Ербадаев, который живет в Боянске Иркутской области и вдвойне дорог тем, что в войну Ефрем Егорович вынес его с поля боя.

В августе 1944-го, получив тяжелое ранение, Ефрем Егорович был демобилизован. Три мучительные операции в госпиталях Вологды и Усолья, 7 лет на

костылях... Но это не стало преградой для целеустремленного юноши. В 1944 году он поступает в Бурятский педагогический институт, а через год переводится на исторический факультет Ленинградского университета, который заканчивает в 1950-м. Из-за ранения Е.Е.Тармаханов был вынужден на год прервать учебу. По специальному распоряжению ректора ЛГУ, профессора А.А.Вознесенского, родного брата крупного ученого-экономиста, государственного и политического деятеля, в течение этого года Е.Е.Тармаханову продолжали выплачивать стипендию. Тогда же Ефрем Егорович начал работать под руководством доктора исторических наук, декана исторического факультета ЛГУ, профессора В.В.Мавродина. Эта работа переросла в многолетнее сотрудничество. Под руководством ученого он написал дипломную работу, защитил кандидатскую диссертацию (1953 г.), а затем и докторскую (1969 г.). В 1971 году ВАК СССР утвердила его в учёном звании профессора.

Ефрем Тармаханов – воспитанник ленинградской исторической школы. Ему посчастливилось слушать лекции замечательных, всемирно известных ученых – докторов исторических наук, профессоров В.В.Мавродина, С.Б.Окуня, Н.А.Карнатовского, А.И.Молок, академиков В.В.Струве, Е.В.Тарле, Д.С.Лихачева.

После окончания университета Ефрем Егорович три года преподавал историю в средней школе, находящейся на 13-й линии Васильевского острова Ленинграда, где снискал всеобщую любовь среди учеников и учителей. Тогда же он познакомился со своей будущей женой Ольгой Даниловной, дочерью известного бурятского ученого Даниила Гавриловича Бажеева. Она училась на монгольском отделении восточного факультета Ленинградского университета. С 1953 года и по сей день они вместе.

В том же году Е.Е.Тармаханов начинает работать в Бурятском педагогическом институте (ныне Бурятский государственный университет), где трудится и сейчас.

В течение 26 лет он заведовал кафедрой истории СССР. Сегодня эта кафедра – мощный, сплоченный и высококвалифицированный коллектив. Не случайно бывшие кафедры истории КПСС вузов республики сплачивались вокруг кафедры истории СССР.

В течение нескольких лет Ефрем Егорович был секретарем партбюро факультета, заместителем секретаря парткома БГПИ. Не стареющий душой, он непременный участник всех вечеров, юбилейных торжеств, праздников.

Именитый ученый не забывает свои корни, и сегодня он самый желанный гость на родине. Его учебные пособия для 7-8 и для 9-10 классов «Бурятия в истории СССР» оказывают большую помощь учителям школ республики, а «История Усть-Ордынского Бурятского автономного округа» – школам родной Усть-Орды. Его последние работы по истории округа в канун и в годы Великой Отечественной войны (2010 г.), по истории Боянского и Осинского районов Иркутской области (2011 г.) – дань уважения землякам.

Главное место в научных поисках профессора Тармаханова занимает тема трудового подвига рабочего класса, индустриального развития

Бурятии и других национальных районов Сибири. Результаты научных исследований профессора Тармаханова прочно вошли в отечественную историографию. О высоком рейтинге ученого говорит тот факт, что ни одна публикация по истории Советской Сибири не обходится без ссылок на его труды. Он – автор крупных монографических исследований и брошюр: «Игант Бурятии. Историко-экономический очерк Улан-Удэнского ордена Ленина паровозовагонного завода» (1960), «Развитие промышленности Бурятской АССР за годы строительства социализма (1917-1941 гг.)» (1968), «Промышленность и рабочий класс Советской Бурятии. 1938-1958 гг.» (1979). Новосибирск, изд. «Наука» СО РАН.

В 2005 г. вместе с Е.Е.Семеновой опубликована монография «Промышленность (1945-1960 гг.) и формирование рабочих коллективов национальных районов Сибири». Ученый активно участвовал в подготовке крупных коллективных трудов: «Рабочий класс

таций. Он имеет свою научную школу.

Научная деятельность Е.Е.Тармаханова неотделима от многолетней педагогической работы, которая всегда отличалась высокой эффективностью. При его активном участии подготовлены сотни квалифицированных учителей истории, работающих сегодня во всех уголках нашей республики, Иркутской и Читинской областей.

Лекции Ефрема Егоровича богаты фактическим материалом, содержательны и логичны. Сегодня он читает самый ёмкий и сложный курс – «Историографию истории Отечества», завершил и опубликовал работу по курсу «Историография истории Бурятии».

Он автор многих ярких выступлений в печати по истории России, Сибири, Бурятии, руководил научно-методическим советом по пропаганде исторических знаний республиканского отделения Всесоюзного общества «Знание» и более 10 лет возглавлял организацию «Знание» в Советском районе столицы.

Со студентами Бурятского педагогического института

Сибири». Т.3 (1984), «Очерки истории Бурятской организации КПСС» (1970), «Советская Бурятия в братской семье народов» (1973), «Очерки истории Бурятской АССР периода развитого социализма» (1983), «Бурятская областная организация КПСС. Хроника». Кн. 2 (1988), является научным редактором многих монографических сочинений, членом редколлегии коллектива исследования «Рабочий класс Сибири» (т.3). Им опубликовано более 200 работ.

Профессор Е.Е.Тармаханов принимает непосредственное участие в подготовке и аттестации научно-педагогических кадров. С 1975 г. до 1995 г. он постоянный член Диссертационного совета по защите докторских диссертаций при Иркутском государственном университете, был членом Диссертационного совета по защите кандидатских диссертаций при Гуманитарном институте Якутского отделения СО РАН, а с 1997 г. по 2005 г. – председателем Диссертационного совета по защите кандидатских диссертаций при БГУ.

Как оппонент, Ефрем Егорович выступал на защите 12 докторских и более 25 кандидатских диссертаций в университетах Ленинграда, Новосибирска, Иркутска, Владивостока. Под его руководством подготовлены 25 кандидатских и 3 докторских диссер-

таторов. Профессор Е.Е.Тармаханов награжден орденами Отечественной войны 2-й степени, «Знак Почета», Дружбы и многими медалями.

О преданности истории говорит и тот факт, что по его следам пошли две дочери, которые окончили исторический факультет БГУ. Татьяна Ефремовна, доктор исторических наук, профессор, заведующая кафедрой истории и культуры Бурятии, Екатерина Ефремовна – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории БГСХА. Дипломы историка и юриста получила внучка Ефрема Егоровича – Серженя. Внук Александр окончил с отличием юридический факультет БГУ, а Илья – аспирант. У Ефрема Егоровича растут 2 правнучки и правнук.

Нет сомнений в том, что мы станем свидетелями новых публичных выступлений и изданий Ефрема Егоровича. При общении с ним трудно поверить в его возраст: перед нами всегда полный жизненных сил и творческих планов человек. Человек своего времени, честный, справедливый и добрый.

Е.ПАЛХАЕВА,
кандидат исторических наук,
заведующая кафедрой
истории Отечества БГУ.

Фото из архива учёного и
Д.Баторовой.

ГЭРЭЭР ДҮҮРЭН «НАРАН ДУРАН»

Бурхан баабайн орондо, Буха ноёной хормойдо, Саяан уулын мундартын эгээ шэдийтэ шулуун соо хонгоодор, хүрхүүд угтай зон эхээсэгынгээ түмэн жэлээ тулихэн гал ехэзаяаше унтараангүй бадараажа, түрэхэн удэхэн Шулуута нютагтаа түбхинэжэ нүүнан нашалттай.

Хамалган хашалганий үед Түнхэнэй олон эгээ бэрхэ хүнүүд хохидонон байна. Шулуутын нүүлшны дабаанд харуулшадай нэлгэхэд, Тоорын, Шулуутын үтэлхэн залуугүй бүхын үлэхэн зон гаража, эдэ аюултай холын харгыда туугданан түрэлхидөө, нютагаархдаа үдэшхэн юм. Буугай номондоо айнгүй үлэн хоонон хүбүүд, басагадаа ундаа уулгажа, эдээлүүлжэ, дулаан хубсаан угэжэ хахасан юм. Би 18-тай басаган нүргулидаа худэлжэ байхадам, ийбии, таабайм энэ ушарые намдаа хөөрөө һэн.

ССР-ий нандаралай үед Шулуутын шамбай шийдэр хүбүүд хамтаржа, ажалаа тэсээртэйгээр хээ.

Урдын, мүнөөнэй абдар сооноо дотог түүхэ, үнэн болонон ушарнууднаа уламжлалтан дуу, хүгжэм, хатарай «Наран Дуран» гээн нютагай арадай ансамблъ 20 жэлэй үед угайнгаа одо заяа, үүр үүлдээ нэргээн үргэжэ ябана.

Анхан түрүүн соёлой габьяата худэлмэрилгэшэ Доржо Содбоевич Халудоров Дулма Мункоевна хани нүхэргээ бэлгитэй, дууша, хатарша залуушуулые – Шобоева Наталья Булаевна, Танхаева Долгор Шагдуровна, Шагланова Софья Лопсоновна, Халудорова Вера Дархановна, Тангаева Софья Раднаевна гэгшээдүү суглуулж, «Наран Дуран» гээн ансамблии эмхидхэжэ, эхийн табиан намтартай.

Мүнөө ансамблии даажа абаан Цыден Сандановна Танхаева өөрөө бэрхээр ха-

тарша, дууша, урданай дуунай аялга, удха шанарын мэдэдэг, зүжэг бэшэдэг юм. Цыден Сандановна ехэ орлодосотой, урагшадаанаатай хүн. Олон жэлэй хүчлийн, заалтуушуул, ундер нахатайшийн аристистар нютагайхадаа сэнгүүлдэг, концерт наадаа харуулдаг, арадай наихан аялгаар хүнэй сэдхээл доноогоод шадабаритай. «Наран Дуран» Улаан-Үдэн 350 жэлэй ойн баярай наиндэртэ олон зоной урда, түүхээ Түнхэн тоонтоо, сагаан мүнгэн Саяан үндер уулаая магтан, хүгжмэлтэ хатар дуугаар хүн зоние гайхуулаа. Энэ зундаа үнгэрэн «Бохорий нүүнч гэж фестивальда «Наран Дуран» хабаадажа 3-дахи нуури эзэлээ.

Ансамбль байшаннаа эхилээд, аристистын хубсаан, машина, бензин ходо хэрэгтэй байдаг.

Тийгээд лэ ходо мүнгэ алтан дутаха, нютагай зон туналдаг. Хүшэр байгаашье хаань, Цыден Сандановна аристистуудаа абаад ажалаа хэдэг. Иймэ наихан нютагтаа дууша хатарша хүбүүд, басагад олон даа! Алдар солотой ажалаа зон дуугаа дуулажа, сэдхээлээ сэнгүүлдэг даа.

Мүнөөнэй «Наран дуранай» аристистар: Баганов Батор Янжибаевич, Халудоров Доржо Ешевич, Саргаева Светлана Цырендоржиевна, Халудоррова Вера Дархановна, Дышленова Галина Цырендоржиевна, Шобоева Светлана Васильевна, Саргаев Гүндэн Мункоевич, Бильдакова Оксана Радионовна гэгшэд ехэл урматай, бэлгитэй дуушад үнэн зүрхээ түрэл ансамбльдаа, арад зондоо үгэнэл гээш!

Ансамблиин солистка Халудоррова Дарима Данзановна олохон жэл соо бүряд, ород дуунуудые ехэй найнаар гүйсэдхэдэг юм, хүн зоние баясуулдаг, нэрзэмэль аялга ташалгаар угуулдаг дуушан юм.

Үндер нахаяа дабажа ябанан Янданова Ринчин-Ханда Самбуевна, Халудоров Саяан Янданович эхэ эсэгынгээ дуулажа ябанан дуунуудые дуулажа, хүн зондоо гайхуулдаг.

Бэлгитэй хүгжмэшн, соёлой габьяата ажалшан Владимир Сергеевич Дармахеев хуураар, баяанааршье наадахадаа, эрхим онсотой бэрхэ, арадай аялга гаргахадаа, зондоо ехэл наихаагдагдаг. Владимир Сергеевич хашараагүй, холо ойро гээгүй, ходо ерэж түнхэлж байдаг юм. Тийгээдшье дуушадай «а'capella» гүйсэдхээдээ, шадамар даа, нютаг бүхэнэй ёхор мэдэхээ. Арадай ансамбл «Наран Дуран» түрэл Түнхэн нютагтаа, Буряад орондоо наир наада эмхидхэн ябуулна, хүн зондоо магтуулна. Энэ ансамблъи һён заншалаа, түүхэ домогоо, үндээн буряад хэлээ һэргээнэ, эрдэм сөёлйнго одо заяа олон жэлээ тахин ябанал.

Тоонто нютагай «Наран Дуран», Арад зоной «Наран Дуран», Хадаар сууряатаа «Наран Дуран», Талаар дуулдаа «Наран Дуран», Түбээр суурхахаа «Наран Дуран», Ури хүүгэдэй жаргалай түлөө! Гэрээр дүүрэн «Наран Дуран» Нютагай дууша басаган Найман модо дулласаран, Намтай сугтаа ёхороо дуулаа, Нютагай хүбүүн – хатарша хүбүүн Туби дэлхэй түхэрээлэн, Намтай сугтаа ёхороо хатарая, Нахан соо наран толорхо, Зүрхэн соо дуран бадарха, Аялга дун зэдэлээ, Ажалша зон баярлаа!

М.Р.БУЛГУТОВА,
ажалай ветеран.

Яруунын аймагай Целиннын нүргуулиин 50 жэлэй ойдо

ЭДЭБХИТЭЙЛ ДАА, НҮРГУУЛИМНАЙ

Багшанайр нүргаал тутгал адляар
Бага наханнаа сахижя ябананаа,
Багшын ажалай соло дуудалсан,
Байнаб урдатнай, баяраа хүргэн!

Вл. РИНЧИНО, Улаан-Үдэн
10-дахи нүргуулиин директор.

1986 оной августа Ширибон Валентин Гармаевич Целиннын дундаа нүргуулиин директорэр томилогдоо. Буряадай багшанайр дээдээ нүргуулидаа оюутад байхадаа, И.З. Ярневскийн нонирхолтой лекциинүүдэе анхаралтай шагнадаг һэмди. Эгээл энэ үед хизаар ороноо шэнжэлгын музей байгуулхаанаан түрөө бэлэй.

Энэ зорилго хадаа 15 жэл болоод бэлэулүүлгээ, юуб гэхэдэ, Шэтэхэнэй оройдоо 100-гаад модоной газарта байгаади. Шэтэ ошожо, декабристниудай музейтэй танилсажа, энэ олон жэл абажа ябанан наанамжаяа бэлэулүүлжэ эхилээбди.

Улаан-Малшаннаа Нархата хүрээтэр аяар 240 modo болодог. Үбэлдөө сэхэ харгыгаар Аршан талаар ой мондон, тайга соогуур сэхэ руунь ябадаг. Нэгээтэ директорий орлогшо Б.Д.Раднаевтай тэрэх харгыгаар ябатаараа: «Зай, мүнөө хуушан московско тракт ерэбэдий», - гэбэ. Тийгээжэ энэ харгыгаар одоол тэрэх хаатаржануудые түудаг, намнадаг харгы гэжэ ойлгобоб. Эгээл энэ харгыгаар декабристниудай Шэтэ асарагдан, һөөргөө Петровско завод түүгданан гэжэ ойлгоо һэн. 1830 ондо декабристниудай 2 бүлэг болгожо, августын 7 ба 9-д Шэтэхэнэй шэнэ баригданан Петровско заводий түрмэдэ абаашаа. 650 modo ябагаар дабажа, сентябрин 23-да хүрэж ерээ һэн.

Энэ газар дээгүүр гэшхэнэй суута хүнүүдтэе зориулаан музей нээхэ бодол түрөө һэн. Манай орон со-

охи музейнүүдээр бэшэлсэжэ, харилсаа холбоотой боложо, аргагүй сэнтэй материал суглараа. Москва, Ленинград, Эрхүү, Ялуторовск, Курган, Петровско Завод, Новоселенгинск, Хягтаа, Баргажанай музей, архивуудаар холболсожо, янала нонин ажал ябаа. Буряадаймний газартаа 14 декабристниудай сүлэлгээдэ байгаа. Түнхэндэ – В.С.Толстой, Ю.К. Люблинский, Баргажанда - аха дуу В.К., М.К.Кюхельбекерүүд, Кабанскаа - М.Н.Глебов, Батурино- М.Ф.Шимков, Верхнеудинскэдэ - А.Н.Муравьев, А.М.Андреевич, Селенгинскэдэ - К.П.Торсон, аха дуу Бестужевууд, Турунтаевадаа - Е.П.Оболенский.

1856 оной амнистиин һүүлээр 30 жэл Селенгинскэдэ байнаан М.А.Бестужев Москва бусажа, 4 жэлэй һүүлээр нахаа дуурээ. Эрдэмтэд Ярневский (БГПИ), Б.Дугаров (Улан-Үдэ), В.Бараев (Москва) г.м. сэнтэй түн хүргөе.

1991 ондо Николай Бестужевай түрэхөөр 200 жэлээ зориулаа бэлдэхэн реферат-альбом, В.Г.Ширибоной-доклад, экспонтуудаа Л.Новосёлова, Э.Маласагаева, Н.Цыденова, Е.Итюева, У.Аюшееева, республикын эрдэм шэнжэлгын конференцид 3-дахи шатын дипломоор урмашуулагдаа. 1997 ондо хизаар ороноо шэнжэлгын факультатив буряад нүргуулиин 9-дэхи класстаа шудалха авторскаа программа зохёогоо. «Буряад үнэн» газетэдээ «Декабристниудай Яруунаар гаранан тухай», «Хэжэнгын голдо» «Придет желанная пора...» хэблэгдээ.

Нүргуулингаа 50 жэлэй ойгоор суг хүрэхэн багшанараа дурдаяа: В.Б.Бальжирова – русский язык, Ц.Д.Рабданова – буряад хэлэн, Ц.Ц.Балданова, Л.В.Бадмина, С.Д.Базар-гурзуева – математика,

Я.О.Дамбарабжаева, Ч.И.Митыпов – физикэ, Ц.-Д.Т.Жамсуев – хими, М.Ж.Даржаева – хими, В.Т.Эрдэниева – хими, С.Ц.Нимаев – физкультура, Ц.Ц.Базаргуруев – трудовое обучение, Б.Санжиев – труд, Ц.-Д.З.Цыдывова – нач. кл., Э.В.Раднаева – нач. кл., Д.Р.Пунукова – нач. кл., В.М.Юндунов – физическая культура, Б.Ц.Цыденов – НВП, Е.Ш.Максарова – нач. кл., С.Д.Цыденова – нач. кл., Чимитова – библиотекарь, Т.Р.Гармадашиева – нач. кл. Нүргуулиин директор В.Ф.Князев шанга эрилтэ табидаг һэн. Энэ үедэ манай нүргули эрхимий тоодо ордог байгаа, теплийэ барижу угэрсэ, арбуз ургуулдаг, капуста, морковь, свеклю ургуулж худалдааг байгаади. Интернадтаа байрладаг хүүгэдээ эдэ овощ түлөөнгүйгээр эдидэг. Гүүртэдэ байдаг нүргуулдаг шэрэхэ шэнэ микроавтобус алагдаа, район ошожо, элдэб мероприятида хабаададаг болообди. Хүгжмэй багшыа В.Черепанов оркестр эрхимлэжэ, сүлөө сагтаа концерт бэлдэжэ, клуб соогоо харуулдаг һэмди. Г.М.Князева, Ц.-Д.З.Цыдывова ирагуу наихан хоолийгоороо хужарлуулхаа, Ц.Д.Рабданова уран гоёор шүлэг уншаха. Хүршэ Тэлэмбынгээ нүргуулттай мурсысэхэбди, шанга директор Г.Н.Дугаров, С.Ш.Цынгежапова – завуч республика соогоо мэдээжэ болонхой.

Мүнөө нүргуулмийн 50 жэлэйнгээ ойе тэмдэглэж байна, директор Э.В.Раднаевагай ударидалаа доро шэнэ эрилтэдэ харюусажа шадаха түрүү тоодо оронон эрдэмий байшан ха юм. Республикийн эгээ холо оршодог энэ нүргули ерэжэ танилсыйт.

Ш.ШИРИБОН,
нүргуулиин завуч.

АЮНА ЖАМЬЯНОВА – АЙМАГАЙ ЭРХИМ БАГША

Буряад хэлэнэй һайвдэртэ зориулаан, Сэлэнгийн аймагай зордээ нүрэлчийн эмхи, дарганаа – Бадмаев Заян Заятвич, энэл эмхиний методическа мэдээсэлэй таңагай хүтэлбэрилгэшэ Аюшевыа Наталья Николаевна гэгшэд «Эрхим багшы-2011» гэйэн шэнэ проект бэшэжэ, буриад хэлэнэй багшанайр хорондо мурсысээ эгээл түрүүшүүхийн энгээгээ.

Энэ мурсысэндэ багшанайр хабадаа, өөрийнгөө мэргэжэл шадабарийн, хайшан гээд түрүү сонон арга бэлдэржэ, шэнэ хэшээлэй инновационно концепци яажа хэрэгжилжээ гээдээ аялж ажилжээ.

Хабадаанай багшиа бүхэн «Өгээл зүрхээтий, тэсээртэй, абыластай, уран хэлээтий, эгээл түрүү сонон арга бэлдэржэдэг багшыа» шагналнуудаар урманшиулагдаба.

«Эрхим багшы-2011» гэйэн шагналцаа Загасгайн дундаа нүргуулиин багшыа Доржисэва Аюна Жамьяновна хүртэлбээ гээшээ. Энэ залуу багшынай нэрээ үндээсээ дээшэнэ үргэжэ, Улаан-Үдэ хотодо үнгэрхэ республикийн мурсысэндэ хабадаан, эрхим багшиа тоодо орохой даа гэжэ үрэхээ болонбоди.

Энэ ехэ ажалай хадаа Д.Д.Лубсановой нэрэмжэтий Харганаагай дундаа нүргуулиин таихим соо 2 үдерэй түршиа соо үнгэрэе юм. Тиймэээз нүргуулиин директор Дымбрылов Дылгыр Дымбрылжавовч, журиин гэшүүд - НГИ-гэй кафедрын хүтэлбэрилгэшэ, филологийн эрдэмий кандидат, доцент Патаева Валентина Дугаровна, филологийн эрдэмий кандидат Халхарова Лариса Цымжитовна, педагогикийн эрдэмий кандидат Дылыкова Ринчин Сандановна даа халуун баярые хүргэнэбди.

Нина ЛЕНХОБОВА-АРТУГАЕВА,
Буряадай Уран зохбоншодой колбооной гэшүүн.

Ёх заншал

ХУДА ОРОЛСОХО ХУРИМАЙ НАЙР

(Эхинийн урдахи дугаарнуудта).

Басаганай эжинь дуулана:

Халюун захатай хүнжэлөө
хажуудаа тэбэрээд ербэлби,
гарганаан, үргээн басагая

харине баяжуулхаяа асарбалби!

Хоёрдохи худагы: Үнэгэн захатай хүнжэлөө
үбэртөө үргэлээд ербэлби,
үргээн гарганаан басагаяа
олон болохын асарбалби!

Дабталга: Колечкомнай хургандаа

Хуримаар ерээн мартуулхайл даа яась.
(Унталгаяа дэлгээнэд, заналдаа архияа дунаанад,
урзэлээ хэлэнэд).

1. - Хубхэгэр зөөлэн хүнжэлдэмний хүбүүд түрэжэ
байг!

2. - Баатна зузаан дэбидхэртэмний басагад түрэжэ
байг!

Хадам эжинь:

Үрөөхэ танай болог даа, үргэхэ манай болог даа!

Гэрэй эжэн худа: Зай, урагуд, ехэйн даа!
Баяжахыемний басагаа асарбат,
Олон болохын хөөхэй асарбат!

Худа:

Урагууд дээшээ нуужа зугаалааял даа!

Имэйн хайхан урагууд боложо байхадаа, ууха,
зугаалаха дуран хүрээд байна, нэжээшэ алдалдажаа ууел
даа: «Андалданамнай амтатай бологол даа,

Пэлгэцдэхэмний һэмүүхэн болог даа!

Ерээн худа:

Татаа хaa тааршагүй, матаа хaa хухаршагүй
Урагууд боложо байхадаа, «хоолийдоо хон
гүүлзээл даа, хотодоо ян гүүлэшшээл даа».

(Худадаа төвлэй табинад).

Худа: (гэрэй эзэн) Хоёр далайяа холбоёл даа,
уурал манаар холбоёл даа,
хоёр харияа холбоёл даа!

Хониной төвлэйгээр холбоёл даа!
Ерээн худа: Түлгэ хонинойнай төвлэй
түрүн хүндэ болог лэ,
түрээх хүүлэнхэн хоёрнай
тэгшэ баян болог лэ!

Ц.Самиловай зураг.

Худагы (гэрэй эзэн):

Хойто хадайн хормойноо
хонидоо туугаад асарбади,
хотор гор хайхан худагынуудаа
хотойн амараар угтанабди!

Ерээн худагы:

Хонид танай олон боложо,
хотойн танай амараар тарган байг даа!
Хүбүүд танай олон боложо,
хурим түрээх хэжэ шууулж байг даа!

Бултандыа дууланад:

Хоёр хүбэрэг хилзэмэ
харгын хүнэн болуужан,
хоёр хариаан нэгдэжэ,
хайхан урагууд болоёбди!

Ерээн худанууд: Хададаа тариан таряамнай
Хожом боложо дэлгэрэй даа,
харидаа басагаа үгээнмийн
табан хургаар ташааб.

Дабталга:

Колечкомнай хургандаа

хуримаар ерээн мартуулхайл даа!
Зай, хайн даа! Түмэрээ бэхээр хадажа,
Түрээхайнаар бүтээбэди!

Басаганай эжинь:

Арбан жэлдэх албан дээрээ үргэхэн,
Хорин жэлдэх хормой дээрээ үргэхэн басагыемнай
унтаанын һэрюулжэ, мартанын нануулжа, мууен
дараад, хайниин үргеед ябаарайттыд даа!

Хадам эжинь:

Яалай даа! Хэлэхэ танай, хэхэ манай болог даа!
Дуулана:

Хорин сагаан хониднай
хотоороо дүүрэн болог даа!
Хуримаар ерээн худануудны

Баяртай зугаатай мордог даа!

Дабталга: Хэзээ хойшио хэсүү яргал, улам хойшио
утын яргал (яась)!

Дуулана: Колечкомнай хургандаа,

Хуримаар ерээн мартуулхайл даа!

Хариха худанууд: Сагаан мүнгэн самбааргаатнай
сайлааб гэж харюужамди,
сарюун иимэх худануудаар
зугаалааб гэж харюужамди.

Хэзээ хойшио хэсүү яргал,
улам хойшио утын яргал (яась)!

Түрүү үбгэн: Зай, хайн худануудны, найхан
худагуудны, тохон хомоороон, эмээлэхэн
эмээлээрээн хайн хайхан гэртэй ашанууд –
гушануудтаа мордит таа. Айлшалжа мандаа ерэжэ
байгаарайт!

Хуримай түрүү: Түмэрээ бэхээр хадажа,
түрээхайнаар бүтээж ябабади.
Пайн даа! Баяртай!

Үглөө гарцаан нарамнай
орох тээшээ болобо.

Хуримаар ерээн айлшаднай
хариха тээшээ болобол даа!

Ушарнаамнай ута зугаа болог даа,
золголдоонмийн ута зугаа болог даа!

У.Ф.ПИНХАЕВАГАЙ

“Ойхон үндэр дайдамнай” номдоо.
(Нютаг хэлэнэй диалект үлээгдэбэ).

ЗОЛОТЫЕ ЧЕТКИ

Словарь с комментариями

Любовь
НАМЖИЛОН

(Үргэлжэлэл. Эхинийн авгу-
стин 11-эй, 18-ай, 25-ай, сентябр-
ин 1-эй, 8-ай, 15-ай, 22-ой, 29-
ай, октябрин 6-ай, 13-ай дугаар-
нуудта).

Дүрбэн гараг - түгэд хэлэндэ
«пагба» гэжэ нэртэй. Үдэрэй
нуудал - үнан. Хэлэ бэшгэ, тоо
бодолго шудалхадаа ехэ ойлго-
сотой байдаг. Наймаадашье
хайн, үнэн нүхэртэй ушаржа
боловоор. Энэ үдэр түрээн
хүбүүн бэе муутайшаг бай-
жа магад, тиигээдшье эжидээ,
эгэшэнэртэй хүйтэншэгээр
хандадаг байха.

Хэрбээз басаган түрээ хаа,
эд зөөри барика шадахагүй,
гамнаха гэжэ мэдэхэгүй,
байнан юумээ хуу иишэ тии-
шэнх хубаажа, үрижэ байха
юм ха.

* Среда - по-тибетски «лхаг-
ва». День находится во власти
элемента «воды». В этот день
хорошо обучаться языкам, ма-
тематике. Хорош и для тор-
говли, можно встретить вер-
ного друга. Если в этот день
родится мальчик - у него мо-
гут часто возникать пробле-
мы со здоровьем. Будет хо-
лодным к матери, сестрам.
Если родится девочка - не буд-
ет дорожить материальны-
ми благами, ее не будет инте-
ресовать, как они достаются,
а будет только пользоваться и
транжировать их.

Дурма (санск. Балин) - досо-

онь тоно, шэхэр худхаатай ша-
марсаар хэгдэлдэг үргэлэй зүйл.
Ехэ гёөр түхээрэгдэжэ, бур-
ханай урда табигдадаг. Эндэ
тэндэн тоноор хээн сэсэгүүд,
нара наран шэнги соробхилжо
байнан дүлэнэй маяттай угалза-
нууд нялгаатай байдаг.

* Жертвенные пирамидки из
подслащенного теста, укра-
шенные узорами в виде солнца,
луны, пламени, цветов. Узоры
делаются из охлажденного слив-
очного масла, окрашенного в бе-
лый, красный, желтый цвета.

Дүрбэн үнэн - Бурхан
Шэгмүниний нургаалай эз-
эн эшэ үндэхэнинь дүрбэн
үнэн тухай номнол болоно.

Тэрэ юн бэ гэхэдэ, энэ манай
оршон байдал мүнхэ бэшэ,
хүн бүхэн мүнхэ бэшэ, хэзээ-
шье магад үбшэлжэ, үтэлжэ,
үхэжэ болохо байна. Үхэл гээ-
шэхүнэ хэзээшье абаашажа

болоно, тэрээндэ ямаршье хэлсэ-
эн, болзор гэжэ угы дээрэнээ,
хүн наана амар ябаха аргагүй,
үдэр буриинггэе байдалые

өөртөө, үхибүүтээ, түрэл гар-
алнуудтаа үргэлжэ наанаагаа
зобожо үнгэрэгдэг. Тийхэдээ

нэгэхүнинь байнан байдал-
най зоболон гэжэ үзэнэбдэй.

Хоёрдохи үнэншин - энэ зо-
бондоно шалтаган бии. Тэрэ
ехэ хүсэл, хомхолзол, өөртөөл
хайн наихание хүсэхэ:

баян болохо, гёө, элүүр ябаха,
тэрээниие абааха, энээни-
е олохо - олохо абааха юу-

мэн барагдахагүй. Дуратай
юумээ олоо, абаашье юм
хаа, тэрээндэ садахагүй,
наанаанин амархагүй.

Гурбадахи үнэншин - энэ
зоболонноо налажа боло-
хо.Өөрынгөө омогые дара-
жа, хомхолзонон сэдхэлээ,
хүсэлүүдээ саража шадаа
хаа, олон зоболонноо налажа
болохо: атаархал, жүтээрхэл,
хобог ябадал г.м.

Дүрбэдхи үнэншин - дун-
дада, дундахи зам баримтал-
жа ябаха, энэмийн наиман
табсаннаа бүридэхэн харгы
болоно: зүб хараса, зүб шийд-
хэбэри, зүб үгэ, зүб ябадал, зүб
ажануулга, зүб эрмэлзэл, зүб
ойлгосо, зүб наанал хандуулга.

В основе Учения Будды ле-
жит Учение о четырех благо-
родных истинах. Что это та-
кое?

Первая правда - это то, что
жизнь есть страдание. Чело-
век живет на земле зная, что
в любой момент его может на-
стигнуть болезнь, старость,
смерть.

Вторая правда - это то, что
у страдания есть причины. Что
за причины? Это же-
лания, страстина эжада, ко-
рень которой в алчности и се-
бялюбии. Чем больше человек
желает, тем меньше получа-
ет и тем больше страдает.

Третья правда - это возмож-
ность избавления от страданий.
Если не иметь желаний, то не
будет и страданий.

Четвертая правда - путь к
прекращению страданий, или
ключ. Таким ключом будет
Срединный путь, состоящий
из восьми ступеней.

Это правильный образ жиз-
ни, правильная речь, правиль-
ные мысли, правильное пони-
мание, правильное усилие, пра-
вильное мнение, правильное со-
средоточение, правильные по-
ступки.

Эту проповедь Будда про-
изнес в Испитане, под Бена-
ресом. Первыми его слушате-
лями были пятеро его подвиж-
ников, которые ранее остави-
ли его, разочаровавшись в том,
что Гаутама свернулся с истин-
ного пути. Но они ошиблись.
Перед ними стоял Будда, весь
его облик излучал величие и ду-
ховную мощь. Пятеро подвиж-
ников поняли его Учение и ста-
ли первыми учениками Будды.
Так возникла община - Санха.

Дүрбэн зүг - бурханай ша-
жанда зүг, шэглэл гээшэ ехэ
удхатай байдаг. Бурхан, са-
хиюусадтаа хандажа, дүрбэн
зүг, наиман хизаарай Эзэд-
тэ сэргээзингээ, эдеэнэйнгээ
дээжэхэй үргэжэ, зальбаржа
ябадаг гээшэбдэй.

Хүн аян замда гарахадаа,
холо газар ошоходоо, хайша
ямар зүг руу гэрхээ гарахад яба-
даг. Дүрбэн зүгье нара зүб той-
руулжа нэрлэхэд имэй байна:
дурна - зүүн зүг, үмэнэ

Октябриин 30 - Политическо хамалганыа хохидонон зоной үдэр

МАНАЙ БҮЛҮН НАМТАР hAA

Манай гүрэнэй нилээд олон хүнэй ажабайлдаа болон хуби заяандыа нүлөөлнэн 30-аад онуудай ўзэл хэрэгүүд тухай хөөрхэх хүсэлтэйб. Миний гэр бүлэг Буряад-Монголы АССР-эй Сэлэнгийн аймагай Ноёнхоной сомоной Сүхүн Тагалцар хотондо (мүнөө тус нуурин угы юм) ажанаа хүн. Эсэгмни - Цыдыпов Зондуй-Цыренданийн Батамункуевич - 1898 ондо түрээн намтартай. «Хасаг угизгууртай малшан, сула шадалтай» - шэндхэн байгуулын жэлнүүдтэй минийн уншан ганилсанан мүшхэбэрин протоколнууд соо иигэж бэшээтэй байгаа.

1930 оной августын 10-да эсэгмни РСФСР-эй УК-гай 58-2 дугарай статьягаар тушаагдаад, 1931 оной январиин 6-да буудан алаха гэхэн «гурбанай» шидхэбэрийд хүртэжэ, ами наанаа хороогдонон. Тийгэж оройдоол 32 наатай эсэгмни табан бага үхижуудээ болон хээлтийг эхьем орхихо баатай болоо һэн. Ех басаган Цыпилман арбан хөртой, Бутидцуу юнэтэй, Бадма табатай, би хөртой, харин Аржаб дүүмнижэл хахадтай байгаал даа. Аржаб намнаа оройдоол зургаан нараар дүү. Ушар юуб гэхэдээ, нютагийнай нэгээ залуу эхэнэрий нарайлаа үедөө наха бараашадаа, эхэ эсэг хоёрни тэрэниие үргэжэ абаан. Тийгэж би тэлээ дүүтэй болонон хүм.

1931 оной апрель соо үзэг бэшэггүй хүгшэн эжьем (нэр обогын - Цыдыповын Долгор) дээрээ нэрэлгэдээн статьягаар баан тушаажка, түрмэдэх хаагаа. Удаань би Цырмаа гэж дүү басагатай болооб, харин табатай Бадмамны гэнэ усалдаа дайруулжа, наха бараашоо бэлэй. Нэгэ хэдэй сагай угэрхэдэ, хүгшэн эжьемий түрмээюө та-биан аад, нарай хүүгэдтэй эхьемнай арадай дайсанай намган гэжэ гэмнээд, «олоной хабаадалгатай хүдэлмэрийн колони» руу эльгээж, ПВЗ-гэй барилгалаа ябулжан юм. Энээн тухайн ЛВРЗ-гэй музейн жасаанаа абаан болон тус заводий барилгын түүхэдээ зориуулан хэвлүүлэгдээн 1974 оной сэтгүүл соохи фото-зураг гэршилнэ. Гадна республикин 80 жэлэй ойн баярта дашарамдуулгадаан телевиденин дамжуулгагаа энэл фото-зураг «тусхайгаар эльгээгдээн колхознигууд ажаайлэдбэрин мантан томо завод барина» гэхэн ухдатайгаар хэрэглэгдээ. Эхэнэх хахасаан бидэ наял түрмээюө бусаан хүгшэн эжинээ гар дээрэ үлеобди, харин табаа наратай Цырмаамны үри хүүгэдгүй Соли болон Бата Эрдье неевтэнэй гэр бүлээд үгтөө.

Эсэгмни талаа хүгшэн аба Батомунко болон хүгшэн эжьи Долгор хоёр залуудаа нютагнаа холуур ошожо, ажал хэдэг байгаа. Ольхон олтирготошье хүдэлнэн. Хубисхалай үедээ, хорёод онуудаар хүгшэн аbam Чикой мурэн дээрэ харбазаашаар ажаллахадаа, «сагаантаниешье», «улаантаниешье» нилээд зөөгөө. Энээндэйн тулөө унанда шэнгээж алаан юм. Бидэтихэдэ Биттуу гхэгү, али ордоор Камышовко нууринда ажанааудаг байгааби. Тэндэ хүгшэн абымни бодхоонон субарга мүнөөшье болотор бии. Хяагтаа ошонон харгыгаар сэлмэг үдэртэй ябахада, Чикой мурэн нүгөө өрье дээрэ субарга харгажаа байдаг. Энэ гарзартаа мурэнэй өрье нураадаг ушархаа эсэгмни Чикой Тагалцар руу зөөжэ, гэр, гурбан амба-

ар, малай байра баряа. Хоёр хахад гектар тарялангай газар, адуй болон үнээдтэй һэмди. Эсэгмени хаагаад, зөөриемнай гүрэндэ тушаан абаанайнгаа һүүлдэг гэремнай задалжа, эхин нургуули бодхоогоо. Тус нургуули соо би дүрбэн жэг нурааб...

Энэмний дүрбэн хажутай оройтой, ех сонхонуудтай, ве-рандатай болон хоёр үүдэстэй сээ-нигтэй томо гэр. Нэгэ талааань класс руу ордог, нүгээ тээнь - багшын гэрэй үүдэн. Хо-рой, амбааруудые тэрэ зандань үлээнхэй. Хооллогын байшан, ами аминдаа хубуудэй болон ба-сагадай хамтын байранууд. Хоёрдочи багшын болон колхозой жо-лоошоной гэрнүүд, бани, туалет. Нурууллийн турник болон спортивна талмай. Эндэ бидэ на-ададаг, түмэр аргамжа болон гэшхүүр өөдэ абиржа, дүүжэндэж сэнгэдэг һэмди. Иимэ барилга-нуудтай эхин нургуули бэшэ хаанааше хараагүй. Цуратай багша-нарны - Будаева Ангелина Гун-зыновна болон Адлишиев Бадма, завхоз Бадмаев Бальжин, тэрэнэй наанааны нүхэр Норжима - то-гоошон. Володя хүбүүнийн би-дэнтэй сүг нураан.

Хүгшэн эжьимий бидэ-ний хоолой тэжээхын тута нилээд ехээр ажалладаг бэлэй. Хабархаа хүбхэндэ гаража, тэрэнэй Мильниковын болон Десятниково нуруинуудай шэмээшгүүдтэй эдээ хоолоор ан-далдаг байгааби. Гадна тэдэ нэхы дэгэл оёхын тута үхэрэй болон хониной арна элдүүлхэ. Бүхэли зунаараа талхи болон хэдэргэ эрьоулжэ, гол дээрэ хониной арна энэтүүлжэ үнгэрхэгэш. Тэрээгээрний хүгшэн эжьимий нэхы дэгэл болон гуталнуудые оёж үгэхэ. Гуталай ула зузаан байха ёнгой, үхэрэй арна хэрэглэгдээ. Утагнуудын үблэй ута үдэшэнүүдтэй галай, дэнгэй гэрэл доро томогдонхой. Амитайд шүрбээюөр утагнуудые томох гээш бэлэн үхэрэг бэшэ. Би таба-зургаатай байхадаа, хүгшэн эжьинэ хутгалбэри доор энэ ажалые янала дүүргэдэг һэмби.

Хүгшэн эжьимий шэмээшгүүдтэй хани барисаатай байнаа хадаа, олон юумэ мэдэх болонон. Огороод тари-хаа. Нютагаймий бэшэ хэнине имэ ажал эрхилдэгтүй һэн. Бидэнэй үбдэхэгүй тута чесногий хомхоолдононудые утагнаа үлхэжэ, хүзүүндэмий зүүлгэхэ. Брюквээр «шаренки» гээшье пе-эшний соо бариха. Мүнөөшье болотор брюквийн аятай амтан наангададаг.

Эгэшэнэрийн колхоздо хүдэлдэг байгаа. Зундаа газар хахалха даа. Тэрэ үедэ трактор гэж байгаагүй. Бүхэли үдэртэй морин плуг баряд ябаха. Тэрэ нургуулидаа нураагүй. «Нюсэг шабган таанадые тэжээхэ хэрэгтэй байгаа ха юм», - гэжэ нуудаа харюусагша һэн. Намар болоходо, поли дээрэ хоолосуудые суглуулхаа. Олонон орооюю бусалгажа, бидэнээ хооллуулхаа. Тэрэ сагтаа болон дайнайшье үедэ орооюю ор л үл хоолоо залгадаг байгаадаа даа. Орооюной хүсэ шадал оруулдаг шэдийн мүнөөл ойлгооб. Тэрэниие шүлэнтэй, һүнтэй холёод, мун гансаарыншье нилээд эдээбди. Хоолосуудые суглуулхадаа, эгэшэнэрийн хулганаануудай нөөснүүдые олохо. Тэндэйн нэгэ гү, али хоёр хүнэг тухай хоолос хадагалаатай байдаг бэлэй. Хүүдинсэдэ зориуутаа баруултай түмэр goho

Зондуй Цыдылов

майе хөөрхэшөөн, дэгэлъемнишье гоёшон, хэдэй нахатайе асуухадан, би ехэл омогорхолтойгоор: «Зургаатай», - гэж харуусагша бэлэйб. Аржаб дүүмни хэнэшье үргэжэ абаанын мүнөөшье болотор мэдэдэгтүйб. Жэлнээ үлүүтэй сагай үнгэрхэдэ, хүгшэн эжь болон эгшэнэрни нютаагаа бусаа. Удангүй бишье гэртээ бусааб. Аржаб дүүмни баанал «шэнэ гэртэхиннээн» тэрвээдээ, бидэндээ гүйжэ срээ. Тэдэнэжэлнээ үлүүтэй хугсаада хо-лойн тэжэхэннэйнгээ түлөө түлбэри эрээ. Тэдэ бидэндэхэнэй үгэхэн мүнэн байхад даа. Тийн эсэгэхэнэйн үлэн шара-улаан фетр тэсанкын үгөөбди. Миний түлөө юу үгэхэн мэдэнэгүйб. Зүгөөр Цэцэг ахай хүгшэн эжьем

рисаатайб, бээ бэедээ ябалсадагбди.

1936 оной август багаар гээш һэн ха, нургуулидамий ехэ ноёд буугаагша. Бидэ багашуул тэдэнэй хойноо үрэгэөрөө дахан гүйлдэж, нургуули орообди. Тийн нэгээнийн ханадаа углөөтэй байна дүрэ зурагуудые намда харуулаад, тэдэнние нэрлэхэмни дурадхаа. Арбаад шахуу хүнэй дунданаа гансал Феликс Дзержинскии танихагүй байшооб. Тэдэ намайе магтаад нургуулидаа нурадаг-үгүйм нураа. Намартай I-дэхий класстаа орохыемни мэдэхэдээ, нэгээнийн машина сооюу боолтотой юумэ асаржа, намда барюулаа. Бэлэгын абаан бэеэрээ гэр руугаа шууяса гүйшооб. Хайрсаг соо миний наан соогоо

1934 оной зураг. Сагаан самсатай, пуладтайн эжьи Дулмажаб Цыдылова

хүүлээд, нилээд полинин газар хадхан, шэншэлэн алхалаабди. Хэрбээ нөөссыен хадхбалшни, гох газар сүмэлэн ороожо, хоолос шагтагалаад гараха. Ехэ нонин юумэнийн гэхэдэ, хулганаанууд хоолосуудаа тон хэгдэхэнээр эмхилэн хэбтүүлдэг. Ҳүн иимэ наринаар хэжэ шадахагүй.

Тийгээхээ үлэнэй арбан хоёртой Цыпилмаа ехэшүүлтэй тон адли хара ажалдаа ябажа эхилэн. Гэртээ ерэхдээн, хүгшэн эжь эгшьемийн эрхүүн үндэгээдэ, хулганаанууд хоолосуудаа тон хэгдэхэнээр эдээж үрдань табидаг һэн гэжэ мүнөө наанадагби. Бидэ багашуул амтан эдээндэнь наиса хорхойтоошияа хээ, эрихэ эрхэгүй байгаадаг.

1933-1934 онууд. Паспорт нэйтэ-рүүлэгдээ эхилээ. Ехэшүүлэй хөөрэлдөөгөөр, ямар бэ даа сагаан паспорт үгэдэг байгаа гэжэ мэдээнб. Хүгшэн эжьидэмнай нимзэндээс үгээгүй. Тиймэнээ хэзээшье сүлэлгээдэ эльгээжэ болоха. Эжьимийн худэлмэрийн колониин үшээ бусадаад, үзэг мэдэхэгүй хадаа, бэшэгшье бэшэдэгтүй байгаа. Хүгшэн эжьимийн бидэндээ наанаагаа зобожо, намайе дүү хүбүүнтэй ондо ондо айлнуудтаа үгээд, хоёр эгэшэнэрийнни сүлэлгээдэ абалсаад ябас юм. Улаан-Үдээдэхээлээ байгаадаа шэдийн мүнөөл ойлгооб. Тэрэниие шүлэнтэй, һүнтэй холёод, мун гансаарыншье нилээд эдээбди. Хоолосуудые суглуулхадаа, эгэшэнэрийн хулганаануудай нөөснүүдые олохо. Тэндэйн нэгэ гү, али хоёр хүнэг тухай хоолос хадагалаатай байдаг бэлэй. Хүүдинсэдэ зориуутаа баруултай түмэр goho

хараажье үзөөгүй ирискэнүүд байшооб. Аржаб дүүтээ ехэл жаргалтайнууд юм, үбнэндэ гаранаа эгшэнэргээ хубаалдаа зорилготойгоор Чикойн эрье руу шэг барийбди. Замдаа үндэр ногоотой нуга сабшалан гаталнааби. Заримдаа гансал толгойнуудай харрагдана. Гурба гаран modo ябаха хэрэгтэй. Харгыда ябажа эсэхэн бидэ тэрэ ирискэнүүдээ бага багаар хазажа орободи. «Ши жааханаар хазыш даа, һүүлдэ би хазажа», - гэлдэнээр, үбнэндэй бригадада хүрэжэ ерхэдэмнай, эгэшэнэргээ эдуюлхэ ирискэнүүднайнуушанхай байгаа.

1936 ондо һүйд ехэтэй үер тохёолдонон юм. Чикой мурэн эрье халижа, бүхы нуурийн үнанда абтаа. Гэрнүүдэй ойбор үгээдээ хүрэгээр бодохгодоо, пеэшэнгүүд һандараа. Нютагай зон малтаяа үндэр газартаа гаража, дараансагаар зохёогдонон балгаананууд соо байрлабди. Малнай хажуудамнай. Боргоо аяланай олон гээшэн аргагүй. Тийн хумхаа үбшэн дэлгэрэжэ, бишийн дэйрэдээ дайруулааб. Нийн Нина Баяновна дүүмни Жамьян Найданович нүхэртэй ехэ болон эбтэй эзэгээр буулжээ. Ургэмэл эхээсэгээ хайханаар үргэхэн буйнтай. Дүрбэн хүүгэдэх хүмүүжүүлжэ, ажабайдалт үргэн харыдаа гаргага. Аркадий хүбүүниний эжьингээ хэрэг үргэлжэлүүлжэ, багшар худалдаа болотор ургаа. Нина Жамьян хоёр арбан ашайтай. 2003 ондо дүү басагамни наанаа барсаа, нёйндоо Жамьянга худеэ та-бяабди. Би хүүгэдтэйн холбоо ба-

Валентина ЖАЛСАРАЕВА, дайнай болон ажалай ветеран, Буряадай телевиденийн түрүүшүүн диктор, СССР-эй Телевидени болон Радиогой отличиник, Буряадай арадай поэт Дамба ЖАЛСАРАЕВАЙ наанай нүхэр.

Дыжит МАРХАДАЕВА оршуулбаа. (Үргэлжээлэльни удаадахи дугаартаа гараха).

«Буряад үнэн» сониной 90 жэлэй ойдо

ИИГЭЖЭ ЗОХЁОН ТАБИГДАДАГ БАЙНАН ЮМ

УРДАНДААШЬЕ, мунөөшье али бүхы туёй, республиканска, областной газетэнүүдээ редакциин секретариат байдал гээш. Харюусалгата секретарь, сониной дугаарнуудые бэлдээд, хэблэж гаргаха, мүн худэлмэрийн бусад хубинуудай талаар тэрэнэй орлогшонор, литература редакториуд секретариадай бүридэлдээ ордог юм. Секретариады залан хүтэлбэрилгын, тааруулан табилгын, түсэблэлгын туб гээд нэрэлжэ болно. «Секретариат» гэжэ нээрэн тэрэнэй эрхэ, уялануудые тодо хурсаар, гүйсэд дүүрэнээр элирхэйнэ башу. Секретариады редакциин «штаб» гэжэ дэмы нэрэлдэгтүй ха даа. Үнэхөөрөөшье, секретариат тарагуудай үдер бүриин бүхы ажал ябуултын залан хүтэлбэрилдэг, тааруулан табидаг, түсэблэдэг, газет гаргалгын бүхы худэлмэрие ударидаг.

Дүй дүршэлтэй, мэргэжэл шадабаритай хүнүүдэй ажлаахада, секретариат тодо наринаар, эмхи журамтгаар худалдэг гээш. Редакциин ажал хэрэгүүдээ зохёхы үүсхэл эдэхийн бууража, уншагшадые нонирхуулма материалнуудай хомор болоо наань, бааза будууллыг байдалай тохёолдоо наань, энэний ушар шалтагаание тубыхи түрүүлэн секретариадаа бэдэрхэ шухала. Энэ зүб гэжэ наанагдана. Ушар иимзээ секретариадай ажал хэрэгье зүбөөр, наинаар эмхидхэбэл, сониной бүхы коллективий худэлмэри амжлалттай, урагштай байхал.

Секретариадай уяланууд ямар бэ, тэрэнэй ажал яжа эмхидхэгдэдэг бэ? Дугарай түсэб-макет табихаа эхилээд, тэрэниие бүридүүлэн хабсаржа, хууданнуудые (полосануудые) хэблэн барлалгдаа бүхы худэлмэрие хүтэлбэрилх гээш секретариадай ажал ябуултын гол зорилго болодог. Редакциин тарагуудай хэблэлдээ бэлдээн материалинуудтай секретариадай худэлмэрилэгшэд түрүүлээ танилсадаг. Тийхэдээ статья, корреспонденци болон бусад материалнуудые яжа наинаар хэблэлдээ бэлдэхэг гэжэ тэдэ һанамжануудаа хэлдэг, дурадхалнуудые орууллаг юм. Хэрбээ урда тээнь редакционно коллеги дээрэе материалу зүвшэн хэлсэгдэнх байгаа наань, ажаглалта дурадхалнууд хараадаа агтаа гээш гү, али угы гү гэжэ секретариат шалгадаг.

Секретариадай хүтэлбэридоро бүхы редакциин, бүхы тарагуудай худэлмэрие түсэблэлгэ эмхидхэгдэдэг. Редколлегийн суглаан дээрэе хаража үзэхын урда тээ тарагуудай түсэбүүд секретариадай үзэмжэдэ табигдажа, эдэ түсэбүүд соо бээ бээз дабганаан, наажаан юумэн угы аабза гэжэ наринаар шалгагдадаг. Парын һүүлдээ түсэбүүдэй дүүргэлтэ шалгагдаад, редколлегийн суглаан дээрэе элидхэгдэдэг. Тарагуудые даагшадтай хамтаа секретариадай худэлмэрилэгшэд сониной тематическа хууданнуудай, найндэрэй дугаарнуудай түсэбүүдэе табидаг. Тарагуудай дурадхалнуудай үндэхөөр гол темэнүүдэй нийт редакционно түсэб зохёгддог.

Редакциин секретариат хүнүүдтэй уулзалга эмхидхэдэг, нютагай сурбалжалааг шадай, шэмэгэлтийн тарагай (уран зураашадай), корректирын, выпускающицуудай худэлмэрие хүтэлбэрилдэг, долоон хоног бүхэндэ летучка үнгэрэгдэг, редакциин худэлмэрилэгшэд мэргэжэл дээшлүүлхэ нуралсал эмхидхэдэг, тарагуудые даагшадай дурадхалнуудай үндэхөөр харюусалгата секретарь толилогдонон материалнуудай түлөө гонорарай хэмжээ тодорхойлдог байна.

«БУРЯАД ҮНЭН» сониной харюусалгата секретариар, тэрэнэй орлогшонороор, зураашадаар, выпускающицуудаар олон жэлдэ ажаллаан хүнүүдэе дуныень тоолохын аргагүй. Тигэбэшье наананынгаа амаралтадаа гарахын урда тээ зурган жэл соо харюусалгата секретариар худэлхэн хадаа эднэй зариман тухай тобий тэдэгээр хөөрхэмши.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуусхэ дайны дуурхэнэй хойши үндэхэн буряад хэлэн дээрэ барлагдажа гарадаг байнаан сониной харюусалгата секретарьнуудаар ажаллаан хүнүүд тимэшье олон бэшэ. Эдэмнай хэд бэ гэбэл, Гармажаб Лудупович Санжиев, Раднаажаб Бадмаевич Бимбаев, Сырен Бадмаевич Бальжинимаев, Бата Будаевич Дашиев, Сергей Дугаржапович Ринчинов, Бата Цыдыпович Цырендыльков, Бата-Мүнхэ Жигжитович

С.БАЛДУЕВАЙ ФОТО

Ольга Цыренова, Баар Дамбаринчинов, уран зураашаа Раднаажаб Абидуев ээлжээтэ дугарай макет табижсаа байна.

Жигжитов, Баяр Дашиевич Балданов, Бадмажаб Валерьевич Гындынцыренов, Дарима Данзанова Эрдьниева, Соёлма Балбаровна Байминова гэгшэд болоно.

Сэлэнгын аймагаа гарбалтай, Буряадай багшнаарай институтдай түүхын факультедтэ нурахатая хамтаа лаборантаар ажаллаажа байнаан эдир хүбүүн Гармажаб Санжиев 1942 оний декабрь нарада сэргэшийн хубсааны үмдээ һэн. Нэгэдүүрээ Белоруссиин фронтын бүридэлдэхэз буугай наводчигор, командираар, артиллерийн тагнуулшанаар дайлалдаа. Смоленск области, Баруун Украянные, Польшии сүлөөхүүн түлөө хатуу шангын байлаануудтаа хабаадаан байгаа. Одер мүрэн дээрэ болонон тулалдаанд тэрэ шархатажа, госпитальдо оробо. Дайшалхы алдар габьяагайнгаа түлөө баатар сэргэш Эсэгэ Орондо Хамгаалгын дайны I шатын хоёр, Алдар Солын III шатын орденуудаа, олон медаляар шагнагданаан юм. Амгалан ажал дээрэ үнэн шударгыгаар худэлхэнэй түлөө Ажалай Улаан Тугай ордендоо хүртэнхай.

Дайны һүүлээр сэргэй хубсаанаяа тайлангий, олон хүнүүд «Буряад-Монголой үнэн» газетэдээ ажалдаа ороо һэн ха. Гармажаб Санжиев хэдэн хэлдээ харюусалгата секретариар худэллээ бэлэй. Тийн Г.Санжиев Буряадай багшнаарай институтдай түүхын факультедтэ нураласлаа үргэлжлүүлнэн, ВКП(б)-гэй ЦК-гай дэргэдэхий дээдэ партийна нургуулийн дүүргээн байгаа. Удаан Москвагай гүрэнэй университетдээ аспирантуудаа нураха, турэл ажахыдаа ажаллаажа байтараа, 1942 оний декабрь нарада сэргэй албандаа татагдаба. Эрхүү можын Мальта станцида бэлэдхэл гаража байтарын 1943 оний февраль нарада Забайкалиин ябаган сэргэй училишида нурахын эльзээгээ һэн. 1944 оний мартаа 3-дахи Украиний фронтын бүридэлдээ оруулхай ябуулаа бэлэй. Бата Будаевич Агуу Илалтын үдэрье Прага шадар утганаан юм. Улаан Одоонай, Эсэгэ Орондо Хамгаалгын дайны II шатын орденуудые энээртээ яларуулсан сэргэш Б.Б.Дашиев 1946 оний апрельдээ армиин албанаа табигдажа, нютагаа бусажа ерээ һэн.

Залуу сэргэш 1947 ондо «Буряад-Монголой үнэн» газетэдээ литература худэлмэрилэгшээр ажалдаа оробо. 1951 ондо партиин обком тэрэниие Эрхүүгэй дээдэ партийна нургуулида эльзээб. Хонто жэлдэнь Бата Дашиев Эрхүүгэй медицинэй институтдаа нурахаа байнаан Баргажанай аймагай Баян-Гол нютагаа гарбалтай Елизавета Ешиеватай танилсажа, хуби занагаа холбонон намтаргай.

Раднаажаб Бадмаевич Бимбаев тухай дурлангий гаража болохогий. 1911 оний майн 15-да Хэжэнгын аймагай Сулхара нютагта түрэхэн, шарайд угай Р.Б.Бимбаев 1937 оний декабрь нарада «Буряад-Монголой үнэн» газетын харюусалгата редактораар баталагдаа һэн. 1941 оний майн һүүл багтаа партиин обком тэрэниие БМАССР-эй Министрүүдэй Советэй дэргэдэхий гүрэнэй номой хэблэлэй марксистско-ленинске литературын тарагые даагшар эльзээхэн байгаа. 1948 ондо Радна-

хубууд, басагад газетын ажалда дадал шадабаритай болоо гээшб. Бата Будаевич сэхэ сээр зантай, жаяг журамтай, эрилтэ ехэтэй хүтэлбэрилэгш байнаан юм.

Бата Будаевич Ленинэй орденто врач Елизавета Содномовна хүбүүн басаган хөртой. Анатолий хүбүүниийн Буряад Республикахи Сүүдэй приставуудэй Федеральна албанние ударидааг, Эльвира басаганийн дээдээр гарай врач болоод, эжигээ ажаллаан Улаан-Үдэн 1-дэхи поликлиникэдээ худэлдээ юм. Үндэр нахатайшуул олон ашаа зэнэрээ харалсан, дүрбэн тэгшэ жаргалтай ажануулан даа.

И.Р.ОЧИРОВ, Б.Ш.Ванчиков, А.Ж.Жамбалдоржиев, Г.Д.Дашибылов, Ж.Д.Дашиев, Б-М.Ж.Жигжитов, О.П.Цыренова, Д.Г.Дашиев, Д.Ш.Хубитуев, Б.Б.Батоев болон бусад харюусалгата секретариин орлогшонорор худэлхэн байгаа. Эдэнэй дундажаа Александр Жамбалдоржиев, Ольга Цыренова гэгшэд эгэл удаан саг соо редакциин «штаба» худэлжэ, сониной тухэл шарайе гоёо, хубилгаха хэрэгтэ горитой хубитая оруулсан алдартай. Юрэдөөл, эдэмнай гүнзэгээр эрдэм мэдээстэй, түни түбшэн, даруу зохид зантай, хөөл хүнүүд һэн даа. Иимэ хүнүүдтэй ажаллахдаа урматай бээз.

Александр Жамбалдоржиев (1935-1990) Хэжэнгын аймагай Хэжэнгэ нюстагта түрэн намтаргай. Саша 6-дахи класста нураха байхаа үедөө уран зохёолдоо хабая туршажа захалаа һэн. «Хэжэнгын колхозник» газетэдэ түрүүшигээ шүтэгье гаргуулсан юм. Тийхэдэ сониной редактораар худэлжин поэт Бата Базарон эдир хубуу дэмжээж, нураал заабаа угзээ.

Эрхүүгэй худэе ажахыа институтда нурахаа байхаа үедөө 1959 ондо А.Жамбалдоржиев «Ангарын хабар» гэжэ түрүүшигээ ном гаргуулсан юм. Энэ номдоюу рассказууд, тужанууд оруулагдаа һэн. Инженер-механик болонон Александр Жалсанович мэргэжэлээрээ ажалаа гүйцэтгээж, түнээдээ харюусалгата секретариин орлогшоор, Буряадай номий хэблэлжэдэй редактораар, Ивалтын аймагай «Коммунистын тухай» сониной редакторай орлогшоор, харюусалгата секретариар ажаллаан намтаргай.

Уран зохёолшины «Цех соо ялархан одод», «Ялагар одон» гэжэ номууд барлагдаажа гараан, «Сэнхирлэн хүхэрэгшээ дайда» гэжэ роман 1966 ондо «Байгаль» журналда хэблэгдэхэн байгаа. Тэрэ Буряадай элиэтэ ех олон зохёолшодой романуудые, тужануудые мур дахуулан ород хэлэндээ оршуулжа, тубэй хэблэлжүүдтэдээ сэргуулжадаа, нараа харааха арга олгонон габьятай.

Хүбүүниийн гэр булеөөрөө Пекиндээ ажалладаг, басаганийн Москвада ажануудаг. Ольга Бадмаева-Цыренова (1937-1995) Хурамханай аймагай Алла нюстагхаа гарбалтай. Нюстагайнгаа долоон жэлэй, үндэштэнэй 1-дэхи интернат нуругуулинуудые дүүргээд, Буряадай багшнаарай институтдай буряад хэлэнэй факультет түгэсхээж, 2-3 жэлдээ багшалханай нуулээр ажаябадалаа журналистикатай холбонон юм.

«Буряад үнэн» сониндо худэлжэ байтараа, Ольга Потельхоновна КПСС-эй ЦК-гай дэргэдэхий дээдэ партийна нургуулида оржо, шалгарханай тэмдэгтэйгэр дүүргээд, түрэл газетэдээ ажалаа үргэлжлүүлээ бэлэй.

Нүхэрьни Николай Цыренов Буряадай опера, баладэй театрдай дуушан, эрхилэн захиргашаа байнаан. Рубина басаганийн хоёр ухийбүүтэй. Алексей хубуунинь Буряадай багшнаарай институтдай физичесэ хүмүүжүүлгын факультет түгэсхээ һэн. Дүрэ буляалдагын барилдаагаар СССР-эй спортын мастер болонон юм. Тэрэ өөрөө англи хэлэ шудалжа, оронийнгоо суглуулагдамал командын хубудэй оршуулжань боложо, ехэз мурсыөнүүдтэдээ хабаадалсан гээш. Мүнөө Алексей Николаевич Цыренов Россиин Федерациин эдиршүүлэй суглуулагдамал командын тренерүүдэй нэгэн юм. Тэрэ – уласхоорондын категориин судья. Алексей Цыреновий бүэ гурбан хүбүүтэй.

Иигэжэ «Буряад үнэн» сониной редакциин «штаб» болохоо секретариадай ажал хэрэгүүд тухай тобшохонор хөөрэбэди.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ,
журналист.

НЮТАГАЙ ТАТАСА

1.

Мүнөө саг хубилшоо. Улаан-Үдэшье урданайхида орходоо танигдахаар бэшэ гое хайхан город болож байна. Энэнь хайн лэ юм бээзэ. Эндэ ходо байдаг зон эдэ бүгэдые хэршье өөхнэдөө ойлгожо шадажа байгаа юм, харин Яхадта байршадаг Дан-саран эдэ бүгэдые энэ үглөөнхөө нааша хайн ойлгожо, ажаглажа ябана гээшэ. Зүб, тэрэ мүнөө үглөөгүүр лэ Эрхүү хотоноо по-ездоор Улаан-Үдэ хүрэжэ ерээ юм. Якутскхаяа наашаа самоле-дой сэхэ нийидэх замай угы бай-хада, үсэгэлдэр Эрхүү хүрэтэр нийидэх эрэжэ, бэшэ ябадалаа түмэр харгыгаар үргэлжлүүлхэ баатай болоо нэн. Төздээнээндээшье ехэ ядалсаагүй, харин баярлаадашье авбаа гэхэдэнь, зүб байхадаа болохо. Буряад нютаг руугаа бусажа ерэгүй байхан хүндэ энэнь үлүү хайн ябадал болож, яаралгүй замаар баруун заханаань зүүн тээшээ, үшөө үзэмжтэ хайхан Байгал далайнгаа эрье зубшан ябыш, – ондоо юун хайхан юумэ олохобши! Поездын холесоогой жэгдэ түбэрөөн соо олонхон юумэ Дансаран бодожо ябаа, мүртэй унтаашье угы гэхэдэ болохо, унтаахаа ханаашьгүй, досоонь хүлгөөтэйхэн... үшөө тиихэдэ мүнөөхи хотонойн хуушан үбшэн худэлшэнхэй...

А. ЦЫБИКОВАГАЙ зураг

Микрик автобус городоӣ нариҳан ӯйлсөөр шоргоолзондол адли ӯмалдэжэ байнан машинаууд сооҳоо арай шамай мултаран гаража, мунёе дардам сэхэ харгыгаар урда зүг барин шуумайжа ошобо. Шууян, тооһондо дарагдашан хото городоо нэгэхэн үдэрөөршье тала руу гаража ошоходо, хүнэй бэе яатарааш налайжа амардаг гээшб, харин олон жэлнүүд соо хүдөө нютагаа ошожо шадангүй дурдажа, домогложо байнан хүндээ энэнь бүришье ондоохон байха ха. Тиймэээ Дансаран бухы бэе махабад, эрмэлзэээрээ Ангирта һайхан нютагаа тэгүүлжэ, городоо саашалха тумань досоонь хүлгэжэ, эсэжэ налажа байнан бэемни амарнай, эдэгэхнэй гэж бурхандаа, нютагайнгаа сабдаг уулануудай эзэд-тэ мүргэжэ, дохижо эхилнэ.

Үлаан-Үдэхөө хүдөө нютаг автобусоор ошоо гээшэ гайтайхан ажал хэрэг байгша нэн. Зарим сагуудта билет абаха гэж бүхэлийн үдер автовокзал соо хүн зоноор түрилжээд, хооhoop налашахаш, харин мүнөө дуратай сагтаа, дуратай тээшээ юундэш нуугаад ошыши – шиний дуран. Тиймэнээнь Дансаран досоогоо Ангиртаяа ошоо хэдь тэгүүлжэшье байгаа haa, тишиэ яаралгүйхэн, газаа харанхы боложо байхаа үедэх хүрөөд байхаяа шиидэбэ. Хотын үйлсэдэг гараад ябахадаа, хүннөө нурагшалжа, дутын нэгэ дасанhaа арамнайллагданан хии мори абажа, үшөө хоёр сүүмхээр дүүрэн эдээ хоолой жэжэ зүйлнүүдье суглуулба.

... Дансаран нюотагаа аяар арбан табан жэл соо ошоогүй, ошожо шадахашье аргань байгаагүй, юуб гэхэдэ, эдэ олон жэлнүүдэй юһыенъ тэрэ түрмэдэ нуужа гараа, саадахи гурба-дүрбэн жэлэй туршада хүдөөһөө город ерэжэ, заводто ажалда ороон аад, сүлөөгүй дээрхээ нюотагаа ошожо шадангүй байшоо нэн. Харин түрмэнхөө табигдажа, сүлөөдэ гаранаарны гурбан жэл шахуу боложо байна, тиймэнээл хамта дээрэнь тоолохо болоо haа, нээрхэнхээ, нюотагхаа гаража ошоноорь арбан табан жэл болошиод байнал даа. Иимэ унээр нюотагаа бусахагүй гэжэ Дансаран хаананаа тиихэдэ мэдэхэ байгааб. Хүнэй хуби заяан, наанай харгы гээшэ мэдэгдэхэгүй, дан лэ haа опёо, зарим үедөө өөрөөшье мэдэнгүй байхадаш, тад ондоо тээшээ төөрижэ ябашаан байха. Эндэ зэмэтэйшье хүн байха, зэмэшье угынүүдийн байха...

Микрик автобус городой нариихан үйлсөөр шоргоолзондол адли үмэлдэж байсан машиннууд соохоо арай шамай мултаран гаража, мүнөө дардам сэхэ харгыгаар урда зүг барин шуумайжа ошобо. Шууян, тооюондо дарагдашан хото городоо нэгэхэн үдэрөөршье тала руу гаража ошоходо, хүнэй бээ яатарааш налайжа амардаг гээшбэ, харин олон жэлнүүд соо хүдөө нютагаа ошожо шадангуй дурдажа, домогложо байсан хүндэ энэнь буришье ондоохон байха ха. Тиймэхээ Дансаран бүхын бээ махабад, эрмэлзэлээрээ Ангирта найхан нютагаа тэгүүлжэ, городоо саашалха туманы досоонь хүлгэжэ, эсэжэ налаажа байсан бээмни амарнай, эдэгэхэй гэжэ бурхандаа, нютагайнгаа сабдаг уулануудай эзэдээ тэ мургэжэ, дохижо эхилнэ.

... Тала. Гайхамшагтаа тала. Сэлэнгэ мүрэнэй хүүргэ дээгүүр гаража, саашаа ошохо тума дуута суута буряад тала дайда үргэн ех далисаа абажа, үсөөн модото ой шэнгэрэ-шэнгэрхээр, нүүлдэнь гансал нюсэгэн халzan гүбөөнүүд, шара түхэм тохой болдогууд, аалин урадхалтай уна голнууд үзэгдэжэ, аяар холо саагуурхий эзрэлгээн соогуур адуу малай атарлан бэлшэжэ ябахань үзэгдэнэ. Хүхэ сэнхир огтор- алишье юумэндэ түхатай гэлсэдэг. Аршаанай тон найниинь, түхатайниинь гэжэ зунай дундаарын тэн хахадхаа эхилжэ, нэгээ гарын лэ болзор соо юм ха. Ухибуун ябахадаа, Дансаран нэгэтэ зун өөрөөшье эмээл морёор ошожо, тэрээр аршаанхаа бага бидон соо эжидээ асараа нэн. Үгүй, нэгэ бэшэ, хоёр дахин тишишээ ошоо нэн, юуб гэхэдээ, эжинь түрүүшээр эльгээхэдээ, бүдэй сэбэр үртээ тэндэхи хуурай модондо үлгэхэнхөөн эхилжэ, хайшан гэжэ аршаан бузарлангуй абахын хүбүүндээ заажа үгэхэдээ: «Энэ амьартсаа соогоо булагхаа гурбан бага шлуу хэлсэжэ асараарайш», - гэжэ хэлэхэн юм. Юундээ тэдэ шулнууд асаргадаан байгаа юм, удыхын Дансаран тиихэдээ найн ойлгоогүй нэн, харин нүүлдэнь, аршаанаа уужа дүүргэхэдээ, эжинь тэдэ шулнуунуудын нөөргэнэ абаашажа, уна руу табихын хүбүүгээ эльгээжэ: «Хангайн эзэн туна хүргэжэ, эм дом болохо аршаанхаа хүртүүлнэндэтний минии эжин тандaa ехэ баярые хүргэжэ, доро дохижо байна гэжэ мургөөрэй», гэжэ захяа юм нэн. Тиихэдээ Дансаран өөрынгөө зүгнөөшье: «Эжидэмни туналнандатны бишье баярые хүргэлсэжэ байнам», - гээ нэн.

Аяар юнэн жэл соо түрмэдэх үүжээ гарахан Дансаран, яхабши, нютагаа ерэхээ, хүн зонтой уулзахаа түбэгшөөгөө һэн. «Ошолтой гү, али байлтай гү, ошолтой гү...байлтай гү?» - гэнэн асуудалда оло маргажа ябаа. Зүгөөр һамганиинь, Маргаритань, нүхэрэйнгөө ямархан байдалда абтаад байынень найса ойлгожо байнаан хадаа: «Ошо, бү марга», - гээ һэн. Өөрөөшье нютагыны ошолсохoo, хүндэ үбшэндэ нэрбэгдэшөөд байнаан нүхэрэйнгөө хажуудань ябалсаахаа нэдээ, тээд Дансаран өөрийнхээрээл боложо: «Үгүй, гансааран ошохоб», - гэжэ эридээр шидээ. Тийхэдэ үбгэ һамган хоёрой хоорондо хүндэхэн зугаа болоо юм. Удаан дуугай болошонон Маргарита, һүүлдэнь үнаташаан нюдөөр урдаанаан хаража:

- Дансаран, ши намда сэхын хэлэ, бү нюо... ши дахинаа нөөргөө ерэхэгүй гэж шийдэнхий гүш? – гээ нэн.
Нилээд болоён хойно Дансаран үүгүүлшийн хоёр жэлэй туршада хамта нүүжка байхан яхад яхатан нүхэрэйнгөө урдаанаан мун дэ сажа нюлөөр хаража:

нааша хүн зондoo суутай, дуутай Таг хабсагайн үбэртэхий аршаан бии юм. Бэе махабадай

- Рита, Маргаритамни, ханаата ехэ бү больш даа. Ши

өөрөө хуу ойлгож байна хүмши. Гансааран ябажа шадахаб, тэндэ нютагаа хүрэж шадалал хаамни, түрэлхидни, түрээнэх ахамни байна ха юм. Би үшөө бараг дээрээ, хүл дээрээ ябажа ябаа хадаа, нютагайнгаа шараан нэгэш нюдөөрөө хараад өрхээнанам. Аргагүй һанашибоб досоомни дүүрэн, бардам болохо. Магад, һүүлшүүнхиеэ... Бий заатагүй өрхэб... үхэхэ үйлэтэй юм haа, шинийнгээ хажуудаа өрэжэ үхүүжэм. Шиний намдай нийнине хэньиеш, иимэ найхан сэдхээлтэйш, төөришөө, ябажаан, түрмэдэ үүужа гаражаан хүнийне гэртээ оруулжа, байлгажа, абажа байхыиеш яажа мартахаби, мартаханаа байхаа хэнэхийн нийнине харюулжа шадахагүй, байхандадаа досоомни бүглэрнээ бархирха дурамни хүрэнэ. Яа хабиб тээд?! Сэхын хэлэхэдээ нээрээхээш өрнгүй тиишээх ябашоо хаамни, дээрэ һэн хашуулж Ойлго, Маргарита, шамда урважаа, мэхэлхэ гэхэндээ бэш... эх-ха даа, ямар урбалта!.. арай шамай үхэн амиды хоёрой хоорондо байхан хүндэ... шамайгаа зобоохогүй гэхэн хадаа... Зүгөөр тэндэ ошоод, ахаяа, гэр булынен зобоохо гэжэ гү? Хэн юундээ хэрэгтэй хүн, энэ бээ гээшбий? Нүүгэлни ехэл гээшээ гү даа... билээ магад, хүндэ мууе хээб, тээд бий хүнийне алаагүй нэм...

Тийбэшье Маргарита, үнэвээрээ, Дансаранай юундэ, ямар хан бодлтойгоор нютагаа ошоо хоо ханааныен мэдэнгүй, гэртээ үлөө юм. Тэрэнэй үнэнөө хэлээх ааань, табихагүйдөөш болох байгаа.

Дансаран хармаанhaа сотовын телефоноо гаргаба:

- Алло!.. Алло!.. - Хэдэн удаа арай шамай хонходожо, Маргаритатайгаа хөөрэлдэбэ. - Алло одоо дуулаба гуш даа, намайгаа? А?.. Тиймэл байха һэн, би шамдаж хэлээ һэм, хаана байжан Яхад ба Монголий хилын хажуудахи Анигирта нютаг хоёр гэжэ... Зай, хэрэг байнаш даа шимши?.. А?.. Яндасан телефон... муу дуулдана... Юуны гэжэ-э... А?.. а... тигээ хадаа болоо гээшэ... Үгэй, намад ханаагаа зобох юумнинь угы. Янала бараг... Улаан-Үдэ хүрээтэр би найважа ябажа хүрөөб, мүнөө микригээр Ангирта тээшэх харайлгажа ябажа.

Ангирга гээшэх харайлж ажаа нам. Зай гэжэ, дахинаа дуулдахаа болишиоогүйдэнь хэлэхэг гэхэвээ юумээ тургэн хэлээдхиүүб... Би автобусойнгоо шоферроо hyraab... шоферроо hyraab гээ нэб, манай тэндэ сотово телефоноор хөөрэлдэхэг гээшэх ехэ муу гэнэ... муу... муу. А?.. Тиймэтиймэхээ миний дахинаа шамда хонходоогүй haамни, мэдэжэ байгаарайш... хонходож шаданагүйб гэжэ. Ойлгоо? Aha... hайн ябажа хүрэнэ аабзаб даа эндэ ерэшээн хойноо, бага газар улөө, hанаата бү боло, мэн иихэдээд ахындаа хүрөөд байх ха ха юмбиб. Тийбэшье хэлэнэ бэшэ һэн гүб, углөө-нүгээдэртээ Ангиртынгаа аршаанда ошохоб гэжэ. Тэндэ ой соо... юрэдөө бүхэли нарашье хонходоогүйдөө болохоб, ойлгоо?.. Ушее дахин хэлэнэб, бээсынгээ hайн, хул дээрээ ябажа шадахал хаа, заатагүй шамдаа ошохоб гэжэ. Ойлгоно гүшээ заа-та-гүй!.. Баяртай, Маргарита Тааланаб, үшөө дахин Баяртай... уулзатараа!.. - гэжэ арай шамай хашхарага байжа намгантай хөөрэлдэхэнэйнгээ удаа дээрэхэнэг ехэ hанаа алдажа, телефоноос унтаргаажархиба. Удаанаар даа үнэхөөрөөшье, үхээшэнгүй, амины ды мэндэ гарсалдажа шадаа юу

Рассказ

мунөө хөөрлдэхэдөө, тэрэхахадын тооной худалаар хэлээ... сотохо телефоной эндэх кэр баридаг тухайнь микригэй шоферhoо нураашыгүй hэн, Якутск хототой яhала хөөрлдэжэшье боломоор байна гэжэ өөрөөшье ойлгожо абаа, тэзд... тэзд... юрздеөл, и ихэдээд хэнтэй-юутэйш хөөрлдэхгүй, харисалдахагүй, хэнтэй-юутгийшье гэхэнээ байха, юрздеөл, нэгэ hara соо угы болошохоор шиидээ... hүүдэр шэнги, талын hёбшээ нахих шэнги...

Хүнгэн шуран микрик харайхадажал мэдэнэ. Холо санахи урда зүгтэ Монголой хойто хилэз захье барижа нэмжүйн унжагар ута Гунзан хадын хүхэлбэз уньяар соо харагдажа эхилшэхэдэ, Дансаранай досоо буришье хүлгөтэй болошноно. Иххэдээд нюатагайнь шарай тэмдэг, танил хада гүбөнүүд харагдажа эхилхэ. Баяртай, айданатайшье шэнги... Энэ ехэтэ яаража ябаа автобусын мүнөө удаархай, бу яараа гэжэшье ханаад абаха юм. Городдоо сугтаа нюатагайнь танил хүнэй эндэ ябалсажа ябаагүйнь найтай гээш, харин байгаа хаань нуухагүйб, үнгэргөөд, ондоо машинада нуухаб гэж үшөө городой автоворокзal дээрэ байхадаа, тэрэ бодож байгаа нэн. Хүндэ улайха нюур гэжэ байдаг, - хэн нэгэн танил хүнтэй уулзашоо хаа, яажа урдаанаан хараха болонобши? Тэрэ танил хүн шамтай мэндэшэллэсэшье haas: «А, энэмний хүниие аланаан хийхэр лэ», - гэжэ досоогоо тэрэ зуура бодоодхихо, тиихэдээ: «Хүйхэр хүн байхахаа гадна үшөө архиншан, аяг муутайшье байхадаа болохо. Яажа мэдэхэб, шадаал haas энээндээ саашаа байхань хэрэгтэй», - гэжэ бодон, шамтай хөөрэлдэхэшье дурагүй байгаа хаань яахабши? Тиимэхээнь өөрөө хүн зондо танигдангүй, харагдангүй, халданшыегүй ябаашань дээрэ байха ха. Автобус соо ехэнхидээ залуушул, тиимэхээ олон жэлэй саада тээ нюатгхаа гаража ошоён, үхөө сайшанан, нюур шарайгаа уршыж хүгшэршэн Дансаранийн тэдэ хaanaaхаа энэ нюатгаймнай хүн юм гэж таажа шадаха байхаб, мүн өөрөөшье мунөөнэй залуушуулые юу танилбэ гээшэб.

Үшөө нэгэ бага гүйлгээнэйн удаагуур баруун гар тээхээнь одоо гээшэ сагаан шифер орой-нуудтай Ангиртын гэрнүүд сай-балзажа харагдашана. Энэ үедэ эндэхи дайдаар бүрэнхытэжэ эхилэнхэй, харин саашаа тосхон гэшхэлжэ ошоторнь харанхы болохо. Энэнь лэ Дансааранда хэ-рэгтэй һэн, тэрэнэй нанаашаарнь, һүнийн харанхыгаар нюатгхаа һэтэ саашаа гаража, арбаад мондойн зайда оршодог Таг хадын үбэртэхи аршаан дээрэ хүрэжэ, тэндэ нэгэ һарын болзор соо байршажа бээс аргалха, эмнэхэ гэж бури Якутск хотодо бай-хадаа шиидэнхэй һэн. Хоёрой нэгэн – үгы haа эдэгэх, үгы haа... энэ муухай үбшэн алахаа байна тэрээниие. О-хо-хо, хото соонь мүнөөшье хорхой малтана даа. Пүүлэй үедэ үдэр һүнигүй малтана. Туруун үбшэндээн янгаржа враач доктороор хаярайdag, эм дом олоор хэрэглэдэг haа, hүүлэй үедэ дадашоо, нурашоо юм gy, мииин гэншэхээхээ бэшэ, эмээ ехэ тоо-хоёшье болишонхой. Хаяя даа саашань, туha хүргэхэгүй юумье, хоро дээрэнь үшөө хоро нэмээжэ байнхаар...

Александр ЛЫГДЕНОВ.

- Пургуулида ошохо сагши дүтэлбэ. Жэлнээ бага саг улөө, - гэжэ, хүгшөөн Байгалмада нэгээд хэлэбэ.

- Эх, наядыа.... наядыа бэшэ, аяар жэл үшвэе байна, - гэжэ Дулма хариусаад, Байгалмай шэхэндэ шэбэнэбэ.

- Ши бү яара, тиишээ ошохоо.

Пургуули.... Энэ үгэ соо ехэ нонирхолтой, баяртай юумэн нюуттатай шэнгээр нанагдаба. Эжнын нургуули тухай, үзэг, тоодо, ухаа номдо нургадаг бэрхэс сэсэн багшанар тухай, тэндэ нураха олон үхижүйтгэй танилсаха, нүхэсэхэ, наадаха тухай ехэ нонирхолтойгоор хөөрбэ.

Байгалмагай ороной дэргын ханада ехэ гёө зураг үлгэгдбэ. Тэндэ адли, саб сагаан самсатай үхижүүд партануудай

«ГАЙТАЙ» НУРГУУЛИ

саагуур жэрылдэн үүнэ. Урдань нюдэндэе шэлтэй найхан залуу багша зогсоно. Гартай нариихан ута модо бариж, ханада үлгөтэй хара хабтагай дээрэ зурагданан үзэгүүдье үхижүүдтэг харуулна.

- Игээд лэ үхижүүд нургуулида нургадаг юм даа, - гэжэ хүгшөө энэбхилбэ.

- Халаг, би ямар шье нургуулигүй. Иимэ нургуулинуудшье байгаагүй, миний багада. Саг ондоо байгаа.... Ямаршье түргөөр саг гүйнбэ.... Эндэ наяхан лэ үхижүүн ябаан аад, мүнөө энэ уршагар хүгшэн болошоод байнаб, - гэжэ наана алдаад, Мэдэг хүгшэн маания аман соогоо гүйрбэ.

- Таанар нургуулида найнаар нуража, саашаа үшвэе нурхажа ёнотойт. Сагай ерэхэдэ, холын дайдаар, томо город хотонуудаар нурхажа ошохот...

Байгалмагай нюдэндэ үзэхэлэнтэй найхан зураг харагдаба: нургуулиин шаби болож, түрүү партын саана аягүй хөөрхэн басаган үүнэ. Саарлан дээгүүр тоо, үзэгөө гёө найханаар углзатуулан бэшэнэ. Хажуудань багша дүтэлжэ, тон хүгшөөн шэнгээр, илдам зөвлэхэнөөр толгойнен эльбэнэ. Тийгээд, урин зохиодор энэбхилэн, ондоо үхижүүдтэг хандана:

- Бултадаа наашаа харгты. Ямар гёөр Байгалмамай бэшэнэ гээшб! Ямар бэрхээр нурана гээшб! Бултадаа энэ басагаа наажаагты. Молодец! Эрхим мүнөө нуража, Москва ошохоо үүлдэн, мамадаа.

Ингэжэ наанаад, Байгалмаа тэрэ дороо нургуули тээшэ гүйшэн алдаба. Тэрэ дороо нургуулида ородонониин хүрэбэ. Аяар жэл соо хүлеэтгүй. Энэ дороол. Тиймэ удаан саг соо хүлеэбэл, хүгшэршэхб гэжэ наанба. Аяар жэл соо нургуулида орохое хүлеэтэрээ, юуб даа, эгээн шухалаа юумээ гээжэрихэб гэжэ айба.

Бүхэли үдэртөө Байгалмаа дэбхэрбэ, тэнгэриин сэлгээн руу дэгдэшэн алдажайжа, тангаршаацаа. Дэлхэн нюусаа таанан мэтээр өөр соогоо энэбхилэн хүхибэ.

Үдэш болохо тээшэ Байгалмаа Дулма хоёр тугалнуудаа угтажаа голой эрье ошо-

бод. Байгалмаа бүхэлиин үдэр наанаанаа хэлэбэ:

- Аяар удаан соо хүлеэхээ нанагүйб. Үглөөдэр нургуулида орохoo ошохомни.

- Хүгшөө юун гээб?

- Хүгшөө саг түргэн үнгэрдэг гэнэ. Аяар жэл соо хүлеэтэрээ би хүгшэршэхб...

- Ши тиишээ ошохoo бу яараа. - Дулма хамараа уршиглана алдаба:

- Үзэлэй хүндэ байха тэндэши. Би аргатайл ha, бобшешье, тиишээ ошохогүй байгааб. - Дулма гуталаа угзаржа тайлаад, голой эрьеын ногоон дээгүүр нюсэгэн хүлөөрөө ябаба.

Ягаан үнгэтэй сэсэгүүдье адхадаа суглуулна, элдэб ногоо хазажа, амтыен үзэнэ. Тийгээд гэнтэ эрьеелдэжэ, Байгал-

Уншагшадаймний туршалгануудаа

Байгалмаа голдо дүтэлөөд, гуталаа тайлажа, үнан соо оробо. Доронь жараахайн адуун бисаран хүлгэжэ, хүлыен мэдэрэлгүй дайран, саашаа сасаран үгүй болонод. Гол гүйхэн газартаа шулуун дээгүүр мэлмэрэн, налганан, нүгөө таладаа эгсэ эрьеынгээ боорёөр хөөнэтэн, тунгалаг унаараа хүлын орёожо, доошонь урадхал руугаа татана. Унанай урадхал хараанаар, толгойн эрьеебэ. Ехэ хүндэөр хүлөө татан, Байгалмаа урадхалай урданаа түрилсэн ябажа, арай гэжэ голой эрьеед гараба. Ногоон-боро нийтон шулуун дээгүүр, шабар дээгүүр гэшхэд гээд, зөвлэн элхэтэй газарта гаража, хүлөө аршаба.

- Пүүлдэн - Р-раз! Розетка руу стулай шнур шишижархиха. Тийхэдэн, үбштэй хүн шэнгээр байраа дээрээ дондоршоо. Бэш юуш хэжэ шадахагүйш. Үнэн дээшээ бодоходоо, ингээд үрзышэхэ.

- Дулма гарайнгаа арбан хурга бултын толгой дээрээ арабайлгаад, бүхын бэеэрээ налганашаба, нюдэнэйнгээ хара сагаас эрьоулшэбэ.

Байгалмаа Дулмын хаража жэхыбэ. Хуухын үнэн орбайшоо.

- Задааняа хэхээ мартаа хааш - стул. Буруу хээ хааш - стул. Хэниэб даа тоншошьхэо хааш - стул. Хэнтэй даа нааншалдаа хааш -стул. Бот, би, ахаа, ургтоо Галданай доскадаа гаража ябатар, урдань хүлөө табижчооб. Тэрэ нэгэн хабтагад гээд пол дээгүүр тарайшоо. Хүбүүн хүн аад, бархирхaa наанаа. Намайе багшадаа хоболжа, шангаар хашхараа: «Энэ Дулма намада подножжоод намайе унагаага!» Дундук... Тийхэдэн багшамнай сухалдаад: «Ямар наадоел басагамши» гэжэ наамайе хараагаад, директортээ абаашаа. Үшвэе тэндэ ородаа, наамайе тэсэх хүснэгийн налаа гээбшидаа.... - Дулма Байгалмаа тээшэ хараад, доодохи үргын шүдэнэйн тос гэтэр хургаараа дээшэнь түлхин, амьнен хаажархираа. Энэдэхээ барижа ядан, амаа альгаараа хаажа ханяасагаа ба.

- А директорэй кабинет соо - юун байна гэжэ наанабши?! Ханаар дүүрэн ташуурнууд үлгөөтэй. Элдэб янзын - бүдүүншье, нарииханшье, гүрэмэлшье.... Тийгээд директор хэлээ: «Ха, Дулма. Зай, хэшээлдээ нуужа ядаа хадаа, миний урогот дэбхэрэ». Тийгээд, үзэлэй түргөөр хүлым ташуурдажа эхилээ. Одоо би

залгингүй, шүдөө зуугаарай.

- Угы-ы, угы, залгихагүй... А хэрбээ червяк залгижархёо хаа?

- Червяк залгижархёо хаа яахаб гэжэ гү? - Дулма шангаар, хахаанаа мэтээр ханяажа, ногоон дээгүүр сальто хэн эрьеелдэбэ. Бусаад, Байгалмагай нюур анхаралтайгаар хаража, нураба:

- Юун болооб? Червяк залгяагши?

- Мэдэнэгүй.

- Юу мэдэхэгүй юм ши?

- Бидээн наадаа һэмди. Оля, Долгорма, бидэ гурбан. Оля: «Харагты даа, би үзэлэй зүрхэтгэйб», - гээд, хэлэн дээрээ хорхойхоние табяа.

- Тийгээд?

- Тийхэдэнь би: «Шамнааш зүрхэтгэйдяа» гээд, гансатаа гурбан хорхой амандаа хээб.

- Долгорма яагааб?

- Долгорма «ойг» гээд, бөөлжэжэрхёо.

- Но молоде-ец! Хэрбээ Олиин худаг руу толгойгоороо ороо наан, баа хойноноонь орохогши?

- Угы-ы юм ааб даа.

- Юундэ?

- Шэнгэшоо хаа яахабиб.

- Тийхэдэнь гүүлэхэш... О-о - ямар зүрхэтэй басаган бэ, гэхэ хүнүүд. Толгойгүйш хаа, үзэлэй зүрхэтэй... - Дулма энэхээ болёод, сухалтайгаар Байгалмада хэлэбэ:

- Толгойгүйл хүн хараан юумээ нажаадаг юм. Тэнэг, өөрын ухаагүй хүн. Тиймэ дундугуудтай хөөрэлдэхэньшэе нонигүй. Залхуутай.- Дулма эбнээлжэ, үлмын дээрээ үндэн, шангаар нуняаба.

...Гэртээ оржо, Байгалмаа нэн түрүүн комодой хажуудаа стул табижа, дээрэнь гардаад, багахан модон хайрсаг нээбэ. Хэдэн үнгэтэй тийхэдэнь байна. Нэгээ зүү хоёр хурганийн гаарондоо бажуужа, амьяа дараад, гуяа хадхажархираа. Урдань байнаар гэрэлдээ нюдөөрөө зааба.

- Нугаан шэнгээр ёлтоогоноод ябана. Бай, үбэштэй бэшэ хадаа юундээ ингээд ябанаан гэжэ нуружаа бу бай.

- Аалиханар Дулма хэлээд, доошо газар тэмтэржэ, голой хажуугаар хүл гарнууд дээрээ дурబэлжээд харайшаба. Нөөргөө ерхэдээ, хоёр жаахан баха альгандадаа бажуугаад асарба.

- Холуу, зүүн зүгтэ, һонин арад байдаг. Хитад гээд нээртэй.

- Тийхэдэн имэ бахаар хоол хэдэг. Олу-ун зон үтэн шэнги нэгэ газартаа бисалжаа байдаг. Тиймэнээ эдээгээр дутаад, элдэб баха, соху, үтэх хорхойгоор хооллодог. Тон амтатай эдээниинь - имэ баханууд . - Дулма амаа нээжэ, хэлээс онгосоор хумиилгаад, тийшэнь нэгэ жаахан баха нуулгажархираа. Халтаа байд гээд нёлбобо шангаар. Голдо дүтэлээд, альгаараа унаа удхажа амаяа удаан соо зайлтараа:

- Ши шадахагши? - гэжэ нуруба.

- Шадахаб.

- Угы, угы, хаяа саашань.

- Хэрбээ амиды баха залгижархёо нааш, тээршни гүзээн соо удаан, хэдэн жэл соо ургахаа. Эдийн юумыш эдилсээд лэ байха. Томо болоходош мантын баха досоноош гаража ерээд: «Дарасти, мама» гэхэ.

- Пэ-э-э... Ямар эшхэбтэр?!

- Тийхэдэн яхабши. Баха буубатай болоходоо, эшээшье наа, бүүбэйлхэ болохош. Тэрэнээ тэбэрээд, баха шэнгээр баа «бааг-бааг» гээд ябахаш.

- Нээрээ гээд ябахаш.

- Нээрээ-нээрээ. Үшвэе нургуулидамнай биологийн кабинет соо томын шэл банскаа байдаг. Досоонь томошье, жаашье бахануудаа бисалжаа байдаг. Бот. Муугаар нуураа нааш, али хулигантай нааш, хубсаанай захын саагуур шэхэжэрихээ. Нюрганай ариа набараараа маажан, абаахай шэнгээр хүйтэн, нийтон бахаа бэээр мүлхихэ. Фу, наахадаа жэхыхэр, - Дулма мурнүүдээ үргэн, наанаа алдаба, уухирсан.

- Үшвэе аман соош хэжчижэ болохо. Тийгээ наань,

ГАЙХАЛТАЙ
САХАРИГ

ГУБИСУМБЭР аймагийн Чойр хотоогоо гарад, Даланжаргалан сүмэхүрэжэ, эгээл эндээ хоногоор түхеэрбэди. Майхануудаа табиж, одоошье амархамнай гэж урматайди. Тээхоло тэнгэри газар хоёр нийлэнэ - аргагүйл гол. Тиин одоошье майханда тодхоо гээд газараа тонгойн харжа, шэнжэлжэ байхадаа, жэгтэй нэгэ юумэ обёоржорхийб. Хүнэй үнэншэхээр бэш юумэн нюдэнэйм урдаа эрээлзэлхэдэл гээ. Юуб гээл, эгээл урдаханам газар дээрэ хаанаашьб юм, хиниэ юм гү, али газарий гүннөө юм гү, түхэрээн дурсэтэй сахариг бий болонхой, эрьелдэжэ байба. Ехээр гайхандаа, хажуудамни байна. Сэсэг шабидаа хэлэбэб:

- Харыц, энэмнай юун гээшб? Саашаханаа болоо даа, майханаа ондоо тээ табия, гэлдээд, эрьелдэж дүхэриг сахаригнаа дүмүүхэн холодожо, майхануудаа ондоо тээ табибади.

Тийхэдээ айнан бариханаашь мэдээгүйб, юрэл, энэ сахаригта дүтэлөө хaa, доторнь орошомоор ха гээнхээргэг бодол толгойдом сашилгаан мэтээ ороод тунашадал гээн юм.

Бүри баагаа юрэ бусын үзэгдэлнүүдие харадаг байна тул мартан һагад болоод байна Сайншанд хотоогоо Хамарын хийд орох замдаа зогсолто хэхэдэмнай, үнөхий хиниэ бий болодог дүхэриг-сахаригнай дахинаа бий болонхой эрьелдэжэ байба. Энэмнай ондоо түрэлэй юумэн гээд ойлгобог.

Юрэнхыдээ, бүхэдэлхэйн энергийн түб гэж суутай болонон даяан бисалгалай Шамбалын орон ошожо ябана ха юмбииди. Монголой эртэ урдын соёл гэгээрүүлэгшэ, 1800-гаад онуудта эндэ олон хийдүүдие бодхионон, губин догшин нөён хутагта гэжэ алдаршаан Данзанравжаа энэгитэй энэ газарье тодорхойлон заан юм гээд уридшалан дуулаан, мэдэхэ байгаабди. Энэ хүмнай нюуса тарниин эзэн байханаа гадна шүлэг зохёолнуудые найруулдаг - үндэр бэлигтэй хүн бэлэй. Илангаяа эхэнэр хүнэй доромжололгодо, муу байдалдаа байлгые буруушаадаг, эрэ хүнтэй адли нийтийн харилсаанд оролсон ажанууха аргатай гэдэг байгаа.

Энэйн һанаандам аргагүй таараан юм. Гэхээнэ гадна миний багада хүгшэн эжимни иигээх хэлэдэг бэлэй: «Шамбалын орон, Шамбалын далай бий юм гээд хэлсэдэг. Аргагүйл мүргэл бисалгал хээн, үнэн зүрхэнхөө шүтэнхэн хүн лэ тэрэ орондо хүрэдэг юм хаш. Хүлөөрөө ошодогын мэдэнэгүйб, амин үүлдөөрөөл схэнхидээ хүрэж бусадаг аабза. Бурханайл орон юм аабдаа».

Энэ хэлээшьен юу мартахаби, ухаандам лаб лэ үлэнхэй нэн. Нюдөө аняд, тэрэ үнөхий сахаригаашь һанаад үзэхэ хүм, дээдэн тэмдэг ха гээд тобшолжо хүм.

Одоошье Хамарын хийдээ Шамбалын орон гэжэ нэртэй газар тээшэ автобуснай залаба. Эхын хүхэн гээн 2 томо шулуун обоодо мүргэбэди, эндэ

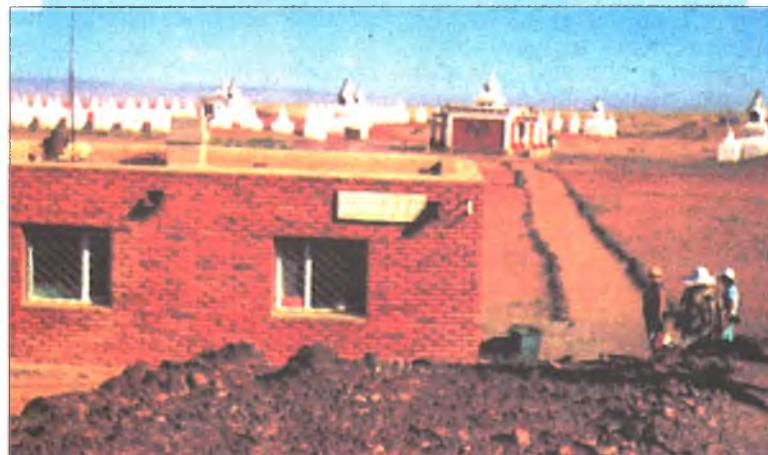
Шүтэл мүргэл

ГУРБАН ГУБИИЕ ГАТАЛНАН АЯНШАЛГА

Үнгэрхэн зунай улаа-ягаахан угловгүүр Буряад орондоо гаража, мөлөр нийхан Монгол орон тээшэ зорибоди. Аяншалгын томо автобусуудта шабинартаяа 10 гаран хүн нууэжэ, холын замда гарахадаа, орёо ута маршрут тухайгаа бодожо, ямар жэгтэй нөнин үзэгдэлнүүдие хужарлан хараха, үзэх тухайгаа сэдьхэлэй шэмшиэрэлтэйгээр бодонбоди. Һанаандадаа бүхын мүргэл шүтэлөө, нүзэг бишэрэлээ Монгол оронийнгоо гайхал түрүүлмэз газарнуудта зорюулна хабди.

Улаанбаатар хото хүрэжэ хоноод, угловдэрын нэлэнхы ногоон тала тээшэ, тин дам саашаа губи руу, Дорноговь аймагай Даланзадгад хото руу шуумайбади.

Бүхэдэлхэйн энергийн түб

Данзанравжаагай даяанай агы соо

hy, будаа, таряа үргэбэди. 108 субаргаар хүреэлгэдэхэн комплексдо хүрэжэ ерэбэди.

Эндээгээл түрүүн анхархан юумэмни гэхэдэ, орох халганай дундаханаа Джарун Хашорай субарга дээрэхидэл адли хүний томо гэгший нюдэд абанаар анхарал татаана. Гайх-тагнаа ехэ, гэнтэ нюдэдэй тэг дундаа нөөхил сахаригни бии болошонхой эрьеэлдэжэ байбал даа. Манай экскурсовод Хамарын хийдэй лама - Баатар амбай ингэж хэлэбэ:

- Эндэтнай Бисалгалай гарзар хадаа элдэбын юумэн харагдажаа магад. Илангаяа эдэ хоёр нюдэ нийсаа шэртэхэ хэрэгтэй. Сошоной, айнанай хэрэггүй, нийсан юмэнэй тэмдэг, энергийн хүсэн гэжэ һанаад ябаха юм. Юу хараананаа намда хэлэхэдтэй хамаагүй.

Монголшууд энергий гэжэ үгэ оршуулангүй, тэрэ зангаарын энергий гээд хэлэдэг юм байна.

Удаань Шамбалын ороний «Алтан үүдээр» орободи. Урдамны гурбан мандала хүлеэжэ байба. Будаа, таряа эндэ үргэбэди. Саашаа нубарулаад табиан ваар байна. Энэ ваарта сэбэр уна нэмэхэ хэрэгтэй.

Бисалгалай түбэй хойто талада «Алтан гавла» гэжэ хүнэй толгойтой адляар баригдажаа субаргада хадагаа үргэж, Данзанравжаагай зохёон «Үлэмжийн шанар» гээн дуу дуулабади. Энэ дуу эндэ заатагүй дуулаха ёнотой юм.

**Үлэмжийн чанар төгөлдөр
Өнгө тунамал толь шиг
Үзэсгэлэнт шарайг чинь
Үзээд үзээд ханаишгүй
Үнэхээр сэтгэлийг
булаанам зээ.**

**Хүний эн насанд
Хүссэн хэрээ бүтээгээд,
Хүсэлт тэнгэрийн
эдлэл мэт
Хөлгүй жаргалангийн
далайд
Хөвж хамтдаа жаргай.**

Досоомнай ехэл абыяас түрээ даа. Илангаяа монгол нүхэдэймийн ирагуу хонгёогор дуулахадань, бүришье хaa гоёл нэн. Тэндээн буугаад, энерги абаахаа газарта хэбтэжэ, элшэ хүсэ бээдээ шэнгэбэди гэжэ мэдэрхэ зэргэгтэй. Тин сагаан шулуу газархаа абажа,

нэрэ обогоо шэбшээд, Шамбалын обоондо табианай удаа зүүн талын «Мүнгэн хаалгаар» гаража ошодог.

ШАМБАЛЫН
ДАЛАЙ ГЭЭШЭНЬ
ХАЙШАА ЮМ?

ЭНЕРГИИН түб дээрээ 25-30 минутын зэрэгдээ унтаанашье бэшэ, нэрюуншие бэшэ хоёрой хоорондо өөдөө хараад хэбтэжэ байтараа, жэгтэй байдалдаа орошибоб. Гэнтэй ямар бэздаа эризтэй нэгэ хүсэн намайе эрьоулгэ шэнги юумэ руу абаад орошибоб.

Харан гэхээм... тойроод хизааргуй нэлэнхы далий. Хонжэн, аяя анишигүй. Далайн үнан соо соохор толбонууд мэтэ юмэдые лаблан хараадам, хүнэй толгойнууд болошио юм. Хоолойсоо үнан соо тогтошион толгойнууд. Тин гэнтээ тээ доро нэгэ эрьоулгэ бии болоод, тэрэ эрьоулгэ руу олон хүнүүд ороод, үгы боло же байна.

Нөхчи толгойнууд нэмэхшэгүй, хорохошигүй, тэрэл зангаараа байна. Хажуу тээшэх хараадам, баал эрьоулгэ бии болоод, тэрээ руу хүнүүд орожол байна.

Гэнтээ досоомни эмгэймни хэлэдэг «Шамбалын далай» гэнэн үгэнүүд соностоодхихо.

Дээшиэх хараадам, баал хүнүүд субанаар дээшиэх гаража байба. Би тэдэнтэй дээшиэх гарашабаб. Түхэрэн нолонгын хэлбэртэй үүдэн байна, тэрэ үүдэн хүрээтэр нолонгото дамжуур байна. Тэрэ дамжуураар мүлхинхөөр хүнүүд үүдэн тээшиэш ошоно.

Үүдэнэй саана эдэниие угтан аваан хүнүүд асуулта хэнэ хэбэртэй, гарараа зангаажса байжса дуугарна. Би тошие дуулагчай. Ойлгоходом, хүн бүхэниен хэхэн нүгэлэйн гү, али найн ябдалай хэмжээгээр үйльчень шидхэнэ ха. Нана барагшадые Шамбалын далай соо угаагаад, нүгэлтэйшүүльн - доошионь оруулна, гайгүй зониши дээшиэн гаргана хэбэртэй. Тэндээн бурхад угтажа абаад, хаана ошохыен заажса угэнэ ха даа.

Иигэжэ байтар намайе обөөрбод хэбэртэй, гарараа нэгэ зангаад, вэр тээшээ нэгэ байрадаа оруулба. Тэндээ эрэ зон урдуурь, ара таладань эхэнэрүүд дабшалан нуунхай. Хоёр гарараа альгаа дээшиэн харуулан дэлгээгээд, баар баясхалантайгаар, жаргалаар халиан шарайтайнууд, бурханай пом уншана хэбэртэй. Би наан соогоо шимэ жаргалтай шарайтай зониши манай Газар дээрэ нэгтэйшье хараагүй. Диваажсанай орондо ошохо болоноо баярлана гү гээд наагдаа нэн.

Иимэ аяншалга хээд, нэрин гэхээнми, намтай адлихан энерги абаахаар хэбтэхэн зон бодожо байба. Бинь нухэдтөө гайхалтай юумэ хараананаа, Шамбалын далайда хүрээнөө хөөрэж үгэбэ.

**Валентина
БАЛДАХИНОВА,
Буряадай дуурисхаа удаган,
арадай эмшэн.**

(Түгэсхэлын 23-дахи нюуцта).

«Небо и земля» гэхэн А.Л.АНГАРХАЕВАЙ роман-мозаикатай танилсалын

БУРЯД-МОНГОЛНУУДАЙ ТҮҮХЭ БЭШЭХЭ БУЯНТАЙ

ТҮҮХЭНЭЙ Мунко Саридагай нэрэмжэтэй литература нэгэдэлэй байгуулагдааар 75 жээлэй ойтой дашарамдуулан, хэлэ бэшэгэй эрдэмий доктор, түүхэн эрдэмий кандидат, республикин арадай уран зохёолшоо, 15 жэл соо «Буряад үнэн» хэблэлэй байшангын аша үртэйгөөр хүтэлбэрилнэн генеральна

Буряад литературада шэнэ жанр болонон тус роман-мозаика хадаа буряад-монголнуудта хабаатай Азиин, Европын арадуудай түүхэ үргэнээр харуулна. «Дунда Азин үнгэрэн саг хүннууднаа эхилээд, дунху хүртээр (I мянган жэл манай ээрэ болотор), мун тишидээ кидань хүртээр (I мянган жэл манай ээрын хилэ дээрэ) эрэг урдаа сагай арадуудай түүхэ буряад арадай баян түүхэн гэршэнүү болон. Эндэ Эрдэнэ хон, Бурхан халдууннаа эхилээд,蒙古л-буряадуудай түүхэтийн газарнууд нэрлэгдэнхэй, - гэж тус үдэшьен хүтэлэгшэ, түүхэн эрдэмий доктор, республикин арадай поэт Б.С.Дугаров онцолбо. Улаан-Үдээ Монголой Генеральна консульстывн урихан шарайтай консул Дэчин Нархажид Ардан Лопсоновичи хани халуунаар амаршалхаа зуураа «гүннүүдий түүхэ монголнуудай түүхэтийн нягта холбоотой. Тиймэээ эдэ романаудтай литература, сёйлой ажабайдалдаа гүн ухдатай. Саашаа дабшанан, далижан гаран түрэл литература нэгэдэлэйтгэй 75 жээлэй ойгоор мүн ээ хани халуунаар колективийнгээ зүгнээ Танаа амаршалнабди, - гэж «Буряад үнэн» хэблэлэй байшангий генеральна директор-ахамад редактор, ВАРК-ын вице-президент Э.Д.Дагбаев хэлээд, эндэ ерээн бүхын колективээ уриба. Үнэн зүрхэнэнгээ халуун амаршалга, дулаахан үгэнүүдье «Буряад үнэн» газетын редактор, республикин арадай поэт Г.Х.Дашеева-Базаржапова хүргээ, зохёхын ажадлань, шадамар бэрхэ эмхихэгшэн хүдэлмэридэ, эзбхи үүсхэлдэн үндэр сэгнэлтэ угээ. Аргагүй найхан хүхэ номин хадаг, гарай бэлэг мүнгэн бэлэгтэйгээр «Морин хуур» журналаймийн редактор Ч.Ц.Гуруев юбилярта дамжуулаа.

«Нүүлэй үедэ тон хомор, шухаг болонон олон ботинууд бүтэжэ, ехэ хүсэл зоригтой, шадалтай, хэблэлэй оршиондо ажалладаг бэрхэ эмхидэгшэн, зохёлшын, нийтийн эдэбхитэнэй байхын гэршэлэй. Дүрбэн тэгэш бэлигтэй уран зохёолши, түүхэнэн, философ, литература шэнжэлэгшэ байханийн литература, искуствадаа, сёйлдо онсо ухдатай. Зарим хубинуудын журналнуудта уншаабди, харин мүнөө 5 ботёор роман-мозаикаа гарганаанд баясан, Соёлы министерствэээ баяараа мэдүүлнэдийн үнэн үгэнүүдээр республикинай сёйлой министрэй орлоглоо С.А.Добрынинаа абылас бэлигтэй.

Я много лет работала с Арданом Лопсоновичем и многое могу сказать о нем: о таланте руководителя-организатора, о благородстве и мудрости, о величии его души. Он создал уникальный издательский комплекс на основе реформирования: газета «Буряад үнэн» стала еженедельной газетой «Буряад үнэн»-«Дүхэргү», была создана межпарламентская газета «Эблэл» - отражающая жизнь трех субъектов этнической Бурятии: Усть-Орды, Аги и Бурятии, газета «Алтан гадаан» - об образовании и воспитании молодого поколения, газета «Бизнес Олзо» - предпринимательства и бизнеса, журналы «Вершины», «Морин хуур». А затем, подчиняясь силе притяжения, прибыли к нам газета «Бурятия», журналы «Байкал» и «Байгал».

Ко всему этому он возглавил писательскую организацию республики с 2000 г., и по его ходатайству были выделены из бюджета республики деньги и

директор, ахамад редакторын байнан, 65 нацанайнга ойе мүнөө жэл тэмдэглэхэн Ардан Лопсонович Ангархаев «Небо и земля» гэхэн 5 боти болонон түүхэтийн роман-мозаикатай танилсалын үдэшэ наяхан Үндээн номой санда олон зоной, нютагаархидайн эдэбхитэй хабаадалгатайгаар үнгэрэгдэхэн байна.

нанамжаараа хубаалдаба.

«Дунда Азин арадуудай үргэн мэдэсээр шэнжэлэлгын материалнуудай хажуугаарын этнографиин,

археологиин, хэлэнэй, ульгэр домогуудые, мифологи, эпос, ономастика хэрэглэхэн номууд манай республикаадаа үгий байгаа. Энэ хадаа уран зохёолшийн этнографиин, сёйлой, хэлэнэй түүхэ, эпическе ёхно заншал, философи, түүхэйн мэдэхэ байхые гэрээлнэ гээшэ. Ахан «Молния и листья» гэж бэшээ нэн. Суута эрдэмтэдэй, нэрлэбэл, Милиярай, Шимидтын, Мичуринай, Козьминой, Залкиндын, бусадай ажал хүдэлмэринүүд хэрэглэгдээ», - гэж түүхэн эрдэмий доктор Ш.Б.Чимитдоржийв тэмдэглээд, түрэл арадаа түлөөлхэ бэлгэдэлтэй кадрнууд хэрэгтэй, алдар суута зонойнгоо аллай хэх шухала, Д.Банзоровайнаа нэрэй БГУ-дань бусааха хэрэгтэй гээн нанамжануудаа хэлээ.

Буряад поэзийн алтан жасада орохон «Амиды зүрхэнэй шунаан» гээн шүлэгүүдэй суглуулбарииень үндэрөөр сэгнээн хэл бэшэгэй эрдэмий доктор, профессор Е.Е.Балданмаксарова угэ абажа, уран зохёолшины, философиин гүн бодолнуудтай шэнжэлэгшэн шэнэ романуудайн шэнжэлэлгэ хээ, нонирхун уншанааа мэдүүлээ.

Романуудын оршуулжан, 25 жэл соо хэблэлээр гарахын хүдэшэн редактор, «Байкал» журналай редактор, республикин сёйлой габяяата хүдэлмэрилэгшэ Н.Н.Ильина, уран зурагуудаараа номуудын шэмглэхэн Россин Уран зурагай академийн гэшүүн-корреспондент, Россин габяяата уран зурааша, наяхан эн зүн Буха ноён маанин ордон бүтээнэн буянтай Ч.Б.Шонхоров гэгшэд түүхэтийн романуудтайн хуби зяагаа холбоондоо, сэдыхэлээ баяжуулжандадаа баяртай байханаа мэдүүлээ. Нютагаархидын – литература нэгэдэлэйн гэшүүд – уран зохёолшод, поэдүүд В.Ж.Сыренов, В.Ж.Тулаев, мун М.Б.Майоров, «Байгал» театрэй директор, республикин арадай артист Д.Ж.Бадлув, ВСГАКИ-гай профессор, искусство шэнжэлэлгын эрдэмий доктор, МАНай академик В.Ц.Найдакова, уншагша Е.С.Шабаков, бусад халуун амаршалга Ардан Лопсоновичто хүргээ, элүүр энхэ, зохёхын абыяастай, зоноо зоригжуулж, наинай найхан ажануухын хүсөө. Россин Гүрэнэй шанды хүртүүлхэтухай дурадхал булта дэмжээ.

Түнхэнээ суурхуулжан аялга дуунудай бэлгэдэлтэй «байгалайхид» - Галмандах Баттулга, Софья Банчикова, Булат Сандипов, Туяна Холбоева, Галина Бадлуева арадай уран зохёолшодоо зориулжан байна:

...Бурхан баабайн үреэхэн,
Буумал хаанай үргэн үреэхэн,
Буха ноён баабайн үреэхэн
Тухэрэн сагсан Түнхмни...

Түрэл Түнхэн нютагаархидын үндэрээдэй, түмэн зондоо хүндэтэй, арадтаа аша туяатай, ялас гэмз хурсаа бэлгитэй, нонор, сэсэн ухаатай, үргэн эрдэм мэдээстэй Ардан Лопсоновичоо ехэзахтын бүтээнэн ушараар, шэнэ роман-мозаика арад зондоо бэлэглэхэн баяртай үйл хэрэггэрийн хани халуунаар амаршалан, үшөө олон жэлэдэ арад зоноо абылас бэлгээрэз гайхуулж, баясуулж байхын хүсэнэбди, үреэнэбди, шэнэ номуудын хүлээнэбди.

Бэлгима ОРБОДОЕВА,
Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото.

Уважаемый
Ардан Лопсонович!

Время и Пространство благоволят Вам. Открылись двери Неба, и на шестом десятке лет Вы взялись за огромный труд – об этническом облике евразийских степей, Вы – достойный и равнозначный соратник и последователь Льва Гумилева – великого историка Евразии, историка Монголии и Золотой Орды.

Спасибо, Ардан Лопсонович, за то, что будучи народным депутатом, главным редактором ИД «Буряад

унэн», председателем Союза писателей Бурятии Вы сделали многое для творческой интеллигенции, в целом для народов Бурятии.

Живите много лет, дабы продолжить то огромное и вечное, что ниспослано самим Вечно Синим небом.

Пусть легендарная и таинственная страна – прародина монголов Эргүн-Кун посыпает Вам еще много идей для написания следующих Ваших книг.

Коллектив Издательского дома «Буряад үнэн».

ТВ-программа

Понедельник, 24

Первый канал

06.00 "Доброе утро"
10.00, 13.00, 16.00 Новости
10.05 "Контрольная закупка"
10.40 "Жить здорово!"
11.50 "Модный приговор"
12.50 "Женский журнал"
13.20 "ЖКХ"
14.20 "Участковый детектив"
15.00 "Другие новости"
15.20 "Понять. Простить"
16.25 "Хочу знать" с Михаилом Ширвиндтом
16.55 Т/с "Обручальное кольцо"
17.55 "Федеральный судья"
19.00 "Вечерние новости" с субтитрами
19.45 "Давай поженимся!"
20.50 "Пусть говорят"
22.00 "Время"
22.30 Т/с "Черные волки"
23.30 "Познер"
00.30 "Ночные новости"
00.50 "Городские пижоны". "Форсажоры"
01.40 "Мы - инопланетяне"
02.40 Х/ф "Сдохни, Джон Такер!"
04.25 Х/ф "Смертельный контакт": "Птичий грипп в Америке"

«РОССИЯ»

06.00 "Утро России"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 Вести-Бурятия. Утро
10.05 "С новым домом!"
11.00 "О самом главном"
12.00, 15.00, 17.00, 21.00 Вести
12.30, 15.30, 17.30, 21.30 Вести-Бурятия
12.50 Т/с "Кулагин и партнеры"
14.00 Т/с "Тайны следствия"
15.50 Вести. Дежурная часть

16.05 Т/с "Ефросинья. Продолжение"
17.50 Т/с "Все к лучшему"
18.55 Т/с "Здравствуй, мама!"
19.55 "Прямой эфир"
21.50 "Спокойной ночи, малыши!"
22.00 Т/с "Пончик Люся"
00.50 "Галина Вишневская. Роман со славой"
01.50 Вести +
02.10 "Профилактика"

КУЛЬТУРА

08.00 "ЕвроНьюс"
11.00 "Наблюдатель"
12.15 Х/ф "В дальнем плавании"
13.50, 19.20 Д/ф "Абу-Мена. Ожидание последнего чуда"
14.05 "Линия жизни"
14.55, 03.30 Д/с "История произведений искусства"
15.25 Спектакль "Возвращение"
16.50 М/с "Орсон и Оливия"
17.15 Т/с "Повелитель молнии. Новая битва"
17.40 Д/с "Жизнь морских обитателей"
18.05 "Охота на Льва"
18.30 "К 200-летию со дня рождения Ф. Листва". Томоки Саката (Япония)
19.35 Д/с "Генрих VIII". "Принц"
20.30, 00.30 Новости культуры
20.45 "Главная роль"
21.05 "Сати. Нескучная классика" ...
21.45 Д/ф "Охрид. Мир цвета и иконопочитания"
22.00 Д/ф "Сад радости в мире певчали"
22.55 "Тем временем"
23.40 Д/ф "Смех сквозь сердце"
00.55 Х/ф "Люди и манекены"
02.15 Концерт
02.40 Academia

АРИГУС

07.00 "Необъяснимо, но факт": "Хеллоуин"
08.00 М/с "Эй, Арнольд!". Погода
08.25, 19.00 "Улан-Удэ: инструк-

ция". Новости шопинга и развлечений. Погода
08.45, 12.40 "Вся Бурятия". Погода
09.10 "Мультик-ланч"
09.15, 14.15 "Скамейка"
09.30 Т/с "Универ"
10.30 Т/с "Счастливы вместе"
11.40 М/с "Эй, Арнольд!"
13.00 М/с "Рога и копыта: возвращение"
13.30 М/с "Бен 10: инопланетная сила"
14.00 "Улан-Удэ: инструкция". Новости шопинга и развлечений
14.30 "Дом-2. Live"
16.00 Х/ф "Ты и я"
18.00 Т/с "Универ. Новая общага"
18.30, 20.30 Т/с "Интерны"
19.20 "Спорт-экспресс"
19.30 "Восточный экспресс"
20.00 Т/с "Универ: Новая общага"
21.00 Х/ф "Пришельцы на чердаче"
22.35 "Комеди клаб". Лучшее
23.00, 00.30 "Восточный экспресс".
Погода
23.35 "Дом-2. Город любви"
01.00 Х/ф "Чувствуя Миннесоту"

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 "Зурхай"
06.30, 09.30 "Объектив"
07.00 "Трансформеры"
07.30 "UTUMATA"
07.50, 20.25 "Городские истории"
08.00 "ХҮСЭЛ". Программа на бурятском языке
08.30 "Вкусно"
09.00 "PRO-новости"
10.05, 11.00 Т/с "Виктория"
10.50, 11.45, 12.50, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 02.00 Новости дня
11.50 "Тайны общества"
13.00 Х/ф "Невестка"
14.30 "Ваше право"
15.05 "10 самых"

АРИГУС

13.00 Т/с "Ефросинья. Продолжение"
17.50 Т/с "Все к лучшему"
18.55 Т/с "Здравствуй, мама!"
19.55 "Прямой эфир"
21.50 "Спокойной ночи, малыши!"
22.00 Т/с "Пончик Люся"
00.50 "Галина Вишневская. Роман со славой"
01.50 Вести +
02.10 "Профилактика"

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕвроНьюс"
11.00 "Наблюдатель"
12.15 Х/ф "Путь к причалу"
13.45 Д/ф "Виган. Барокко землетрясений и перламутровые окна"
14.00, 19.35 Д/с "Генрих VIII"
14.50 "Пятое измерение"
15.15, 00.55 Х/ф "Люди и манекены"
16.50 М/с "Орсон и Оливия"
17.15 Т/с "Повелитель молнии. Новая битва"
17.40 Д/с "Жизнь морских обитателей"
18.05 "Охота на Льва"
18.30 "К 200-летию со дня рождения Ф. Листва". Борис Березовский
20.30, 00.30 Новости культуры
20.50 Юбилей Галины Вишневской. "В вашем доме"
21.45 "Больше, чем любовь"
22.25, 02.55 Academia
23.15 Д/ф "Сопротивление русского француза"
23.45 Д/ф "Высота. Норман Фостер"
02.15 Д/ф "Охрид. Мир цвета и иконопочитания"
02.35 И. Штраус. "Не только вальсы"
03.40 Д/ф "Абу-Мена. Ожидание последнего чуда"

«РОССИЯ»

06.00 "Утро России"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 Вести-Бурятия. Утро
10.05 "Бамбахай"
10.15 "Тайзан"
10.25 "Улгур"
10.40 "Сагай суурян"
11.00 "О самом главном"
12.00, 15.00, 17.00, 21.00 Вести
12.30, 15.30, 17.30, 21.30 Вести-Бурятия
12.50 Т/с "Кулагин и партнеры"
14.00 Т/с "Тайны следствия"
15.50 Вести. Дежурная часть

Среда, 26

Первый канал

06.00 "Доброе утро"
10.00, 13.00, 16.00 Новости
10.05 "Контрольная закупка"
10.40 "Жить здорово!"
11.50 "Модный приговор"
12.50 "Женский журнал"
13.20 "ЖКХ"
14.20 "Участковый детектив"
15.00 "Другие новости"

15.20 "Понять. Простить"
16.25, 05.20 "Хочу знать" с Михаилом Ширвиндтом
16.55 Т/с "Обручальное кольцо"
17.55 "Федеральный судья"
19.00 "Вечерние новости" с субтитрами
19.45 "Давай поженимся!"
20.50 "Пусть говорят"
22.00 "Время"
22.30 Т/с "Черные волки"
23.30 Д/ф "Среда обитания"
00.30 "Ночные новости"
00.50 "Городские пижоны". "Убийство"

Буряад үнэн - Дүхэргүр

20.10.2011 № 41 (21838)

№41 (753)

15.30 "Школьное ТВ"
16.05 Х/ф "Тайны века"
17.05 М/ф
17.25 Д/ф "В погоне за драгоценными камнями"
18.30 "Самарские судьбы"
19.00, 23.30 "Горячая линия"
20.00, 02.30 "Середина Земли"
20.30 Т/с "Личная жизнь доктора Селивановой"
22.00 Т/с "Агентура"
00.00 "Топ-модель по-американски"
03.00 "Ночной канал" на Тивикоме

СТС «БАЙКАЛ»

06.00, 17.30 "Галилео"
07.00 М/с "Приключения мультишак"
07.30, 14.30 М/с "Приключения Буди и его друзей"
08.00 Т/с "Даёшь, молодёжь!"
09.00, 12.45, 23.00, 01.30 Т/с "6 кадров"
09.30 Х/ф "Человек-волк"
11.45 "Нереальная история". Сатирический альманах
13.00, 13.30, 15.30 "Ералаш"
14.00 М/с "Клуб Винкс - школа волшебниц"
15.00 М/с "Приключения Джеки Чана"
16.00, 18.30, 19.30 Х/ф "Папины дочки"
17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
19.00 Х/ф "Воронины"
20.00 Х/ф "Закрытая школа"
21.00 Х/ф "Тёмный мир"
00.00 Х/ф "Светофор"
00.30 "Кино в деталях" с Фёдором Бондарчуком
01.45 "Хорошие шутки". Шоу-программа. Ведущие - Татьяна Лазарева и Михаил Шац
03.40 "Кадетство"
05.25 Х/ф "Долго и счастливо"
05.45 Музыка на СТС

НТВ

06.55 НТВ утром
09.30 Т/с "Эра Стрельца"
10.30, 16.30, 19.30 Обзор. "Чрезвычайное происшествие"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "Сегодня"
11.20 Обзор. "Чрезвычайное происшествие". Обзор за неделю
11.55 "До суда"
13.00 "Суд присяжных"
14.30 "Судебный детектив"
15.40 Центр помощи "Анастасия"
17.30 "Прокурорская проверка"
18.40 "Говорим и показываем" с Леонидом Закошанским
20.30 Т/с "Улицы разбитых фонарей"
22.30 Т/с "Глухарь. Возвращение"
00.15 "Сегодня. Итоги"
00.35 "Честный понедельник"
01.25 "Школа злословия"
02.10 "Футбольная ночь"
02.45 "В зоне особого риска"
03.20 "Один день. Новая версия"
T/с "Город соблазнов"
T/с "Мангуст"

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 "Сейчас"
07.10 М/ф "Ну, погоди!"
07.20, 06.25 Д/с "Календарь природы. Осень"
07.55, 16.00, 19.00, 22.35 "Место происшествия"
08.00 "Утро на 5"
10.25 Д/с "Криминальные хроники"
11.30, 13.30 Т/с "Десантура"
17.00 "Открытая студия"
20.30 Т/с "Детективы"
21.00, 21.50 Т/с "След"
23.25 "Момент истины"
00.25 Х/ф "Как Иванушка дурачок за чудом ходил"
02.10 Д/ф "Великий артист из Великого города"
02.40 Х/ф "Нибелунги"
05.35 "В нашу гавань заходили корабли"

АРИГУС

13.00 Т/с "Ефросинья. Продолжение"
17.50 Т/с "Все к лучшему"
18.55 Т/с "Здравствуй, мама!"
19.55 "Прямой эфир"
21.50 "Спокойной ночи, малыши!"
22.00 Т/с "Пончик Люся"
00.50 "Галина Вишневская. Роман со славой"
01.50 Вести +
02.10 "Профилактика"

ТИВИКОМ

07.00 "Необъяснимо, но факт": "Проклятия"
08.00, 09.00, 12.40, 23.00, 00.30 "Восточный экспресс". Погода
08.35, 19.00 "Улан-Удэ: инструкция". Новости шопинга и развлечений. Погода
10.30 Т/с "Счастливы вместе"
11.45 Т/с М/с "Эй, Арнольд!"
13.00 М/с "Рога и копыта: возвращение"
13.30 М/с "Бен 10: инопланетная сила"
14.00 "Улан-Удэ: инструкция". Новости шопинга и развлечений
14.20 "Спорт-экспресс"
14.30 "Дом-2. Live"
16.20 Х/ф "Пришельцы на чердаче"
18.00 20.00 Т/с "Универ: Новая общага"
18.30, 20.30 Т/с "Интерны"
19.20 "Точка зрения"
19.30 "Восточный экспресс"
21.00 Х/ф "Марс атакует"
23.35 "Дом-2. Город любви"
01.00 "Дневники вампира"

АРИГУС

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 "Зурхай"
06.30, 09.30 "Объектив"
07.00 "Трансформеры"
07.30 "UTUMATA"
07.50, 20.25 "Городские истории"
08.00 "ХҮСЭЛ". Программа на бурятском языке
08.30 "Вкусно"
09.00 "PRO-новости"
10.05, 11.00 Т/с "Виктория"
10.50, 11.45, 12.50, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 02.00 Новости дня
11.50 "Тайны общества"
13.00 Х/ф "Невестка"
14.30 "Ваше право"
15.05 "10 самых"

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00, 17.30 "Галилео"
07.00 М/с "Приключения мультишак"
07.30, 14.30 М/с "Приключения Буди и его друзей"
08.00 "Ночной канал" на Тивикоме

06.55 НТВ утром
09.30 Т/с "Эра Стрельца"
10.30, 16.30, 19.30 Обзор. "Чрезвычайное происшествие"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "Сегодня"
11.20 "Внимание: розыск!" с Ирин

лейный вечер Галины Вишневской. Трансляция из КЗЧ
20.15 Д/ф "Ангкор Ват. Божественный дворец Шивы"
20.30, 00.30 Новости культуры
20.45 "Главная роль"
21.05 "Абсолютный слух"
21.45 "Острова"
22.25, 02.55 Academia
23.15 "Те, с которыми я..."
23.45 "Магия кино"
02.05 Д/ф "Гендель: жизнь поп-идола"
03.40 Д/ф "Спешкий град. Крепость на перекрестке культуры"

ция". Новости шопинга и развлечений.
14.20 "Точка зрения"
14.30 "Дом-2. Live"
15.55 X/ф "Марс атакует"
18.00, 20.00 Т/с "Универ: Новая об-
шага"
18.30, 20.30 Т/с "Интерны"
19.20 "Афиша". Погода
19.30 "Восточный экспресс"
21.00 X/ф "Знакомьтесь: Дэйв"
23.35 "Дом-2. Город любви"
01.00 "Дневники вампира"

15.05 "Звезды зажигают"
16.05, 22.00 Т/с "Агентура"
17.30 X/ф "Культурный шок"
18.30 "Великая книга природы"
19.00 "Актуальное интервью"
00.00 "Топ-модель по-американски"
03.00 "Ночной канал" на Тивикоме

21.00 X/ф "Война миров"
00.30 "Информания". Информационно-аналитическая программа
01.00 "Хорошие шутки". Шоу-программа. Ведущие - Татьяна Лазарева и Михаил Шац
02.55 "Кадетство"
04.45 X/ф "Долго и счастливо"
05.30 Музыка на СТС

"Квартирный вопрос"
"Один день. Новая версия"
Т/с "Город соблазнов"
Т/с "Мангуст"

5 КАНАЛ

11.00, 13.00, 16.30, 19.30,
23.00 "Сейчас"
07.10 М/ф "Ну, погоди!"
07.20, 06.15 Д/с "Календарь природы. Осень"
07.55, 16.00, 19.00, 22.35 "Место происшествия"
08.00 "Утро на 5"
10.25 Д/с "Криминальные хроники"
11.30, 05.50 Д/с "Австралия: спасатели животных"
11.50, 13.30 X/ф "Сказ про то, как царь Петр арапа женил"
14.15 X/ф "Полосатый рейс"
17.00 "Открытая студия"
20.00, 20.30 Т/с "Детективы"
21.00, 21.50 Т/с "След"
23.25 X/ф "Не может быть"
01.20 X/ф "Ксения, любимая жена Федора"
02.55 X/ф "Картуш"
04.55 "В нашу гавань заходили корабли"

АРИГ УС

07.00 "Необъяснимо, но факт": "Проклятия"
08.00, 09.00, 12.40, 23.00, 00.30 "Восточный экспресс". Погода
08.35 "Улан-Удэ: инструкция". Новости шопинга и развлечений. Погода
09.30 Т/с "Универ"
10.30 Т/с "Счастливы вместе"
11.45 М/с "Эй, Арнольд!"
13.00 М/с "Рога и копыта: возвращение"
13.30 М/с "Бен 10: инопланетная сила"
14.00, 19.00 "Улан-Удэ: инструкция"

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 "Зурхай"
06.30, 08.00, 09.30, 10.50, 11.45, 12.50, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 02.00 Новости дня
07.00 "Трансформеры"
07.30, 20.00, 23.30, 02.30 "Середина Земли"
07.50, 20.25 "Городские истории"
08.35 "Большие деньги"
09.00 "PRO-новости"
10.05 11.00 Т/с "Виктория"
11.50, 20.30 Т/с "Личная жизнь доктора Селивановой"
13.00 X/ф "Кузнецик"
14.45, 17.05 М/ф

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00, 17.30 "Галилео"
07.00 М/с "Приключения мультишек"
07.30, 14.30 М/с "Приключения Вуди и его друзей"
08.00, 19.00 X/ф "Воронины"
08.30 Т/с "Даёшь, молодёжь!"
09.00, 00.00 X/ф "Светофор"
09.30, 20.00 X/ф "Закрытая школа"
10.30 X/ф "Юленька"
12.25, 23.10 Т/с "6 кадров"
13.00, 13.30, 15.30 "Ералаш"
14.00 М/с "Клуб Винкс - школа волшебниц"
15.00 М/с "Приключения Джеки Чана"
16.00, 18.30, 19.30 X/ф "Папины

дочки"
21.00 X/ф "Агентура"
00.30 "Информания". Информационно-аналитическая программа
01.00 "Хорошие шутки". Шоу-программа. Ведущие - Татьяна Лазарева и Михаил Шац
02.55 "Кадетство"
04.45 X/ф "Долго и счастливо"
05.30 Музыка на СТС

Четверг, 27

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "Доброе утро"
10.00, 13.00, 16.00 Новости
10.05 "Контрольная закупка"
10.40 "Жить здорово!"
11.50 "Модный приговор"
12.50 "Женский журнал"
13.20 "ЖКХ"
14.20 "Участковый детектив"
15.00 "Другие новости"
15.20 "Понять. Простить"
16.25 "Хочу знать" с Михаилом Ширвиндтом
16.55 Т/с "Обручальное кольцо"
17.55 "Федеральный судья"
19.00 "Вечерние новости" с субтитрами
19.45 "Давай поженимся!"
20.50 "Пусть говорят"
22.00 "Время"
22.30 Т/с "Черные волки"
23.30 "Человек и закон"
00.30 "Ночные новости"
00.50 "Городские пижоны". Подпольная империя". Новый сезон
01.50 X/ф "Цепная реакция"
03.50 X/ф "Реинкарнация"

«РОССИЯ»

06.00 "Утро России"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 Вести-Бурятия. Утро
10.05 "Толи"
10.20 "Урок бурятского языка"
10.25 "Бурят орон"
11.00 "О самом главном"
12.00, 15.00, 17.00, 21.00 Вести
12.30, 15.30, 17.30, 21.30 Вести-Бурятия
12.50 Т/с "Кулагин и партнеры"
14.00 Т/с "Тайны следствия"
14.40 Вести. Дежурная часть
15.50 "Хочу знать" с Михаилом Ширвиндтом
16.55 Т/с "Обручальное кольцо"
17.55 Жди меня
19.00 "Вечерние новости" с субтитрами
19.45 "Поле чудес"
20.50 "Пусть говорят"
22.00 "Время"
22.30 "Клуб Веселых и Находчивых". Высшая лига
00.45 X/ф "Отпуск по обмену"
03.15 X/ф "Автобусная остановка"
05.05 Т/с "Врата"

КУЛЬТУРА

16.05 Т/с "ЕвроНьюс". Продолжение"
17.50 Т/с "Все к лучшему"
18.55 Т/с "Здравствуй, мама!"
19.55 "Прямой эфир"
21.50 "Спокойной ночи, малыши!"
22.00 Т/с "Пончик Люся"
23.55 "Поединок". Программа Владимира Соловьёва
"Золото инков"
00.50 Вести +
02.10 "Профилактика"
07.30 "ЕвроНьюс"
11.00 "Наблюдатель"
12.15 X/ф "Морские рассказы"
13.30 "Мелодия души. Сергей Слонимский"
14.00, 19.35 Д/с "Генрих VIII"
14.50 "Третьяковка - дар бесценный!"
15.15 00.55 X/ф "Люди и манекены"
16.20 Д/ф "Гоа. Соборы в джунглях"
16.50 М/с "Орсон и Оливия"
17.15 Т/с "Повелитель молнии. Новая битва"
17.40 Д/с "Жизнь морских обитателей"
18.05 "Охота на Льва"
18.30 "К 200-летию со дня рождения Ф. Листва". Денис Мацуев и симфонический оркестр Московской филармонии
19.20, 03.40 Д/ф "Мерида. Вода и её пути"
20.30, 00.30 Новости культуры
20.45 "Главная роль"
21.00 "Черные дыры. Белые пятна"
21.40 Д/ф "Оскар Рабин. "Счастливый"
22.25, 02.55 Academia
23.15 "Те, с которыми я..."
23.40 "Культурная революция"

АРИГ УС

02.15 Д/ф "Лев Лунц и "Серапионовы братья"
07.00 "Необъяснимо, но факт": "Дурной глаз"
08.00, 09.00, 12.40, 23.00, 00.30 "Восточный экспресс". Погода
08.35, 19.00 "Улан-Удэ: инструкция". Новости шопинга и развлечений
09.30, 20.00 X/ф "Закрытая школа"
10.30 X/ф "ВОЙНА МИРОВ"
12.40, 23.45 Т/с "6 кадров"
13.00, 13.30, 15.30 "Ералаш"
14.00 М/с "Клуб Винкс - школа волшебниц"
15.00 М/с "Приключения Джеки Чана"
16.00, 18.30, 19.30 X/ф "Папины

НТВ

11.50, 20.30 Т/с "Личная жизнь доктора Селивановой"
13.00 X/ф "Рейс 222"
14.25 "Города мира"
15.05 "Звезды зажигают"
16.05, 22.00 Т/с "Агентура"
17.05 М/ф "Тайны древности"
18.25 "Знаменитые галереи мира"
19.00 "Радар-спорт"
00.00 "Топ-модель по-американски"
03.00 "Ночной канал" на Тивикоме

06.55 НТВ утром
09.30 Т/с "Эра Стрельца"
10.30, 16.30, 19.30 Обзор. "Чрезвычайное происшествие"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "Сегодня"
11.20 "Медицинские тайны"
11.55 "До суда"
13.00 "Суд присяжных"
14.30 "Судебный детектив"
15.40 Центр помощи "Анастасия"
17.30 "Прокурорская проверка"
18.40 "Говорим и показываем" с Леонидом Закошанским
20.30 Т/с "Улицы разбитых фонарей"
21.00, 21.50 Т/с "След"
23.25 X/ф "Не может быть"
01.20 X/ф "Ксения, любимая жена Федора"
02.55 X/ф "Картуш"
04.55 "В нашу гавань заходили корабли"

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00, 17.30 "Галилео"
07.00 М/с "Приключения мультишек"
07.30, 14.30 М/с "Приключения Вуди и его друзей"
08.00, 19.00 X/ф "Воронины"
08.30 Т/с "Даёшь, молодёжь!"
09.00, 00.00 X/ф "Светофор"
09.30, 20.00 X/ф "Закрытая школа"
10.30 X/ф "ВОЙНА МИРОВ"
12.40, 23.45 Т/с "6 кадров"
13.00, 13.30, 15.30 "Ералаш"
14.00 М/с "Клуб Винкс - школа волшебниц"
15.00 М/с "Приключения Джеки Чана"
16.00, 18.30, 19.30 X/ф "Папины

06.55 НТВ утром
09.30 Т/с "Эра Стрельца"
10.30, 16.30, 19.30 Обзор. "Чрезвычайное происшествие"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "Сегодня"
11.20 "Медицинские тайны"
11.55 "До суда"
13.00 "Суд присяжных"
14.30 "Судебный детектив"
15.40 Центр помощи "Анастасия"
17.30 "Прокурорская проверка"
18.40 "Говорим и показываем" с Леонидом Закошанским
20.30 Т/с "Улицы разбитых фонарей"
21.00, 21.50 Т/с "След"
23.25 Т/с "Город соблазнов"
00.15 Т/с "След"
00.35 Т/с "Сердце"
02.20 "Дачный ответ"
03.25 "Один день. Новая версия"
04.00 Т/с "Календарь природы. Осень"
05.55 X/ф "Мангустан"

5 КАНАЛ

11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 "Сейчас"
07.10 М/ф "Ну, погоди!"
07.20, 06.30 Д/с "Календарь природы. Осень"
07.55, 16.00, 19.00, 22.35 "Место происшествия"
08.00 "Утро на 5"
10.25, 04.15 Д/с "Криминальные хроники"
11.30, 06.00 Д/ф "Опасные связи"
13.30 X/ф "Мы из джаза"
14.05 X/ф "Не может быть"
17.00 "Открытая студия"
20.00, 20.30 Т/с "Детективы"
21.00, 21.50 Т/с "След"
23.25 X/ф "Двенадцать стульев"
02.30 X/ф "Сказ про то, как царь Петра арапа женил"
05.05 "В нашу гавань заходили корабли"

Пятница, 28

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "Доброе утро"
10.00, 13.00, 16.00 Новости
10.05 "Контрольная закупка"
10.40 "Жить здорово!"
11.50 "Модный приговор"
12.50 "Женский журнал"
13.20 "ЖКХ"
14.20 "Участковый детектив"
15.00 "Другие новости"
15.20 "Понять. Простить"
16.25 "Хочу знать" с Михаилом Ширвиндтом
16.55 Т/с "Обручальное кольцо"
17.55 Жди меня
19.00 "Вечерние новости" с субтитрами
19.45 "Поле чудес"
20.50 "Пусть говорят"
22.00 "Время"
22.30 "Клуб Веселых и Находчивых". Высшая лига
00.45 X/ф "Отпуск по обмену"
03.15 X/ф "Автобусная остановка"
05.05 Т/с "Врата"

«РОССИЯ»

06.00 "Утро России"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 Вести-Бурятия. Утро
10.05 "Мусульмане"
10.15 "С новым домом!"
11.10 "О самом главном"
12.00, 15.00, 17.00, 21.00 Вести
12.30, 15.30, 17.30, 21.30

ТВ-программа

Буряад үнэн - Духэриг

20.10.2011 № 41 (21838)

№ 41 (753)

03.20 "Ночной канал" на Тивикоме

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00, 17.30 "Галилео"
07.00 М/с "Приключения мультишек"
07.30, 14.30 М/с "Приключения Вуди и его друзей"
08.00, 19.00, 20.00 X/ф "Воронины"
08.30, 22.45 Т/с "Даёшь, молодёж!"

09.00 X/ф "Светофор"
09.30 X/ф "Закрытая школа"
10.30 X/ф "Особое мнение"
13.15, 13.30, 15.30 "Ералаш"
14.00 М/с "Клуб Винкс - школа волшебниц"
15.00 М/с "Приключения Джеки Чана"
16.00, 18.30, 19.30 X/ф "Папины дочки"
21.00 X/ф "Хэнкок"
23.15 "Нереальная история". Сатирический альманах
23.45 X/ф "Онг бак"
01.45 "Хорошие шутки года. За всё хорошее!" Шоу-программа. Ведущие - Татьяна Лазарева и Михаил Шац

03.45 "Кадетство"
04.40 X/ф "Долго и счастливо"
05.30 Музыка на СТС

HTB

17.30 "Прокурорская проверка"
18.40 "Говорим и показываем" с Леонидом Закошанским
20.30 Т/с "Улицы разбитых фонарей"
22.30 Т/с "Глухарь. Возвращение"
23.35 "Прощай, Глухарь!" Необыкновенный концерт
00.55 Т/с "Пятницкий"
03.05 X/ф "Гнев"
05.00 Т/с "Город соблазнов"

5 КАНАЛ

08.00 "Утро на 5"
10.25 Д/с "Криминальные хроники"
11.30 Д/с "Иеллоустоун. Истории дикой природы"
12.20, 13.30 X/ф "Двенадцать стульев"
16.00, 19.00 "Место происшествия"
17.00 "Открытая студия"
20.00 "Внимание, люди!"
21.00, 21.50, 22.35 Т/с "След"
23.20 X/ф "Судьба президента"
02.25 X/ф "Мы из джаза"
04.00 X/ф "Ну что, рокеры?"
05.45 "В нашу гавань заходили корабли"

Суббота, 29

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.30, 07.10 X/ф "Всего одна ночь"
07.00, 11.00, 13.00 Новости
08.20 "Играй, гармонь любимая!"
09.10 "Черный плащ", "Гуфи и его команда"
10.00 "Умницы и умники"
10.45 "Слово пастыря"
11.15 "Смак"
11.55 Александр Михайлов. Надо оставаться мужиком"
13.20 Т/с "Круиз"
17.15 "Ералаш"
17.55 "Александр Зацепин. В огнедышащей лаве любви"
19.00 "Вечерние новости" с субтитрами
19.15 "Кто хочет стать миллионером?"
20.20 "Большие гонки"
22.00 "Время"
22.15 "Призрак оперы". Финал
23.45 "Прожекторперисхилтон"
00.20 "Что? Где? Когда?"
01.25 X/ф "Однажды в Риме"
03.00 X/ф "Гран Торино"
05.15 X/ф "Опека"

«РОССИЯ»

05.50 X/ф "Все, что ты любишь"
07.35 "Сельское утро"
08.05 "Диалоги о животных"
09.00, 12.00, 15.00 Вести
09.10, 12.10, 15.20 Вести-Бурятия
09.20 "Военная программа"
09.50 "Субботник"
10.30 "Городок"
11.05 "Позиция"
11.25 "Он-лайн"
11.40 "Вестник Горсовета"

12.20 Вести. Дежурная часть
12.55 "Честный детектив"
13.25 "Подари себе жизнь"
13.55, 15.30 Т/с "Любовь и разлука"
18.00 "Субботний вечер"
19.55 Шоу "Десять миллионов" с Максимом Галкиным
21.00 Вести в субботу
21.45 X/ф "Биение сердца"
01.30 "Девчата"
02.10 X/ф "Теория заговора"

КУЛЬТУРА

07.30 "Европьюс"
11.00 "Бильярдский сюжет"
11.35, 00.45 X/ф "Невероятное пари, или Истинное происшествие, благополучно завершившееся сто лет назад"
12.55 "Личное время". Павел Конган
13.20 X/ф "Русалочка"
14.40 М/ф "Айболит и Бармалей"
14.55 "Очевидное-невероятное"
15.20 "70 лет Михаилу Лавровскому". В вашем доме"
16.00 Балет "Ромео и Джульетта"
16.20 "Большая семья"
17.15 Спектакль "Игроки"
18.50 "Линия жизни"
19.45 "Романтика романса"
20.35 "Галилео"
21.15 X/ф "Повесть о первой любви"
22.45 "Торжественное открытие Главной сцены Государственного академического Большого театра России"
02.05 Д/с "Арт-рок"
02.55 "Легенды мирового кино"
03.30 "Заметки натуралиста" с Александром Хабураевым

АРИГ УС

08.00, 09.20 "Восточный экспресс"

08.25 М/с "Как говорит Джинджер"
08.55, 19.30 "Улан-Удэ: инструкция". Новости шопинга и развлечений. Погода
09.45 "Афиша". Погода
09.55, 11.00 "Женская лига"
10.30 "Мунгэн сэргэ"
10.50, 19.55 "Мульти-ланч". Погода
11.30 "Школа ремонта"
12.30 "Ешь и худей"
13.00 "Бьет - значит любит"
14.00 Comedi Woman
15.00 "Мульти-ланч"
15.05 "Комеди клаб"
16.00 "Битва экстрасенсов"
17.00 "Суперинтуиция"
18.00 "Универ.Новая общага"
20.00 "На ночь глядя" с А.Левантуюевым. Погода
21.00 X/ф "Властелин Колец: Братство кольца"
00.20 "Дом-2. Город любви"
01.20 "Дом-2. После заката". Погода
01.50 "Ху из Ху"
02.00 X/ф "Обитель зла-2": "Апокалипсис"

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 "Зурхай"
06.30, 08.00, 09.30, 12.00 Новости дня
07.05 "Горсовет"
07.30, 10.15, 12.40 "Середина Земли"
07.50, 11.50, 20.30 "Городские истории"
08.35 М/ф
09.00 Т/с "Приключения швейцарской семьи Робинсон"
10.05, 12.30 "Детектор"

10.35 "Хит-парад интерьера"
11.00 "Кремль-9"
13.00 X/ф "А по утру они проснулись"
14.50 "Cosmopolitan видеоверсия"
15.50 "UTUMATA"
16.10 X/ф "Рейс 222"
18.35 "Тайные общества"
19.30 "Вкусно"
20.05 "Время женщин"
20.40 X/ф "Один"
23.40 Д/ф "Дорожные войны"
00.40 "Ночной канал" на Тивикоме

05.50 Музыка на СТС
06.45 Т/с "Фабрика грез"
08.25 "Смотр"
09.00, 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "Сегодня"
09.20 Лотерея "Золотой ключ"
09.45 "Академия красоты с Ляйсан Утяшевой"
10.20 "Готовим с Алексеем Зиминным"
11.20 "Главная дорога"
11.55 "Кулинарный поединок" с Оскаром Кучерой
13.00 "Квартирный вопрос"
14.20, 03.30 "Дорожный патруль"
16.05 "Своя игра"
17.20 "Таинственная Россия"
18.20 "Очная ставка"
19.20 Обзор. "Чрезвычайное происшествие"
20.55 "Программа максимум"
22.00 "Русские сенсации"
22.55 "Ты не поверишь!"
23.55 "Последнее слово"
00.50 "Нереальная политика"
01.30 X/ф "За пределами закона"
05.25 "Кремлевская кухня"

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.05, 08.00, 08.30, 08.50, 11.05, 17.05, 19.05, 21.55, 23.25, 00.50, 01.30, 01.50 Метеомикс на СТС-Байкал
06.00 М/ф "Земля до начала времён-6. Тайна скалы динозавров"
07.20 М/ф "Сказка про Колобок", "Дереза", "Пони бегает по кругу"
08.00 М/с "Волшебные Поппикси"
08.30 М/с "Жизнь с Луи"
09.00, 15.45, 16.00 "Ералаш"
11.00 "Это мой ребёнок!" Семейная телегида. Ведущая - Татьяна Лазарева
12.00 X/ф "Воронины"
14.00 X/ф "Хэнкок"
16.30 Т/с "Даёшь, молодёж!"
17.00 Т/с "6 кадров"
19.15 X/ф "Вверх"
21.00 X/ф "Двое: я и моя тень"
22.55 "Нереальная история". Сатирический альманах
23.25 "Детали". Новейшая история"
00.25 "KROK-Rok Фестиваль". Новый проект, посвящённый поиску музыкальных талантов и возрождению российской рок-музыки
01.55 X/ф "Трое в каное"
03.40 "Кадетство"
05.30 X/ф "Долго и счастливо"

07.00 М/ф "Ограбление по..."
"Кот, который гуляет сам по себе", "Незнайка-художник", "Крокодил Гена"
09.30 X/ф "Царевич Проша"
11.00, 19.30 "Сейчас"
11.10 Т/с "След"
20.00 "Правда жизни". Спецпортаж
20.30 Т/с "Хиромант-2"
02.10 X/ф "Психоаналитик"
04.10 X/ф "Пуля в голове"
06.15 Д/с "Иеллоустоун. Истории дикой природы"

5 КАНАЛ

07.00 М/ф "Ограбление по..."
"Кот, который гуляет сам по себе", "Незнайка-художник", "Крокодил Гена"
09.30 X/ф "Царевич Проша"
11.00, 19.30 "Сейчас"
11.10 Т/с "След"
20.00 "Правда жизни". Спецпортаж
20.30 Т/с "Хиромант-2"
02.10 X/ф "Психоаналитик"
04.10 X/ф "Пуля в голове"
06.15 Д/с "Иеллоустоун. Истории дикой природы"

Воскресенье, 30

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 Новости
07.10 М/ф "Куда идет Слоненок?", "А вдруг получится!..", "Завтра будет завтра"
07.35 X/ф "Фиктивный брак"
08.55 "Служу Отчизне!"
09.25 "Черный плащ", "Гуфи и его команда"
10.15 "Здоровье"
11.15 "Непутевые заметки"
11.35 "Пока все дома"
12.25 "Фазенда"
13.15 Т/с "Круиз"
17.15 X/ф "Не надо печалиться"
19.05 "Минута славы. Мечты сбываются!"
20.50 "Специальное задание"
22.00 Воскресное "Время"
23.00 "Большая разница"
00.05 X/ф "Все путем"
01.50 T/с "Обмани меня"
05.05 T/с "Врата"

на.Юбилейный вечер-концерт
21.00 Вести недели
22.05 X/ф "На всю жизнь"
00.05 "Специальный корреспондент"
01.05 "Геннадий Хазанов. Повторение пройденного"
01.35 X/ф "Зодиак"

КУЛЬТУРА

07.30 "Европьюс"
11.00 "Обыкновенный концерт с Эдуардом Эфровым"
11.35 X/ф "Как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем"
12.45 X/ф "Легенды мирового кино"
13.10 "Сказки с оркестром"
13.55 М/ф "Янтарный замок", "Самый, самый, самый, самый"
14.35 "Комеди клаб". Погода
23.00 "Дом-2. Город любви"
00.00 "Дом-2. После заката". Погода
00.30 X/ф "Жизнь или что-то в этом роде"

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 "Зурхай"
06.30, 10.00 "Вкусно"
07.05 Д/ф "Человек и время"
08.00 "Радар-спорт"
08.30, 21.50 "Городские истории"
08.40 М/ф
09.05 Т/с "Приключения швейцарской семьи Робинсон"
09.35 "Школьное ТВ"
10.35 "Время женщин"
11.00 X/ф "Один"
14.00 Т/с "Специальное подразделение-2"

13.00 "Не бойся сделать шаг"
14.00 "Золушка.Перезагрузка"
14.30, 19.55 "Мульти-ланч"
14.35 Т/с "Интерны"
16.00 X/ф "Властелин Колец: Братство кольца"
19.30 "Вся Бурятия". Погода
20.00 X/ф "Орел девятого Легиона"
22.15 "Комеди клаб". Погода
23.00 "Дом-2. Город любви"
00.00 "Дом-2. После заката". Погода
00.30 X/ф "Жизнь или что-то в этом роде"

HTB

06.20 Т/с "Фабрика грез"
08.00 "В поисках Франции"
09.00, 11.00, 14.00, 17.00 "Сегодня"
09.15 "Русское лото"
09.45 "Их нравы"
10.25 "Едим дома"
11.20 "Первая передача"
11.55 "Развод по-русски"
13.00 "Дачный ответ"
14.20, 04.05 "Дорожный патруль"
16.05 "Своя игра"
17.20 "Следствие вели..."
18.20 "И снова здравствуйте!"
19.20 Обзор. "Чрезвычайное происшествие". Обзор за неделю
20.00 "Сегодня. Итоговая программа" с Кириллом Поздняковым
21.00 "Чистосердечное признание"
21.50 "Центральное телевидение"

07.00 Д/ф "Тайны Нефертити"
08.00, 05.30 Д/ф "Нааби - африканская принцесса"
09.00 М/ф "Бременские музыканты", "Приключения Васи Куролесова"
09.45 X/ф "Ученик лекаря"
11.00 "Сейчас"
11.10 "Истории из будущего" с Михаилом Ковалчуком
12.00, 06.20 Д/с "Самые загадочные места мира"
12.25 "В нашу гавань заходили корабли"
13.25 "Внимание, люди!"
14.25 Т/с "Детективы"
18.30, 03.05 "Место происшествия. О главном"
19.30 "Главное"
20.30 Т/с "Хиромант-2"
02.05 Д/с "Криминальные хроники"
04.00 X

Замай тэмдэглэл

МОНГОЛ НАЙХАН ОРОНООР АЯНШАЛГА

(Түгэсчэл. Эхинийн урдахи дугаарта).

Эндээгээн һонирхолтой юумян юуб гэхдээ, энэ асари томо хүшөөгэй бэзнь зосогоо хүнды, тиймээс морин хүшөөгэйн дотор бээс соогуур ороод ябажа болох байжанийн гайхамаар байба. Мориной үүлэй хүнды соогуур татагдаан лифтээр өөдөө гаралд, дотор бээ, сээл соогуурны яба ябажаар, халт өөдөө дамжаад, гэнтээ газаа гарашаан байхадаа, одоол гайхахын ехээр гайхажа, гэлжих абахаш. Тэндээ мориной дэлхэн дээрэ зогсожо, оршон тойронхи байгаалин гёй найханийн нюдээ алдама холо руу хаймадан харахадаа айхбартар гое.

Хүшөөгэй табсан үүрийн дотор үргөө таалганууд түхээрэгдэнхэй. Эгээл гол танхим соо арамнайлгагдаан алтан ташуур, гёй найхан углзатай туйлай томо эрмэгтэй гутал табжатай. Түхэрэн хана зубшаан таалгануудтаа уран зурагай, хүрэлэй үеийн музей, гэрэл зурагай танхим. Хуралай танхим, эдээ умданай газар, уулзалтын үргөө, бильядрын таалга, гар бэлгэй дэлгүүр гэхээтэнүүд бии.

Үүр жажбалантаа хүшөө харажаа сэдхээлээ ханаагаад, ябаха дээрээ Чингис хаанай хүшөөгэй оршондо дурасхаал болгон дүрэ зурагаа буулгуулаабди.

Аяншалгаяа саашань үргэлжэлүүлхэдээ, зуурандаа

Туула голой эрьеэд тогтоож, зөвлэхэн зүлгэ ногоон дээрээ аяршархан үүужа, үдэн хоол барябди.

Урдамай мун һонирхолтой үзэсхэлэн - XIII дугаар зуунай үеийн монголшуудай ажабайдал харуулжан музейн согсолбори хүлеэн байгаа. Улаан-Баатар хотоноо зүүн тээшээ зуугаад модоной газарта. Тубэй аймагай Эрдэнийн сомонийн урагшаа ёло гэдэг узлын хяраа иоргтан дээгүүр тээр музей түхээрэгдэнхэй. Тэндээ эртээ урдаа сагай монголшуудай дайшалхын түүхын мур сараа, ажабайдалайн хэлбэри маяг, сэдыхэл бодоловийн жама ён гэхэ мэтын үлэх хэрэгүүдэй дүтэрхы адляар, байжан соонь һэргээн бий болгох зорилго-тойгоор баримтаа багсаамжанууд буридхэгдэж, аяншадай анхраадаа дурдажгдана.

Тус музей бээ бэеэхээ холо холохон, хоорондоо 4-5 монголоийн зайтайгаар баригдаан зургаан отогуудаа бүридэдэг. Отог бүхээнийн өөхэд өөхэдэйн үүргээ тушаалтай. Жэшээн, эгээ наадаа захынхин Улаашадай үртөөгэй отог гэжэ нэрээтэй отогын эгээн хилэ дээрээ оршодог хадаа ерэхэн аяншадай музейгээр ябаха зүбшөөл заабари шалгадаг. Удаань үртөөгэй улаашан айшадыг гэртээ урин оруулж, отог тухайгаа хөөрэн танилцуулна. Эндээ Монголой уластурын хараа, сагаан үүр үүлдээ зальбаржа,

адис абаходаа, урдаа сагай сэргэшэдэй хуяг дуулга үмдөөд, дүрэ зурагаа абхуулхадаа болодог.

УРАН ГАРТАНАЙ ОТОГ

Уран гартанай энэ отог гаар томо шулуун хабсагайн хабшал дундаа оршино. Эндээ уран гартанай дархалдаг газар, һэвэгээр эд хэрэгсэл хэдэг, һэвэ шэрэже, захынх үхбөөлэн мүшхэжэ шшэгэлдэг уран оедолшодой нэгэдэл, модоши дархашуул эндээ байрлажа, эртээ урдаа сагай монголшуудай ажа амидаралай тухэл түүхээ һэргээн бий болгохоо үүргэтийн ажал хэдэг байна.

НОМ СУДАРАЙ УРТӨӨ

Бүхын дэлхэй дээрэ тон онсоонь илгаатай, дээрэхээ доошонь бешэгдэдэг монгол үзэг бэшэгдэй анхаа түүүн бий болохон үндэхэн түүхээ, соёл, хэлбэри маяг тухай музейн алба хаагшад тайлбарилан хөөрэжэ үгэнэ. Тэрэшэлэн тангад, уйгаржсан монгол үзэгээр тусхай саарлан дээрээ нэрээ бешүүлжэ абахадаа болоно.

МАЛШАДАЙ ОТОГ

Бэлшээрийн найниие даган нүүжээ амидардаг малшан айлдаа ерэбэд. Тэргэ дээрэ баригдаан һэвэ гэртээ дүтэлхэ бүримнай аргал, хохирой танил үнэр хангальтана. Адуу малын бэлшээридэх хэбэртэй, газаань нэгээ морин томо гэгшын тэмээн хоёр лэ

байна. Аяншалхадаа дура хүрээ хаа, тэрээ мори, тэмээ унажа үзэхэдэн болох юм ха.

Гэртээ ороходомнай, заахан хүүхэнтээс байжан залуухан бэрэхэй уриханаар угтажа, аяншадтаа хөөрэдэг туримаараа малшанай байраа байдал тухай тобшоноор хөөрэхэ зуураа элдэб зүйлэй сагаан эдэгээр бидэниие хүндэлэб.

БӨӨГЭЙ ОТОГ

Энэ отогто монголшуудай эртээ урданаа нааша шүтэн һүгэдэжээ өрхэн бөө мүргэлэй онсо шэнжэ, бөө удагад хүнүүдэй ажануудаг гэр байра, хубсаа хунаар, эд хэрэгсэл үргэнөөр харуулагдана. Тэрэшэлэн тэнгэри, газар дэлхэй болон лусад тахилганд хабаадажа, бөөгэй ажануудаг хундажа, үзэл үзүүлжэ, буян хэшгэ дуудуулхадаа, заналай ном уншуулхадаа болох юм ха.

ХААНАЙ УРГӨӨ

Хадын хяраа дээгүүр түхээрэгдэхэн музейн эгээн голын болох юхэ ханай үргэгэй түмэр хорийн газаа ерэжэ буубада. Үндэрхэн дэгтээ дээрэ баригдаан энэ үргөө томо хэмжүүрээрээ, газаань үндэлдэхэн хиур тугуудаараа, гёй найхан углзаа шэмэгээрээ бусаднаа илгаран, үүр үүлдэх ехэтгэгээр үзэгдэнэ. Тээс саанаханнаа дүн сагаан һэвэ

гэрнүүд үргэгэй хоёр тээгүүр булагашалдана.

Холо ойрохоо өрхэн аяншадыг һонирхуулхын туладаа хаанай энэхүү Үргөөдэхэн янза буриин нийр наадан, хэмжээ ябуулганууд эмхидхэгдэдэг, янза буриин үндэхэн эдээ хоолой, умданай зүйл бэлдэгдэдэг. Аяншад хаанай түшмэл сайднарай, хатан агбайнарай үргээнүүдээр ябажа хараха, айшадай үргээдэ оржо, сүлөө сагаа үнгэргэн амархадань болох.

Зургаан отог, үргээнүүдэй ябажа харахадаа, эртээ урдын тэрээ сагай гүн гүнзэгэй руу нэйтэрэн оржо, тэрээ үеийн ажаамидааралые бэээрээ үзэхэн шэнги мэдэрэлдэ айтсан гэдэргээ бусаабди.

Августын 15-д, гяргээ бусахым урдаа үзэр, Цэрэн-Хандаа Билгүүн хоёр намайгаа баа машинаадаа үүлгажа, ямарш гёй үзэсхэлэн музейнүүдээ дутуугүй ехээр эхэнэр хүнэй һонирхол татадаг дэлгүүрүүдээр ябажа гарабади. Гансахан Монгол орондо урлагдадаг тэмээнэй жэнхэн инохон хубсаа хунаар, зөвлэн дулаахан арлан бээлэйнүүдэй абажа, гяргээ буултанд хүртэхисэ бэлэгүүдтэй болонондо урма баяртайнууд гяргээ бусаабди.

Монгол найхан орондо айшадаар ошоошомни үндэр нахатай намдаа найханаар һанагдажа, энээн тухайгаа бэшэнгүй байжа шадабагуй.

Ц.ЧИМИТОВА.

Буряад ороной Rossi гүрэнэй бүридэлдэх найхан дураараа орохондоо 350 жэлэй ойдо

үгэл! Хэрэм гэжэ нэрлэхэн хадаа монгол угаатан барижадаа нэрлээ бээ... Тиймээхээ тэдэндээ хойто түрэлдээ мүнгэгэй, алтатай ябахын түлөө мүнгэг табиял», - гээдээ. Кремлийн ханын забнаарта хашархан мунгэнүүдэй хабшүүлж байгаа һэн. Элбэгнай югүээ хэлэбэз гээшбэгэлдэхэр, бултандадаа саашаа гэшхэлбэд. Элбэгэй эсэгтэй хөөрэлдэхэй байхадаа, энэ ушарын ханаад, уг гээшмэний буриялжа байжан булаг мэтээр, байд гээд лэ хэдэн үеийн һэлгээд, дахин тэхэржэ, түүхээз дамжан тэхэрижэердэг гээшэл ха.

Дашын Аюшын түргэн ухаан, түрэлэй бэлиг шадабаринь Элбэгтэл тэхэрижэй ерэхэн гэхээр бэлэй. Зүгээр Москвада нурадаг «артист» хүбүүд хахад жэл болод байхадаа, нургуулияа орхиж тараашоо һэн.

Элбэг Раднаев сэргэй албандаа мордоод, үүлээрн Шэтийн мединиститут амжлтатай дүүргээн, саашань аспирантура дүүргэжэ, кандидат, декан болонхийн гэжэ дуулагшаб. Тэрээ намар Элбэгэй эсэгэн хөөрөө һэн:

- Элбэг тэрээгүүр хахад жэл ябажа ерээд, сэргэй албандаа аbagдаа. Саашаа Шэтийн мединиститут дүүргэбэз гэдэг. Байд гээд, гяргээ ерэдэг. Саашань нурахамни гэдэг. Мүнөө нурадаг юм гү, али худэлдэг юм гү, бү мэдээ. Элбэгэй эсэгэн энэ хоморхон үгэнүүдээ соо түүхээрээ дамжан ерэхэн түбшэн заншал, тодо бодол, тобшо угэхуу бултандадаа бии гээшэл ха.

Харин Дашын Аюшын габшагай ябадал, газардаагүй хүсэн, галабай тойруулжан ухаан аша хубуун Элбэгтэй дүүрэс хүртээн гэхээр.

Уг гээшмэний хэзээдэшье унтаршагүй дүлэн гээшэл даа!

Аргадынхадай сэдхээлдээ Аюшын дурасхаал мунх.

Дашын Аюшын Аргадаа, Саандай нюотаг соогоо хүндэтэй, эрхим хүнүүдэй нэгээнийн байжан гэлэсэдэг. Тэрээ нюотагхаа эгээл түрүүшийн хүн «Тугалай бэлшээрийн» мултаржа, холын аянай харгыдаа гараан, олон нюотагуудые, газар үнануудые хайсаа мэдхээр болонон байгаа. Баргажан нюотагаа Шэтийн хотогийн холбоо харгытай болгохоёо ехээр оролдолго, худэлмэрийн ябуулжан гэлэсэдэг. Энэ хүнэй онсо шадабаринь, оролдсын ашаар Баргажанай еврейнүүд, хүпэсүүд хамтаржа, Баргажаныа Баунт, Шэтийн хүртээр ошоонон харгы бага зэрэг заабаригдаан, тэрээ шаргаар ябажа болонон юм. Энээндээ тэндээ хайрчжээрийн малшадтаа тэндээх нюотагай үбгэд мэдэхэнээ хөөрэдэг байжан ха.

Энэ мэтэ хөөрөөнүүдэе дуулахаа эсэгэмний намартаа холын бэлшээри ошоод ерхэдээ хөөрэдэг һэн.

- Дашын Аюшын ябадаг хадын харгыгаар, ой тайгын зүргөөр ябажа ерэбэд. Манай нюотагай хүнэй гаргалсаан харгы холошье, аюултайшай байна. Иймэ харгыг эзэл түрүүшийнээ гаргахадаа, бааншье эрэлхэг зоригтай, бэрхжин бэрхж хүнүүд ябажа байнал даа!

Нэгтээ эсэгэмний Подикадай үбгэжээл хитадхаа хүхэ хааралгүүд, үнээгээр андалдажа баанан юм. Тэрэнээ ехээ магтадаг ба сэгнэдэг һэн:

- Дашын Аюшын хүхэ гүүтэй адли үнгэгээр моритой болобоб.

Даша-Нима ХОБРАКОВ.

Саандай, Баргажан нюотаг.

(Түгэсчэл. Эхинийн урдахи дугаарнуудтаа).

Тэрэмни зөвлэхэнэөр энээбхилжэ:

- Саандайгаар гарааадаа дашьо олон жэлнүүд үнгэршэнхэй байнаа...

Ингэжэ үбгэжэөлэй сэхыен хэлэшэнхэй намдаа янала ойлгосотой байгаа бэлэй. Хоёр түүбинээ золголдонон хүнүүд мэтэ хөөрэлдөөмийн хоморшог, тонодолгоор дутагдаан шэнгий байгаа һэн.

Жараад онуудай эхээр Баргажанай хубүүд Раднаев Элбэг, Мандааров Борис, Ринчино Владимир гэгшэд Буряад Республикаа Москвагай театральна инсти-

Мянган жэлэй дуун

«ЗАЯНХАН НАВАА МИНЯАЛЭ ГҮ?»

(Ургэлжсэлэл. Эхиншийн октябрин 13-ийн дугаарта).

Хазарийнхдай 16-дахи зуун жэл хүрэтэр бөө шажантай байнаан гээд хэдэн шэнжэлэгшэд (Д.Вамбери, Х.Шарман болон бусад) тэмдэглэхэй. Харин Тянь-Шанийн киргизүүдье 1856 ондо шэнжэлэн Ч.Валиханов Дунда Азиин нүүдэл арадууд 19-дэхи зуун жэл хүрэтэр бөө шажан мургэлтэй байнаан гэж бэшээ нэн. Угышье хаа энэ нютагта ажаануудаг 40 мянган тоото «могол» нэрэтийн арад зон мунөө болотор монгол хэлтээс зандаа үлэнэн. Харин Афганистанай баруун хойто захада, мун Иранай Хоросан нютагийн Чаар аймаг (700 мянган шахуу тоото) зоной дундаа хоросан-монгол цивилизаци гэжэ тоологдоно.

Персиин эрдэмтэ Рашид-ад-динай бэлдэхэн угай тэмдэглэлнүүдэй ёхор, Чингисэй угсаатанай нютагжаан Онон, Хэрлэн шадархай газарай (мунөөнэй Үбэр Байгалаай ба Монголийн хойто захада) гол улас урданай гуриумаар Чингис хаанай одхон хүбүүн Толуйдаа үтгэхэн байгаа. Харин Толуйн хүбүүд Мүнхэ хаан Хулагуу хоёр 13-дахи зуун жэлэй тэн багаар 30 мянган сэрэг татаажа, Баруун Азиин олон оронууд тээшээльгээж, тэндэхи нютагуудые хүсэд эзэмдэхээс ябуулжан байгаа. Хулагуутай толгойлжон сэргүүд угаймаагаараа буридэнхэй нэн. Тиймээс тэдэхэн сэрэгтэ мунөөнэй Үбэр Байгалаай монголшууд гэхэгүү, али хоринхидай оролсонониийн гайхалгийн. Иингээх нүүдэл арад - хоринхидай олонхинь ехэ сэрэгтэ ара талаанаан тэдхэмжэ үзүүлжэ ябаха даалгабаритайгаар хойнооноо гарананийн элите.

Тийгээх Хулагу хаан Баруун урда зүгтээ өөрүүнгөө гүрэн байгуулж, 1256 ондоо 1353 он болотор зонхильтен юм. Хулагуутай гүрэн түрье ехэ хаан Хубилай 1261 ондо мэдэрэн үргэнэн, баталжан юм. Энэ гүрэнэй дэбисхэрын гэхэдээ, Инд голноо эхилэн баруун таладаа Дундада болон Хара дайнууд хүрэтэр ошонон, урда захадаа Энэхэгэй океанда тулгахан, Хойто таладаа Кавказай хадануудые мургэнэн, үшээ зүүгээрээ Аму-дарыа голой эрье хүрэтэр бэлэй. Хулагу хаанай гүрэндэ Хара далайн грек гүрэн, Грузи, Киликия, сельджукуудай султанат болон Киприйн аралай гүрэн мэдэлдэнэй орожо, хамнаслай сэрэг эльгээхэ бя алба тулдээ болонон юм.

Баруун-Урдахи Азиие монголшуудай эзэмдэхэ үедэнь сэрэгэй хүлнөө эбдэрэл, нандарал ехэ үзүгдэнхэншье хаа, зарим ушартай дарлалтадаа байнаан арадуудые сүлөөлхэхээргэгараадаг нэн. Жээшээлгэблэй, Багдадые абаахаа үедэе Хулагу хаан эсэргүүсэхэн зониисен хуу хюдабашье, эрхээз ханаануудан христиан шажантан ба иудейнүүдые бэе тээшээ татахын тула хүрэнгүй орхион байна. Тийхэдэнь шийт мургэлтэй Хильлын зон Ефрат мүрэн дээгүүр хүүргэ табижа, ерхэн монгол сэрэгшэдтэ баяртай угтамжа хэнэн хаа. Монголшууд гүрэннөө дэбжүүлхэн тула эрдэмтэд, эмшэд, дархашуулье албандаа дуратай агадаг ба барилга болон мүнгэн нангай ажалдаа хүдэлүүлдэг нэн. Жээшээлхэдээ, Хулагу хаан ехэ эрдэмтэн, огторгой одо мүшэдэйн шэнжэлэгшэ Насир-эд-диндээ ехэ номын нантай обсерватори баринаан гэхэ, тэндэнь хитад ба энэхэг эрдэмтэд хүдэлэлсэдэг байнаан. Агууехэ эрдэмтэ, монголийн уг, туухэ бэшэгшэ Рашид-ад-дин Тебриз хотодо 60 мянган номтой библиотекэ баринаан, 6-7 мянган нурагшадтай хэдэн дасан, табяад хиургтай, нюдэнэй аргашадтай ба бусад эмшэнүүдтэй гопиталь тогтоонон байна.

«Хулагу хаан гээшэ барилга, захабарилга хэхэ, тухеэрхе ехэ дуратай хүн нэн. Тэрэнэй баруулжан олон байра, байсан гэрнүүд үлэнхэй, Аладис хотодо ехэ ордон баруулжан юм»,

Л.Доржсувэй зураг.

- гээд Рашид-ад-дин тэмдэглээ нэн. - «...тэрэ хадаа илангаяа эрдэм ухаандаа дуратай, эрдэмтэдэй шэнжэлэлэй талаар сэсэ булялдахыень өөгшөөдэг бэлэй...».

Монголшууд 1294 ондо Баруун-Урда Азиин түрүүшүн сааржан мүнгэ Тебриз хотодо гаргажа, энэ мүнгэе абаахая арсаан хүнүүдые дары сазалхаа гэхэн хатуу зарлигтайгаар тараахан байна.

Хулагу хаанай улааста дунда зуун жэлнүүдэй Монгол орон ба монголшууд тухай түүхын хамагай ехэ бүтээлнүүд хэгдэнэн байна. Жэшээлхэдээ, 1260 ондо Ата Малик Джувейни «Дэлхэй эзэмдэгшын түүхэ» гэхэн Чингис хаан тухай ехэ ном бэшэнэн, вазир Рашид-ад-дин 1310-аад оной үедэ тон томо «Угай бэшэгүүдэй сүглуулбары» гэхэн бүтээл олон арадуудай түүхэ, олон хэлэ мэдэдэй эрдэмтэдэй сүг хүдэлжэ бэшэнэн байна. Гурбан ботито түрүүшын ном соо монголшуудай түүхэ болоод тэдэнэй байгуулжан гүрэнүүд тухай хэлэгдээ нэ. Энэ тоодо Хулагу хаанай гүрэндие толгойлжон Аргун хаанай хүбүүн Газан хаанай наха баратар үнгэрхэн саг үе харулагдана. Мүн лэ Вассафай бэшэнэн (1328 он) түүхын бүтээл ехэ сэнтэгтэ гэхээр. Х.Казвинийн перс хэлэн дээрэ бэшэгдэнхэн түүхэ (1330 он) ба географи шэнжэлэн номууд (1340 он) Хулагу хаанай гүрэн тухай дэлгэрэнгыгээр бэшэгдээ нэн.

Пүүлшин ильхан Тога Түмэрэй 1353 ондо Гургандада хосорон хойно Хулагу хаанай ехэ гүрэн бутаран нандарахаа. Орондоо байгуулжданаан Чингисидүүдэй толгойлжон бээз даанхай хэдэн гүрэнүүд сооноон тон хүсэтийн Джелаирнуудай гүрэн үлэжэ, 1410 он болотор Ирак ба Иранай баруун таладаа байнаан, Тимурай сэрэгтэ эзэлэгдэнхэн юм.

Хэрбээ түрүүшүн үедэ Хулагу хаанай уласай ниислэлын Урмия нуурhaа зүүн-урагшaa оршодог Марага хото байнаан, хожомын Тебриз ба Султани хотонууд болонон юм. Джелаирнуудай ниислэл Багдад байнаан. Хахад жэлээ нүүдэл байдалдаа үнгэргэдэг ильхануудаа удаан болодоггүй, дулаанай сагта хадатай газарта зунаадаг, хүйтэн болоходо, тала газарта үблэжэдэг бэлэй.

Энэ статья дотор хоёр шухала асуудал тэмдэглэхэ хэрэгтэй. Нэгэдэхеэр, Хулагуйн уласай газар дээрэ ажамдаржа байнаан олон язын монгол угай хамаг зониисе бүгэдьеи «モンゴル» гэжэ нэгэ нэрээр нэрэлдэг байнаан. Тэрэ тоодо хори-бүрэадай элинсэгүүд оролсодог байгаа. Бүхы эзэмдэгдэнхэн оронуудай зон монгол хэлтэй, нэгэ угсаата аймаг зониисе бүгэдьеи «モンゴル», «モンゴル сэрэг» гэжэ нэрлэдэг нэн.

Рёод жэлэй туршада Дээдэ Месопотамиин газар дээрэ газар уналха ехэ ажал бүтээн, даамба болон унанай хаалта, тоором сөөрмүүдье, унанай нубагуудые захабарилан шэнэхэн, нэлбэнхэн юм.

Месопотамиин орон хэр угай эртэ урдын нуурижан зоной болбосоролгын газар гэжэ тэмдэглэхэ хэрэгтэй. Ушёе манай эртэ урда тээ дурбэн мянган жэлэй саана, шумер нэрэтий зон газарай уналалтые гуримшуулжан, хото-гүрэнүүдье байгуулжан гээ. Манай ээрийн урда хоёр мянган жэлэй үедэ Вавилоны гүрэн сүндэрлэн, удаадахи үедэ Асириин гүрэн тогтоонон байгаа, тийгээд тэндэ Парфян гүрэн байгуулагдан юм. Манай ээрийн гурбадахи-долоодохи зуун жэлэдэ Сасанид гүрэн бии болонон. Долоодохи зуун жэлэдэ Месопотами арабуудай халифадта оролсонон байна. 11-дэхи зуун жэлэдэ Месопотами сельджугуудта эзэмдэгдээ. Харин 13-15-дахи зуун жэлнүүдээ энэ орон монголшуудай мэдэлдэл байнаан юм. Тэдэнэй тоодо хори-бүрэадуудай элинсэгүүд ябалсанан гэнэбди.

Хулагу хаанай гүрэнэй захиргаашад булта Чингис хааныа уг гарбалтай байнаан. Тэдэнэр анхандaa Баргажан-Түхэмдэ нютагтай хори-түмдэхнэ «алтан изагуураа» эхилэн түүхэтий байнаан хадаа хори-бүрэадаа тон мал ажал эрхилхэдэ тааруу, ашаг шэмэтий үнэр баян, ниислэлнээ холо бэшэ Ная Наваа нютагтаа байрлуулханаа гадна ехэ анхарал наналаа хандуулж, дайнай үүлээр хоохорнон газарта эзэн болохын тула газар уналалтын ажал бүтээлгээ, энэ хизаарта байра байдал түхеэрхэдэн, ехэ ажал ябуулжа, туналамжа үзүүлээ бэлэй.

Энэ хадын үбэртэхий нютагтай улаарил дулаан, хуурай, зунааг сагта халуунийн 30 градус хүрэдэг юм. Убэлдээ зөвлөх, урин, январь нарын температура +7 C° болодог. Тиймэхээ эндэ виноград ехээр таригдадаг, бэшэшье олон янзын жэмэс (абрикос, персик, сливэ) ургадаг юм.

Зунаай халуунда монголшууд малтаяа хадынгаа бэлшээридэ зөөжэ гарадаг нэн гэжэ дээрэ хэлэгдээ нэн. Ная Наваа нютагай хойто, зуун талань дайнай нюоруунаа 3-4 мянган метр хүрэдэг үндэргэй хадануудаар ото хүрээлэгтэй юм. Тиймэхээ Джалаир гүрэнэй монголшууд (1340-1410 онууд) ниислэл Багдад хотоноо зунаай сагта хойшоо гу, али зуун зүг барика, хадынгаа бэлшээридэ нүүжэ ошодог бэлэй.

Хахад сагаа зөөдэлдэ үнгэргэдэг зоний гол баялигын болохо малын түхэрээн жэлдээ бэлшээри дээрэ ондо орорд байгаа. Тэндэхи зөөдэлшэдэй үбэлдээ малaa хооллуулхаа тэжээл бэлдэдэгшэгүй ha, зөөлэхэн улаарилтай Ная Наваа нютаг дээрэ малай үхэлэй ташуур болохо зуднаа огто айдаггүй нэн. Тэндэхи зон жэлдээ хабар намар хоёр хонинойнгоо нооноо хайшалдаг байгаа. Намарийн нооноонийн шанараараа тон найн гэжэ тоологдодог нэн.

Тэндэхи монголшууд мал бүхэннэйн эзэргүүрхээ 100 толгойн нэгэнь татабари болгон түлэдэг байнаан. Энэ түлбэрийн нуурижан таряашад ба хотын зон, дархашуул, наймаашадай мүнгөөр түлэдэг албанаань жэшээгүй хүнгэн байгаа. Хүндээ татабари христиан шажантан, иудейнүүд, зороастрийцанууд мусульмануудта ашагдадаг дээрээнэй тэдэнэр эсэргүүсэн бододог нэн. Заримдаа тэндэнэр хамтаа үгирхэн монголшуудые хабадалсалаг, засагаархиднаа хадын хабшал, үхэн ой руу оржо хоргододог, ургэн талаа руу гаража зугададаг байнаан.

Цыбикжан ДОРЖИН. «Байгал» журналаа абтаба. (Ургэлжсэлэлийн хожсом гараха).

«АРЖА БУРЖА ХААН» гэхэн туужа энэдхэг туужанууднаа эхи аваан түүхтэйшие хаа, Буряд, Монгол оронуудтаа ехэр дэлгэрэн сутай, монгол маягтай болонхой юм. Энэ зохёөльөй Ц.Жамцарано 1923 ондо орд хэлэндэ оршуулж, «Монгольские сказки» гээд хэблүүлээ һэн. «Аржа Буржа хаанай туужа», «Гэсэнай хаанай туужа», «Бигармижид хаанай намтар» гэхэн гурбан зохёол нийнлүүлэгдэж, нэг бүхэли зохёол болонон гээш.

Буряадта илангаяа суурхайсан «Аржа Буржа хаан» гэхэн зохёолгоо хэхэгүүдье уншагшадгаа дурадхахамнай.

Нэгдэхи бүлэг

Эртэ урда сагта Аржа Буржа гэгшэ хаан гүрэн түрээс олон жэлдэ ударидажа, мэргэн ухаанай бэлгитэ хүртэж, арад зонойнгоо дунда алдар солоёо арьбадхан нуудаг һэн ха.

Тэрэнэй гоё найхан ордонноо холо бэшэхэнэ албатанайн балшар хүгэдэг добо дээрэ наадаха дуратай бэлэй. Тэдэ хүүгэд хоорондоо урилдажа наадаха дуратай һэн. Добын оройноо алдад саанаа ошиод, табжагархай буулдан наашаа гүйлдэхэдээ, түрүүлжэ ерэхниний бусадайнгаа хаанин болодог байба. Хаан бологшонь эндэхи албатан зоной дунда ушардаг арсалдаа, гомдол шийдхэх ёные наажаахадаа, нүхэдэйнгэе зарим хэлзийн гайхалтай сэсэнээр тайлбарилан үгэдэг шэдитэй болошодог байба.

Энэ дободо тон гайхалтай эди шэди нюугаатай байжа болоо. Ушар юуб гэхэдэ, хаан боловши хүбүүн хамагые уридшалан мэдэхэ сэсэн ухаатай болодог, харин һүүлдэн бэшэ олонноо юугээршье илгархагүй юрын лэ хүбүүн болошодог һэн.

Зарим үедэ Аржа Буржа хаандаа зарга барихаяа ошожо яваан хүнүүд энд добын хажуугаар гаражадаа, хаан болонон хүбүүнэй дуудахадаа, ямаршье байхалтай хүсэндэ татагданаа мэтэ тэрэндэ дүтэлжэ, хэрэгээ хэлэдэг һэн. Тиихэдэн хaan боложо наадаан хүбүүн хэрэгтиен айхабтар зүбөөр шийдхэжэрхидэг бэлэй. Тэрэн гайхалтай байгаа.

Нэгтээ иимэ добын хаан хүбүүн Аржа Буржа хаанин тон ехэр сошордуулан гай-хуулба.

Аржа Буржа хаанай нэг албатан холын орон ошожо, эрдэни шулуу оложо, баяжаха гэхэн бодолдо эзэлгэдээ, нютагхаа гаража ябара. Уданшвегүй тэрэ эрдэни шулуу олбо. Тээд ушее ехэр баяжаха хүсэлдэ айтажа, нютагайнгаа хүнтэй уулзахадаа, иингэж хэлэбэ:

- Ши нютагаа бусахадаа, энэ миний олонон эрдэни шулуу намгандамни абаашажа үгүй. Намайе ушее хэдыхэн саг болонд бусахаб гэнэ гээрэй.

Нютагайн хүн энэ захяаень дүүргэхээр хэлэхэн аад, бодолгото болононгийн һүүлдэ эрдэни шулууен өөртөө үлөөхэ гэжэ шийдэбэ.

Удабашьвегүй Дзуг (тэр иимэ изрэтэй хүн байгаа) нютагаа бусажа, гэртээ оробо. Намганин

үбгэнэйнгээ урда эдээ табиха үедөх холын оронноо ямар олзотой бусаынен асууба.

- Шамда эльгээшэ эрдэнинээ бэшэ муртэй юумян олдоогүй, - гэж убгэнинь хароусаба.

- Ямар эрдение дурданаш? Намда юуньши шаммаа ерэгүй, - гэж хамганинь гайхаба.

Дзуг намганингаа үгэдэ этигэж яадад, эрдение эльгээшэ мүнөхий хүндэ ошибо.

- Содон! Намгандамни эрдэни шулууен үгөө һэн гүш? - гэжэ Дзуг асууба.

- Үгэнгүй яаха һэмбиб, - гэжэ Содон гомдово. Ерэхтээл адли намганиш гарта барюулаа һэм.

Ур сухалда нэрбүүлгэн Дзуг намгандадаа хэрэггүйгээр хандадаг, эльгээн эрдение эриж зобоод болобо.

Намганин тээсхэ аргынгаа налахада, Аржа Буржа хаандаа ошожо, үбгэндөө, мэхшэ Содондо гомдол барiba.

Хаан тэдэ хөёрье дуудажа асаруулба.

Содон ерэхдээ, намгандань эрдэни шулуу үгэхэмби гэжэ этигүүлгэн нэртэй солотой хоёр хүнин дахуулаад ерэбэ. Мурдэлгэ дээрэ тэдэн Содоной тала барiba, үгүен дэмжэбэ. Тиихэдэн хaan Содоние зүбтэ болгожо, тэрэ гэршэнэртэйн гэртэн табиба.

Тэдэнэр бусахаа замдаа үхибүүдэй наадажа байжан добын хажуугаар гаража ябатаараа, хаан бологшо хүбүүндэ дуудуулаад, ямаршье хүсэндэ дийлдэжэ, эрхэбэш хажуудань ошод, зарга тухайда, Аржа Буржа хаанай гарган шийдхэбэри тухайдаа дууынен хөөржэ.

- Энэ шийдхэбэри тон буруу! - гэжэ дободохи хаан хүбүүн ууртайгаар һүхирбэ. - Би танай тэрэ заргы дахин шийдхэхэм. Миний гарган шийдхэбэри таанад ямаршье арсалта хэхэгүй.

Заргашад гайхалдан, амаа ангайн, абыагүй байбад.

Дободохи хаан зарга баригша бүхэндэ, хоёр гэршэнэртэ адха бур шабар алган дээрэн табиад, бэе бэхээ холо боложо, эрдэн шулуу һажаалганаа дурсэ хээд ерхынен захирба. Тиихэдэн Дзуг Содон хоёр адлихан дурсэнүүдье хэжэ харуулба. Харин гэршэнэр тад ондоо тухэлтэй дурсэнүүдье бүтээбэ. Нэгэ гэршэн мориной, нүгөөдэн - хониной толгойдол адли юумэ хэхэн байба. Ингэж худал гаршэнэр эрдени шулуу оройдоо ше хараагүйгээ мэдүүлбэ.

Добын хаан хүбүүн Содонийе, худал гаршэнэрье ехэтэ зэмэлээд, хохидонон Дзугтаа эрдэни шулууен бусааха зарлиг буулгаба. Тиигэнэйн үдаа Аржа Буржа хаандаа энэ заргы яажа зүб шийдхээн тухайгаа бэшхэдээ, буруу шийдхэбэри гаргандаань ехэтэ гайхад, хаан шэрээнэ хяляжаа, өөрөө тэрэндэн нууха тухайдаа мэдүүлбэ.

Аржа Буржа хаан энэ бэшгынен абажа уншахадаа, уураа огто хүрэбэгүй. Харин дободохи хаан хүбүүнэй айхабтар сэсэн мэргэнээр зарга шийдхээндэн гайхалаа бараган гэхэ.

ТҮШЭМЭЛ БА ДОМБО СОО ОРООН ОРООЛОН

Гүрэн түрэдэн дайсанай добтолон ороходо, Аржа Буржа хаан нэгэ түшэмэльье жэл болзоргоор сэргэйн уударидаага болгоод ябуулба. Тээд тэрэнь жэл болонгүйгөөр саг зуурийн эблээр дайсантай хэлсэбэг гээд, бусажа ерэбэ. Намганин, үхибүүдэйн ехэтэ баярлаа хааб даа.

Дайнай болонооржэлүнгэрөөд байхада, мүнөхи түшэмэлдэл тон адлихан түхээ шарайтай банаа нэгэ түшэмэлэй бусажа ерэхдээ, эдэ хоёрой хэнэйн хэн байхыи харин хүнүүдээ байтагай, намган үхибүүдэйн хэлэжэ шадахагүй байшаба. Тээд хоёр түшэмэлнүүд намга, үхибүү булялдажа, ехэтэ хөмрөбо.

Тээд хоёрой аласалдаха туйлаад хүрэхдэн, Аржа Буржа хаандаа зарга барихын хүнүүдээ хэлэбэ. Хаан түшэмэлнүүдэйн хэлэгээний тэрэ hamantайгаар асарха гэхэн зарлиг буулгаба.

- Энэ шинийн үбгэн гү? - гэжэ Аржа Буржа хаанай асууходаа, тэрэ намган зүбшөөбэ.

Нүгөөдэ түшэмэльье асаржа, энэл асуудалаа хаанай дабтахадаан, намган юуньши гэжэ хэлэхэ арагчийгээ мэдүүлбэ.

Алиниинь манай эсэгб гэжэ үхибүүдэйн хэлэжэ шадахагүй байшаба.

Тиихэдэн хaan хоёр түшэмэлдэ уг гарбалаа, эсэгэнэрээ нэрлэхын дурадхаба. Нэгэ түшэмэлэйн долоон үе эсэгэнэрээ нэрлэхдэн, нүгөөдэн эсэгынгээ, үбгэн эсэгынгээ, элинсэг эсэгынгээ нэрэнүүдье хэлэд, саашань мэдэхэгүй байшаба.

Уг гарбалаа хай мэдээшэн үэрээзэн түшэмэл, харин оройдоол гурбан эсэгээз нэрлэгшэн худалданаа гэхэн шийдхэбэри хаан гаргаба.

Хоёр түшэмэльье энэ шийдхэбэри бүри ехэр арсалдуулба. Добын хажуугаар шаг шууяа табилдан үнгэржэ яваан тэдэ хоёрье наадан дээрэх хаан бологшо хүбүүн дуудажа, хажуудаа ерүүлээд, юун тухайдаа арсалдааныен асууба. Тэрэ хоёрье шагнаанай удаа:

- Аржа Буржа хаан заргытнай буруу шийдхээ. Би хэнэйтнай зүбье харуулжа үгэхэб, - гэхэдэн, тэдэн зүбшөөбэ. Хаан бологшо хүбүүн тэдэ хоёрье добын хоёр тээхээ урилдан гүйлгэх болбо.

- Хэнтнай түрүүлэн эндэ гүйжэ ерэнэб, оро гэхэн юумэндэмээ ороноб, гэр булынгээ эзэн байнанин элирхэ, - гэжэ хаан хүбүүн хэлэбэ.

Түшэмэлнүүд хоёр тээшээ тарага, добо өөдэ урилдан гүйлдээбэ. Дайнхаа түрүүн ерэгшэн, долоон үе эсэгэнэрээ мэдэдэгын урилдлаа. Хаан хүбүүн тэрэндээ нариихан хоолойтой аад, тэжэгэ томо танха заажа:

- Утэр түргэлээд энээн соо оро, - гэбэ.

Тэрэн ехэл шуранаар танхын хоолойгоор шурган ороод, заргадаа дийлэндээ маңагашан тэндэнээ булттайба. Энэ үедэ амидашанаа нүгөөдэ түшэмэлэй бии болоходо, танха соо орохынен хaan хүбүүн захирба. Танхын багтажа орохын аргагүй хоолой харахадаа, түшэмэл үй хай болбо:

- Ай даа! Амиды хүн аад, энэ уйтан хоолойгоор багтажа орох арганигүй!

Добын хаан хүбүүн танхын амхар бүхээр хабхаглажархийба. Тиигэнэ түшэмэлэй дүртэй болонон ороолони танха соо оруулжа хаагаад, Аржа Буржа хаандаа энэ заргы зүб шийдхээ шадахагүйн гайханаа бэшгэгтэйгээр эльгээжэ, хаан шэрээнэ эзэлх тухайгаа дахин мэдүүлбэ.

Би ябахамни, үгэдэө бусахагүй, хайшаа ошонооно хэндэшье хэлэхэгүй, - гэжэ Сурия Бади хэлээд, гаража ошобо.

Нэгэ хэдэй сагай үнгэрхэдэ, бага хүбүүгээ үгүлэн эхэ эсэгэн хэдэн сэргэшэдье түшэмэлнүүдтэйгээр бүридхэн суглуулаад, бэдэрүүлдэ ябуулба. Нилээд удаан бэдэрүүл хээжэ яваанай удаа хайдан хабшал соо бурханда мүргэж байна Сурия Бади олобо. Үйдхартай абаанай гэртэхиндээ бусахын түшэмэлнүүдэй хэлэхэдэ, тэрэ таана арсаа. Гансал ехэ бэрийн тэрэнтэй ушаргаша юумые мэдэх хүсэл түрэжэ, хаан тэрэ добье ондоо угэ Сурия Бадин хэлэхэгүй байхада, бэдэрүүлдэ гарагшад бусахаа баатай боложо, Бигарма Зади бодо хaanдаа энэнээ дуулгабад.

Бигарма Зади бодо ехэ бэрийн ошожо, одхон хүбүүнэйнгээ ямар шалтагаанхаа гэртээ бусахагүй байхын мэдэжэ ерэхын хатанаа эльгээбэ. Тэрэ бэри харюу үгэхээ түрүүшээр арсаа. Тээд лусуудай басаган һэн тала хатан дошхон абары үзүүлжэ, бэрийнгээ хасар альгадажа, харюу үгэхэгүй бол, үшөө шангаар хээгэдхэши гэжэ занаба.

тулгахадаан, айхабтар ехээр нүрдэбэ.

- Хэлэжэ хайрлыт, агуу сэргэшэ, хэн гэдэг хаанай шэрээ энэ байна гээшбэ? - гэжэ Аржа Буржа хаан асууба.

- Энэ шэрээ Хурматаа тэнгэри хаанай юм. Боди сэдэхэлдэ хүрэжэ, нирваан болоходоо, энэ шэрээгээ Бигарма Зади бодо хaanдаа дамжуулжа үгэхэн юм. Бигарма Зади бодо хaan мэтэ хүсэтий бол, энэ шэрээд нуухаш. Бигарма Зади бодо хaanай түгэлдэр хүсэ шадал, тэрэнэй түрэлхид тухай мүнөө шамда хөөрэж үгэхүүлши.

СУРИЯ БАДИН ТҮҮХЭ

(Табадахи сэргэшши хөө

ИСТОРИКО-БИОГРАФИЧЕСКАЯ ХРОНИКА

(Перевод со старомонгольского)

Монография написана с использованием первоисточников на монгольском, китайском, японском, персидском, русском, некоторых европейских языках и известных в народе преданий.

Это самая полная и объективная биография хана и история его боевых походов. Стиль изложения простой, и не научнообразный, понятный рядовому читателю. Перевод на русский язык выполнил известный буряатский писатель и переводчик Норпол Очиров, хорошо знающий монгольский язык и старомонгольскую письменность. И все же это не без-

литристика, а научная монография. В ней дана родословная Генучина - Чингисхана, история всех наследников престола Великого хана (императора), всех хатуней Чингиса, всех принцев и принцесс, описаны жизнь хана в семье и походах, жизнь тогдашнего монгольского общества.

Автор - известный ученый из Внутренней Монголии, писатель и переводчик Сайшиял, умерший не так давно. Книга эта в двух томах - труд всей его жизни, достойный наставник автору и Чингисхану.

Тайжи, или Царевичи Чингиса

(Продолжение. Начало в №40 (752) за 13 октября).

В биографии хана, изданной в 1972 году на Тайване под названием «Гимн Чингисхана», в графе хронология есть запись: «В 11 году Цун Ши (год синего дракона, 1184 год) родился второй сын Цагадай». Это близко к записи Зан Зен Пей. Надо знать, что и записи Зан Зен Пей носят предположительный характер. Но поскольку это очень близко к подлинному времени, и я отметил 1183 годом.

Третий сын - Угэдэй - родился в год красной лошади, в 1186 году. Он тоже с малых лет следовал за отцом, честно и бескорыстно участвовал во всех его действиях, во внешних и внутренних войнах проявил себя выдающимся, отважным воином. Так он завоевал авторитет среди господствующих кругов Монголии, потому при жизни Чингиса был выдвинут на престол Великого хана.

Выделенная ему при жизни Чингисханом в 1225 году земля есть край вдоль верхнего течения реки Эрчис. Ныне это край восточнее озера Балхаш. После потомки Угэдэя создали Ханство Угэдэй, столицей сделали город Амил (шиян Амин современного Синзяна).

В 1229 году Угэдэй унаследовал большой престол Чингисхана. До 1241 года в течение тринадцати лет был Великим ханом Ханского Монгольского государства.

После того, как был выдвинут Вторым Великим ханом Ханского Монгольского государства, Угэдэй с 1230 по 1234 годы воевал против Золотой династии (это была третья война Монголии против Золотой династии) и в конце концов покорил ее. И второй поход Монголии на запад тоже начал Угэдэй. С 1236 года назначил большое войско во главе с Батыем для завоевания дальних земель («Завоевания старших сыновей»), они проникли в срединную часть Европы.

С другой стороны, во времена Угэдэя хана назначили на важные государственные должности таких учеников, как Елуй Цусэй, укрепили тем самым законность и порядок, создали таможенно-налоговую службу, продвинули дальше дело феодализации монгольского общества.

Еще построили города и поселения. Город Хара Хорум стал первой столицей Монголии, наладили уртонный путь, в безводных местах выкопали колодцы, немало полезных дел сделали по заливанию

ран и шрамов от многолетних войн. Немеркнувшей заслугой Угэдэя хана можно считать создание вечных памятников монгольской культуры, таких, как «Сокровенное сказание монголов».

Редкими чертами характера Угэдэя хана можно считать его самокритичность, умение признавать свои ошибки, которые почти не встречаются в людях ханского ранга. (В 234 параграфе «Сокровенного сказания...» говорится, что он признавал за собой четыре вины).

Если судить по его личному признанию и по многим записям в исторических хрониках, его чрезмерное увлечение водкой, безусловно, имело отрицательное влияние на его деятельность и его здоровье.

Угэдэй хан внезапно умер в своем походном дворце в одиннадцатом месяце 1241 года на пятьдесят шестом году жизни. Позже ему присвоили титул просвещенного светлого хана, а также титул тайжун.

Четвертый сын - Тулуй - родился в год черного быка, в 1193 году. Время рождения Тулуя подтвердили записью из «Истории Юаньской династии». Но если смотреть по записям «Сокровенного сказания...», время рождения вызывает немало вопросов. Уточни по комментарию «б» к третьей главе данной книги.

Тулуй является самым младшим сыном, рожденным Буртэ Ужин хатун. Поэтому, по монгольским обычаям, считают хозяином огня в очаге. Бабушка его, Уэлун хатун, отец с матерью очень жалели его, окружали лаской. Он с малых лет не отдался от воротника хана-отца. Сопровождал его даже в боевых походах. В большинстве случаев он находился при войсках основного направления вместе с Чингисханом. Поэтому он лучше всех знал тактику применения войск.

Тулуй от рождения обладал спокойным, мягким нравом, почтительно относился к старшим, особенно любил и уважал старшего брата Джучи. В боях он был отважным багатуром, был смышлен и находчив в управлении войсками. В 1212 году при занятии города Де Шин Золотой династии Тулуй и зять Чиу вдвоем раньше всех ворвались через городскую крепость. Когда на западе воевали в Хорезме, он один, командуя одной ветвью войск, преодолел реку Амударья, завоевал край Хорасан.

Когда в 1225 году Чингисхан распределял земли сыновьям, считая Тулуя хранителем очага, младшим сыном,

дал земли в верховьях Онона и около Хара Хорума. На этих землях находились четыре дворца Чингиса.

В 1227 году, когда Чингисхан скончался, сыновья, ваны и чиновники, полководцы доставили останки хана на север, после окончания траурных церемоний они вернулись каждый на свои земли. До избрания нового владыки Тулуй распоряжался государственной властью.

Осенью 1228 года, следующим летом (1229 год), во все

Рис. Виктории Алагуевой

земли разослали послов, сообщили ванам, зятьям, ноёнам туменов, ноёнам тысяч, что созывается большой Курултай по избранию нового владыки.

На большом Курултае следующего года родня и приближенные, сановники и чиновники сорок дней говорили, но не нашли единого мнения. В это время Тулуй и Цагадай, опираясь на завещание ханотца, решительно выдвинули Угэдэя. Так, в восьмом месяце того года Угэдэй унаследовал престол Великого хана Монголии. После провозглашения Угэдэя хана, начиная с 1230 года, Тулуй всеми силами поддерживал Угэдэя. Он участвовал в одном из последних боев, направленных против Золотой династии. Большое войско Монголии во втором месяце следующего года заняло Пен шиан. После этого владыка Золотой династии переехал в Биянлиян. Река Хадун и крепость Тунгуван служили ему опорой в этом деле. Тулуй доложил хану-братью:

«Если мы раньше достигнем Буу Жий, оттуда пойдем на Хан Зун, то не пройдет и месяца, как дойдем. Если об этом услышат войска Золотой династии, которые находятся в Тан Зеу, Дензеу, не назовут ли

нас воинами, спустившимися с неба?». Услышав это, Угэдэй хан очень обрадовался, сказал ванам, министрам: «Поскольку предложение Тулуя совпадает с завещанием покойного хана, нет нужды искать другой способ».

И сделал Тулуй главно-командующим войск правой руки. Если тронуться с Пен шиана, преодолев реку Шуй,

от Ванзеу, начал подготовку к сопротивлению.

Эта весть дошла до Тулуя. В это время войска Тулуя едва достигали четырех туменов. Подводы они оставили и напали легкой конницей. В горах Иой Шан столкнулись с передовыми войсками Золотой династии. Монгольские войска, изображая ложное отступление, пытались выма-

нить войска Золотой династии в лес, но они не двигались с места.

Тогда Тулуй в качестве хвоста-косички оставил три тысячи отборных войск и всеми остальными войсками, держа факелы, напал ночью. Они налетали день и ночь, не слезая с седла. Ванкин Хата отступил и укрепился в городе Данзеу. Монголы трое суток не могли взять город и быстро отступили на север. Тогда Хата взял пять туменов пеших и конных войск, стал преследовать.

Тулуй одной стороной воевал, другой стороной отступал. Если одна сторона убегала, другая сторона наступала. Придерживаясь такой тактики, держался три месяца. Наступила зима, стало холодно, выпало много снега. Войска Золотой династии замерзли, они уже не в состоянии были воевать.

В это время Тулуй легкой конницей совершил жестокие налеты, у горы Гурван Хайрхан много уничтожили войск Золотой династии. Несколько десятков газаров они с боями преследовали. Войска Золотой династии все свое имущество оставили где попало в степи, остатки разбрелись кто куда. Ванкин Хата отступал в сторону Жион Зеу, но попал в руки преследующих войск. В это время на поле боя прибыли основные войска Угэдэя хана. «Никто, кроме тебя, не смог бы так быстро ликвидировать противника», - похвалил Угэдэй хан Тулуй. Тулуй нисколько не возгордился. Войска стали возвращаться, и они отправились на север. По пути возвращения войск Угэдэй хан тяжело заболел.

Перевел со старомонгольского Норпол ОЧИРОВ.

Подготовила Г.ДАШЕЕВА.
(Продолжение следует).

СОГРЕВАЮЩИЙ НАПИТОК от простуды

Ополосните чашку кипятком. Засыпьте в нее ложку зеленого чая без ароматизаторов и прочих добавок. Используйте именно листовой чай, а не порошок в пакетиках. Заварите чай кипящей водой, закройте чашку крышкой и дайте настояться в течение 3-4 минут.

Возьмите кусочек имбирного корня (по размеру равный объему чайной ложки). Натрите его на крупной терке. И вместе с молотой корицей добавьте в заваривающийся чай. Если вместо свежего вы используете сухой молотый имбирь, возьмите всего щепотку этой пряности: в сухом виде у нее более концентрированный вкус.

Отрежьте кружок лимона и вместе с цедрой опустите в чай. С помощью чайной ложки выдавите из него сок в лечебный напиток. Для того чтобы сохранить максимум полезных свойств цитрусовых, не забудьте о следующем. После того как вымоеете лимон с мылом, положите его на 5 минут в кипяток. Это позволит очистить цедру от воска, которым обрабатывают фрукты в магазинах. Также помните, что витамин С, содержащийся в цитрусовых, быстро разрушается под действием высоких температур. Поэтому будет лучше, если вы добавите кусочек лимона, когда чай немного остынет.

По вкусу добавьте в напиток 1-2 ч. л. натурального меда. Даже если вам больше по вкусу обычный сахар, для приготовления этого

напитка используйте именно мед. Дело в том, что рафинированный сахар, растворясь в чае, снижает его целительные свойства, разрушая многие вещества. Мед же, напротив, сам содержит огромное количество полезных минеральных веществ и обладает согревающими и противомикробными свойствами.

Хорошо перемешайте компоненты напитка, и целебный чай готов. Он прекрасно согреет вас, взбодрит, ускорит процессы обмена веществ и укрепит силы вашей иммунной системы. Этот чай можно назвать отличным средством профилактики и лечения простудных заболеваний.

СОВЕТЫ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ

• Привыкайте к этому напитку постепенно. Дело в том, что у него очень сильный согревающий эффект. В первый раз приготовьте всего полчашки согревающего чая. Постепенно увеличивайте это количество до 2 чашек в день.

• Даже такие полезные продукты, как лимоны и мед, корица и имбирь, могут вызывать аллергические реакции. Если у вас повышенная чувствительность к одному из этих компонентов, не используйте его или замените (смородиной, изюмом, мяты или кардамоном).

**Если вы замерзли
или чувствуете слабость, которая предшествует простуде,
не торопитесь согреваться алкогольными напитками.
Лучше приготовьте лечебный ароматный и вкусный чай.**

ЧТО ВАМ ПОНДОБИТСЯ:

250 мл кипятка,
1 ч. л. зеленого чая,
щепотка молотой корицы,
кусочек корня имбиря,
1-2 ч. л. натурального меда,
1 кружок лимона.

ЯМПИЛ (ЯМПИИ)

**БАГША:
«АША ТУНАТАЙ
АРГАНУУД ОЛОН...»**

Жердевэй үйлсүн 31 «А» номерой байшанда оршодог «Будда медицины» гэхэн түбэд эмшэлэлгүн байшан һүүлэй үедэ олон зондо мэдээжэ болонхой. Хүл гарсаа, үе мүсөө гэмтэхэн, үбдэдэг хүнүүд эндэ ерэжэ, элдэб зүйлөөр, хоморой ургамал, амитадай элдэб хуби хэрэглэнэн, буйлуулагдан, ялагар пакедтэй, түхэрээн хараанууд эмүүдые абажа ууна. Уушканай, бөөрын, эльгэнэй, хото хоолойн, һүлнэнэй, суухын, эхэнэрнүүдий, эрэшүүлэй тусхай үүшэнтэй зон эндэ аргалагдана.

- Нэн түрүүн гарайн нудал бариж, үүшэнгьең элируулжэйнгээ удаа эм дом, зүү хадхалга, нидхэрэлгэ (массаж), ханалга, бусад арга дурадханабди. Тийхэдэ илангая хүлөөрөө (үбдэгөөрөө) үбдэлэг, үе мүсэдэ аша тунатай тусхай эм домтой зүйлнүүдээр галдажа байжа аргалагдби. Эм бүхэн хадаа үглөөгүүр, али үдэр гү, али үдэшэ ууха, ямар юумээр даруулхаб: унаар гү, али һүөөр, бусад шэнгэн ундаар гэжэ булта заабаритай байдаг. Ород, буряд, элдэб үндэхе янанай зон аргалуулдаг, хануулдаг болонхой. Бидэндэ ерэжэ, үүшэнэйнгээ диагностико (будалаар) элирхэйлжэ, саг соонь аргалуулхая яарыт гэжэ дуулганабди. Манай хаяг: Улаан-Үдэ, 47-дохи квартал, Жердевэй үйлсүн 31 «А» номерой байшан «Будда медицины», телефоннай: 555-300. Урид хонходоод ерйт мандаа гэжэ уринабди, - гэжэ Ямпии багша хэлээ нэн.

Бэлигма ОРБОДОЕВА.
Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото.

БУДЬТЕ ЗДОРОВЫ!

• Регулярный полноценный завтрак помогает справиться с желаниями перекусывать на ночь.

У тех, кто завтракает, обмен веществ на 3-4 % интенсивнее среднего показателя.

• Хотите похудеть - ешьте только из маленькой посуды: суп - из пиал, горячее - из десертных тарелок. Это поможет привыкнуть к маленьким порциям.

• Отличная идея для подарка - сертификат на массаж, косметическую процедуру в салоне.

• Салат потребует меньше калорийной заправки, если добавить в него тертое яблоко.

• Люди чаще обычного грубы друг другу по понедельникам. В начале недели старайтесь больше улыбаться, шутить и не ввязываться в ссоры.

• Мандарины помогают защитить сердце и сосуды от атеросклероза, а также снижают риск сахарного диабета.

• Пожилые люди с хорошими зубами выглядят и чувствуют себя на 10 лет моложе ровесников.

• Спите в прохладной комнате. Исследования показали: те, у кого в спальне не жарче +17+18 °C, дольше остаются молодыми.

КОМУ ПОМОЖЕТ ИГЛОРЕФЛЕКСОТЕРАПИЯ?

Меня давно интересует вопрос: за счет чего действует иглорефлексотерапия? Как введение иглы безо всякого лекарства может улучшить здоровье? При каких заболеваниях это эффективно и безопасно ли?

Как вы, наверное, знаете, иглорефлексотерапия - старинный метод лечения, известный нам благодаря восточной медицине.

Он заключается в воздействии специальными иглами на биологически активные (акупунктурные) точки.

Эти точки связаны с работой внутренних органов, систем организма и со всеми физиологическими процессами.

Знаете ли вы, что введение иглы под кожу увеличивает скорость течения крови примерно в 7 раз, и данный эффект сохраняется около 20 минут?

Благодаря этому изменяется электрическая проводимость кожи. В результате активизируются собственные ресурсы орга-

низма для восстановления здоровья.

По данным Всемирной организации здравоохранения, почти 70 видов заболеваний можно вылечить только одним иглоукалыванием. И самый быстрый эффект достигается, когда необходимы обезболивание, улучшение эмоционального состояния или кровообращения, а также усиление иммунных реакций.

Также иглорефлексотерапию с успехом применяют для лечения болезней пищеварительной и дыхательной систем, кожных дефектов, заболеваний суставов и сердца. Что касается безопасности, то надо учитывать 2 основных условия.

Подготовила Бэлигма ОРБОДОЕВА.

1. В о -
первых,
иглореф-
лексоте-
рапи ю
может
про в о -
д и т ь
толь ко
квалифицированный спе-
циалист с большим опы-
том работы.

2. Во-вторых, иглы и все остальные инструмен-
ты должны обязательно подвергаться тща-
тельной стерилизации. А все участки кожи, на которых предполагается введение игл, должны быть про-
терты этиловым спиртом
или спиртовым раствором
йода.

XVII ЖАРАНАЙ САГААГШАН ТУУЛАЙ ЖЭЛ

НАМАРАЙ ДУНДА УЛААГШАН ТАХЯА НАРАА -
НАМАРАЙ НҮҮЛШИН ШАРА НОХОЙ НАРАА

Буряад литэ	27	28	30	1	2	3 БД ХЭ	4 ХЭ
Европын литэ	24	25	26	27	28	29	30
Гараг	ДАБАА	МЯГМАР	НАГБА	ПУРБЭ	БААСАН	БИМБА	НИМА
Нэрэ	НАРАА	МАРС	МЕРКУРИ	ЮПИТЕР	СОЛБОН	САТУРН	НАРАН
Үдэр	ПОНЕД.	ВТОРНИК	СРЕДА	ЧЕТВЕРГ	ПЯТНИЦА	СУББОТО	ВОСКР.
Үнгэ	хара	харагшан	хүхэ	хүхэгэн	улаан	улаагшан	шара
Үдэр	Хулгана	Үхэр	Бар	Туулай	Луу	Могой	Морин
Мэнгэ	7 улаан	6 сагаан	5 шара	4 ногоон	3 хүхэ	2 хара	1 сагаан
Нуудал	унаан	уула	модон	хии	гал	шорой	түмэр

Гарагай 2-то намарай дунда улаагшан Тахяа нарын октябрин 24 (хуушанай 27).

Хара Хулгана, 7 улаан мэнгэйн, ундана нуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, бурхан, лусууд, тэнгэри тахиха, хэшэг даллага абаха, дасан хийд бодхохо, сан табиха, эм найруулха, хүрэнгэ энэхэх, бэри буулгаха, хурим хэхэ, гэр байшан бариха, замда мур гаргаха, шэн барилга ашаглалгада оруулха, худалдаа хэхэ, хариулга хэхэ, түмэрөөр урлахадаа хайн. Ех гол гаталха, загана бариха, тангариг угхэх, хүүргэ бариха, нубаг татаха, дайсание номгодхохо, улай гаргаха, хүншүү гутуулха, анда бололсоха, үзэл үзэх, мори урилдуулха, нохой тэжээх, хүүгэдээ угрэжэ абаха, эхилжэ ном соносоха, шэн дэгэл үмдэхэ, эд, юумэ угхэх, шарил шатаахадаа муу.

Хүнэй үнэ авабал, амгалан тайлан байдал оршионо.

Гарагай 3-да октябрин 25 (хуушанай 28).

Харагашан Үхэр, 6 сагаан мэнгэйн, улада нуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, бурхан тахиха, хэшэг даллага абуулха, номын үүдэндэ орохо, угаал үйлдэхэх, Очирпүрэвийн харюулга хэхэ, мори, үхэр номгодхохо, бэри буулгаха, нүүдэл хэхэ, гэрэй нуури табиха, гэр бүрихэ, мал худалдаа, шэн нөйнисе табиха, дайсание дарааха, захиран тушаалаа ажал хэхэдэ хайн. Эм найруулха, замда гараха, урлан бүтээх, дархалха, эрдэм ухаандын нуралсаа, сэргэ хүдэлгэхэ, ехэхэхэ, харилжэ ном уншаха, худалдаа хэхэ сээртэй.

Хүнэй үнэ авабал, арсалдаа хэрүүл, тэмсэл болохо.

Гарагай 4-дэ октябрин 26(хуушанай 29-ийн үдэр үгэ, забарланы, хуушанай 30). Дүйсэн үдэр.

Хүхэ Бар, 5 шара мэнгэйн, модондо нуудалтай үдэр.

Бурхан, тэнгэри тахиха, бурхан шүтээн, орон гэрээ арамнайлаа, нэргэхэх, бэшэг зурхай зураха, дасанай тахил зааха, лама болох, ном номлох,modo тариха, шэмэг зүүдхэл зүүхэ, нээс гэр табиха, хүрэнгэ табиха, ураг садан болох, өөрийн амидаралда тунатай ажал хэхэ, худалдаа эрхилхэдэ хайн. Юумз газаашан угхэх, эм найруулха, ном эхилэн заалгаха, modo отолх, тангариг угхэх, газар хахалха, хурим хэхэ, нохой абаха үйлэнүүдье тэбшэгты.

Хүнэй үнэ авабал, эрлигээтийн шараха.

Гарагай 5-да намарай нүүлшины шара Нохой нарын октябрин 27 (шэнэйн 1).

Хүхэгшэн Туулай, 4 ногоон мэнгэйн, хийдэ нуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, 8 лусууд тахиха, тахилдаа угэльгэ угхэх, дасан шүтээн бодхохо, санаар олгох, тарни уншаха, бэшэг зурхай зураха, эрдэмдэ нуралдаа,

ном соносох, номлох, хэблэх, номын хурал байгуулха, замда ябаха, эм найруулха, modo тариха, хүрэнгэ энэхэх, бэри буулгаха, түрэх, буяний үйлэх бүтээх, ех хүндэ бараалхаха, хариулга хэхэ, ханаха үйлэнчүүдэх хайн. Тээрмэ бодхохо, суглаа зарлаха, байшан эхилэн бариха, түрэл садан болох, газар хахалха, нубаг татаха, хурим хэхэ, сэргэ хүдэлгэхэ, нүүдэл хэхэ хориглоно.

Хүнэй үнэ авабал, наан хороо.

Гарагай 6-да октябрин 28 (шэнэйн 2).

Улаан Луу, 3 хүхэ мэнгэйн, галда нуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, лусууд тахиха, «Чавдор», «Үнан балин», «Лудор», «Лусын балин» үргэх, дасан шүтээн бодхохо, лама болох, эм найруулха, замалаа, замда гараха, эрдэмдэ нуралдаа, шэн хубсана үмдэх, бэри буулгаха, хурим хэхэ, ех хүндэ бараалхаха, тоосоо хэхэ, үзэл үзэх, арамнай үйлдэхэх, аргада оруулха, хуулисаа гаргаха, хүрэнгэ табиха, тушаалдаа дэбжэх, түмэрөөр урлаха, зүүдхэл шэмэг зүүхэдэх хайн. Газар һэндэх, хариулга хэхэ, modo отолх, нубаг татаха, онгосо, нала, модон тээрмэ урлаха, хүүргэ бариха, ханаха, төөнхэх, газар малтаяа, нэхэх, нүүдэл хэхэдэх харша.

Хүнэй үнэ авабал, хараал шэрээл, арсалдаа хэрүүл, тэмсэл болох.

Гарагай 7-до октябрин 29 (шэнэйн 3).

Улаагшан Могой, 2 хара мэнгэйн, шоройдо нуудалтай үдэр. Бальжиниматай, Дашиниматай үдэр, хутагын хурсаа үдэр.

Нананай буян бүтээх, эд, мал абаха, худаг малтаяа, modo нуулгаха, мал газаашан гаргаха, нүүдэл хэхэ, сэргэ хүдэлгэх, зээлээр абаха, замда гараха, гэр бүрих, тангариг угхэх, наад тодхор дараахадаа хайн. Модо отолх, эм найруулха, худалдаа хэхэ, заргалдаха, худаг малтаяа, гэрэй нуури табиха, угаал хэхэ, зальбарал табихадаа муу, бэри буулгажа, хүрьгэ оруулжа болохогүй.

Хүнэй үнэ авабал, эд бараагаар, үхэр малаар баяжсаа.

Гарагай 1-дэ октябрин 30 (шэнэйн 4).

Шара Морин, 1 сагаан мэнгэйн, түмэртэй нуудалтай үдэр. Хутагын хурсаа үдэр.

Бурханда, лусуудтаа зальбарха, тахиха, лама болох, эм найруулха, эрдэм номдо нургаха, адуйнаа мал нургаха, хурим хэхэ, нүхэртэй болох, ех хүндэ бараалхаха, бэри буулгаха, худалдаа наймаа хэхэ, тангариг угхэх, modo отолх, угаал үйлдэхэдэх хайн. Нялхэх хүлдэ оруулха, газаашан ябуулха, сэргэ хүдэлгэх, байраа бууса тубхинчлэх, мори худалдаа, байшан гэрэй нуури табиха, шэн гэр бариха, хүн, мал намнаха, ханаха, төөнхэх, шэн дэгэл эсхэхэдэх бүтээнжэгүй.

Хүнэй үнэ авабал, бэе махабад хайжсарха.

Шүтэл мургэл

ГУРБАН ГУБИИЕ
ГАТАЛНАН
АЯНШАЛГА

(Түгэсчэл. Эхинийн 12-дохи нюурта).

АЯН ЗАМТНАЙ
ҮЛЗҮҮТЭЙ
БАЙГ ЛЭ!

ЭНЭЭГЭР ябадалнай дүүрэгүй, эндээс сааша 300 модоной зайды оршодог Дэмчиг хийдэх хүрэхээр Омноговь аймагай Ханбогд сүмэ руу гарабади. Уудам гүбяар хулан, зээрэг хабтагай (зэрлиг тэмээ) мэтэ хоморой амитадаа харанаар, Ханбогд сүмэ хүрэбэди.

Дэмчиг сүмэ хада шулуутай байса хадын дундаа оршодог байна. Энэ энерги түб 10 модоной зайдээ эзэлдэг. Хубисхалай үедэ нандаран бутарханшияа хаа, мүнөө нэргээн бодхоогдох байна. Эндэ ерэхэн хүн 3 нүгэлэе сэбэрлэж, субаргье нара буруу 3 дахин тойрдог. Бурхан багшын субаргодаа сэргэ, нара зүб 3 тойроод, 7 субарга сааша дамжан гороолоод, гольдон бодхоогдохон сүмээдэ орожо мургэдэг байна. Бэээр, хэлээр, сэдыхэлээр хэхэн гурбан нутглөө наманшалан арилгадаг гуримтай юм.

Эндээс гараад, хадын оройдохи энерги түб хүрэж,

урда зүгтэ Хаан бодго уула руу хараж «Үлэмжийн шанар» дуугаа дууладаг. Энэ түбэе Сансаар зураг ашаглан физикэ-техническэ эрдэ мэй доктор Дашияа гэж хүн тодорхойлжон, тийн Данзанравжаагай дуугаа дууладаг газарта хадаанаа зоонбон байна. 5 метр доошоо буугаад, тэндэ байгаа шулуун дээр хоёр гарайнгаа хоёр алгаар дарацаа, энерги хадагалдаг байна. Тэндээс Дундговь аймагаар дамжан, Түб аймагаар 40-өөд модондо байдаг Ээж хададаа ошожо мургэбди. Түб аймагай түбнээ арбаад modo газарта байдаг Богдо хаан уулын урда талын дасанье харажионирхобди.

Игэжэ 3 губи гаталнаан харгынай одоошиб түгэсэж, нюотагаа бусаа бэлэйби. Хүндэтэ уншагшад, та бүгэйн замда ябалган үзүүтэй байхан болтогийг гэж энэ зүрхэннөө үреэнбэд!

Валентина
БАЛДАХИНОВА,
Буряадай дуурийнхан арадай эмшэн.

Телефоны: 21-54-54 - приемная 21-33-61 - замгендиректора - руководитель редакций газет 21-68-08 - замгендиректора - руководитель специализированных изданий 21-55-97 - замгендиректора - директор по экономике и развитию 21-64-36 - редактор 21-60-21 - библиоредактор 21-67-81 - выпускающий редактор 21-66-76 - производственный отдел 21-55-97 - отдел экономических проблем, отдел фотопилюстрирований 21-63-86 - отдел социально-политических проблем 21-54-93 - отдел гуманитарных проблем, отдел бурятского языка и перевода, отдел оперативной информации 21-35-95 - редакция журналов «Байсан» и «Байгам» 21-55-97 - редакция журнала «Морин Хурал», редакционно-издательский отдел 21-62-62 - реклама 21-50-91, 21-35-95, 21-50-52 - подписка и распространение	АДРЕС: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаршишили, 23. ГУП «Издательский дом «Буряад унэн». Учредитель - Правительство Республики Бурятия	Подписной индекс 738
--	--	----------------------

Буряадаар хэлэж нурая

жа бэлшэдэг хонид хада дээрэ гарагынгаа урда түхэрээн жэл соо ногоорон байдаг нэгэ нөөгтэ ошоод, набшаанын эдидэг байгаа. Тийгээд хада ёөдэ ех хүнгэнээр, түргөөр гарагадань, хүнүүд тэдэниие хүсэж ядагадаг ён. Хайшан гэхэдээ хонид иимэ хүнгэнээр хада ёөдэ абириабд гэж хүнүүд гайхадаг байгаа. Ногоон нөөгтэ набшаана эдеэд үзэхэгээ бодобо. Набшаандые суглуулжа, унан соо хээд шанаадань, урдань хэнэйшье уужа үзээгүй, амттай ундан болошобо.

Хүнүүд дуратайгаар тэрзиние ууба, хүсэ, шадал нэмэбэ. Иигэжэ эгээн түрүүшүн сай олдоон гэхэ. Россиин гүрэндэ сай 1638 ондоо хойши уужа эхилэх ха. Монголий Алтан-хан сродой хаан

Михаил Федоровичто дүрбэн пүүд сайн набша эльгээн юм гэлсэдэг. 1679 ондо Росси гүрэн Хитад гүрэнтэй хэлсээ баталхадаа, Хитаднаа таанлгаряагүйгээр сай ерэжэ байха гэж хэлсэн байна. «Сай» гэж үгэмний хитад хэлэнээс абаан байна, гансал тэндэ «чай» гэж үгүүлдэг. «Залуухан набшаан» гээн удхатай. Ордоор «чай», англгаря «tea» гэхэдээ, баан нэгэ үндэштэй үгэнүүд гэжэ элирэн.

Ответьте на вопросы:

1. Где и когда имел место этот случай?
2. Где паслись овцы?
3. Что придавало силы овцам?

Л.НАМЖИЛОНОЙ
«Оюун түлхүүр» номбоо.

Баглаа, баглаа ургадаг
Баяр зугаа асаардаг
Багым үнгүн сэсэгүүдэй
Басагадые гоёон:

Малгай сэсэг
Малгай сэсэг
Малгай сэсэг
Малгай сэсэг һалбараа.

Бүлэг, бүлэг ургадаг
Бүхэг наадаа һануулдаг
Толгой миний шинишиье
Тойрон зохиодор гоёодог:
Малгай сэсэг

Малгай сэсэг
Малгай сэсэг һалбараа.

Баглаа-баглаа, бүлэг-бүлэг
Малгай сэсэг һаглайна.
Саг соохоноо һалбараад,
Үнгэрхэдэн хагдарна.

Малгай сэсэг
Малгай сэсэг
Малгай сэсэг һалбарха.

Шэрүүн сагай ошоходо,
Шэнээр баглайн ургаха.

Сэбэрхэн басагадай
толгой дээр
Шамай намай һануулха
Малгай сэсэг
Малгай сэсэг
Малгай сэсэг һалбараа.

Бадма-Ханда БУДУЕВА.
Р-Н.БАЗАРОВАЙ зураг.

HAM
Долоотой Таня эжидээ хэлэбэ:
- Энэ ham долоотой болоо гү?
Эжинь гайханы асууба:
- Юундэ тийгээж нанаабши?
- Урда шүдэнүүднинь барандаа
унашан байна ха юм!

ЯНАН
Гэшхүүр дээрэ наадажа һуунан Баяр
эжийнэ асууба:
- Нагаса юундэ ябанан хүн яна зууха
гэж хэлэдэг бэ?
Яна зуугаад ябанан нохойе хараа
нэм, тээд хүнэй яна зуугаад ябахые нэ-
гэтэшье хараагүйлби.

АЖАЛ ХЭНЭЭРЭЭ
Нэг бүлын үхибүүд саад соогоо зэ-
дэгэнэ суглуулба. Дондог хүбүүн нэгэ
монсогорье наба уруугаа, хоёрдохи-
иен амуураа шэдэбэ. Үдэшэндээ
эжинь амтатай халаашнуудые бариба.
Үхибүүдтээ хоёр-хоёр халааша
хүртөөгөөд, Дондогто нэгье баруул-
ба.
- Эжы, ганса намдал нэгье үгэбэш,
гэжэ Дондог шамарлаба.
- Ажалахадаа хэдье хээбши, тэрэ-
нээл абаба ха юмши! - гэбэ эжинь.

ҮНЕЭНЭЙ ХҮХЭН
Нэгэдэхи класстаа түрэлхи хэлэ-
нэй хэшээлдэ «Гэрэй амитадай арсал-
даан» гэж онтохо уншаад, үнээнэй
үнхнэе гаргадаг сагаан эдээ хоол ту-
хай хөөрөлдөөн болобо.

- Хэлэгти даа, үнээн хэдэй хүхэтэй
юм? - гэжэ багшань класстаа хандава.
«Би», «би», - гэлдэхэн абланууд пар-
та бүхэнэй саананаа наяршаба.

- Зургаан хүхэтэй, - гэбэ Бата.
- Дүрбэн хүхэтэй, - гэбэ Баатар.
- Табан хүхэтэй, - гэбэ Долсон.
Харюусагшадай дундаа «хоёр
хүхэтэй», «гурбан хүхэтэй» гэгшэд
байгаа.

Хэлэгти даа, үхибүүд, тэдэнэй
хэниинь зүбөөр харюусан байгааб?

TAXA
Үнгэтэ зураг багшань нурагшадтаа

харуулаад, мориной ашаг тува тухай
хөөрэж үзбэ. Хуушарбан түмэр таха
харуулба. Үхибүүднын бултадаа угаа
нөнирхон, тэрэниен гартаа бариж а
үзбэ.

- Мориной юундэн нимэ таха хада-
даг бэ? - гэжэ багшань класстаа хандада-
ба.

- Хүлдэн хададаг, - гэхэн харюу
үтгэбэ.

- Мориной хүлнүүд юутэйб?

Класс соо гэнтэ авяа аниргүй бо-
лошобо. Эгээ хойно гансаараа үүдаг
хүбүүн «би», «би» гэжэ байгаад, гарцаа
дээрэ үргэбэ.

- Андрей мэдэнэ, хэлэ даа! - гэбэ баг-
шань.

- Мориной хүлнүүд набартай юм, -
гэбэ.

- Иим түмэр таха мориной туруу-
да хададаг юм, - гэжэ багшань ойлгу-
улба.

Хэлэгти даа, үхибүүд, гэ-
рэй болон зэрлиг амитадай ямарын
набартайб, ямарын туруутай байдаг
гээшбэ?

АМГАТАЙ ХООЛ
Ашадаа хоол ехээр эдюулхээ
нананан хүгшэн эжинь:

- Эдээ ехээр эдидэг хүн түргэнээр ур-
гадаг, үндэр бэйтэй болодог юм, - гэжэ
хэлээд, Жаргалaa столдо һуулгаба.

Стол дээрэ табяатай байнаан
эдээнээ Жаргал ама хүрээд, гэрэлэй
хажууда ошожо, бээс хараба.

- Оройдошиб үндэр болоогүйб, тэ-
рэл зандашиб! - гэжэ Жаргал гайхан-
гяар хэлэбэ.

ӨӨРӨӨ ЭДИХЭМ
Табатай Галия дурата-дурагүйгээр
яблока хазажа һууба.

Галиин аха нургуулихаа үшөө
ерээдүй байба.

- Эдихэ дурагүй haan, ахадаа үлөө, -
гэбэ эжинь.

- А-а-а, өөрөө эдихэм! - гэжэ хэ-
лээд, тэрэнэх ех эхээр хазажа байгаад,
эдихэ оробо. Аханаан хармалнандаа,
яблокая гүйсэд жажалангүйгээр бу-
шуу түргэн эдижэхин юм...

Газаанаа Галия гэртээ гүйжэ ороод:
- Зосоомни үбдэнэ, худхана, - гэжэ
хэлээд, диван дээрэ хэбтэшэбэ.

- Өөрөө зэмэтэй ха юмши, яблока
жажалангүйгээр юундэ эдээбши? -
гэжэ эжинь сухалтайгаар хэлэбэ.

НУХЭД
Эжинь Содном хүбүүндээ хэлэбэ:
- Жамбалтай бу наада! Тэрэши муу
хүбүүн ха юм.

- Эжы, би найн хүбүүн гээшэ гүб? -
гэжэ Содном асууба.

Эжинь харюусаба:

- Шимни тон найн хүбүүн гээшэш!

- Яагаа найн гээшэб! Жамбал нам-
тай наадахаа эрхэтэй бшуу, - гэжэ Со-
дном угаа баярлаба.

ДИРЕКТОР
Нэгээтэ Намсарай хүбүүн машин-
на заанбарилдаг газар ербээ. Тэндэ
тоолошгүй олон элдэб янзын трак-
тор, автомашина болон бусад техни-
кэжээшэдээн байба. Намсарай тэдэнэй
дундуур нөнирхон ябажа хараба.

Яагаа улаан шэрэтэй «К-700» тракто-
рай дэргэдэ ажаллажа байнаан ахынгаа
хажууда дутэлэмсөөрөө:

- Аха-аа, энэ томо трактор бул-
танайн директор гээшэ гү? - гэжэ
нөнирхон асууба.

СААД
Зургаатай Баяр абатаяа саадтаа
ошожо ябажадаа, иигэжэ асууба:

- Манай байдаг газарые юундэ саад
гэдэг юм? Гэрэймийн газаа нэгэшье
модон үгы ха юм.

АЛТАН ГАР

Нэгээтэ Таня эжинь асууба:

- Эжы, аа, үбгэн абые юундэ алтан
гартай хүн гэнэб?

Гарын харахадаа, алтан бэшэ, юрын
ха юм.

Свободные духи

Наибольшая часть населения духовного мира - это свободные духи. Их великое множество. Они настолько разнообразны и непохожи, что трудно их разбить на определенные группы.

Свободные духи - те, что выполняют свои задачи вне тела. Их великое множество, они стоят на разных ступенях развития.

Свободные духи бывают нейтральными. Духи нейтральны только начали свой путь познания добра и зла. Порою даже они еще не сделали свой выбор.

Нейтральные духи - это не очень хорошие, не очень дурные. Они, скорее, наблюдают и любят шалить и проказничать. Они непоследовательны и напоминают неразумных детей.

Формы духов бывают невероятно разнообразными. Люди видящие замечают, что они не имеют постоянной формы, меняют облик и каждому показываются по-разному.

Светящийся шар - чаще всего так выглядят духи разного уровня. Они бывают разноцветными, порою скрываются и вообще выглядят потрясающе красиво!

Когда Всевышний предстает в виде сгустка энергии, это бывает шар яркого золотого цвета.

Будда - бывает, его видят как прекрасный альбинос, лазоревый или золотой шар. А Ар-

хангел Михаил предстает по-разному как синий, фиолетовый, зеленый или голубой шар чистейших оттенков.

Блуждающий добрый дух.
Доброта - его преобладающее чувство.

Спирали и линии - ищущий дух. Ищет себе тело. Линии - самая распространенная форма духов после шара.

Подобный этому вид имеют духи, прибывшие из очень дальних галактик.

Древний дух - это дух, живший, воплощавшийся в физических тела. Такие духи очень умные, мудрые. Знания их огромны. Их мало.

Виктория АЛАГУЕВА.

Үхибүүдэй хөөрөөнхөө

ҮЙЛСЭДЭ

Долоотой хүбүүн хотын нэгэ үйлсэдэ наадажа һууба.

Тэрэнэй хажууда милиционер дутэлэн ерээд, асууба:

- Хүбүүн, ши ямар үйлсэдэ байдагбши?

- Би үйлсэдэ бэшэ, харин 5 дабхар гэртэй байдагб! - гэжэ томоотой янзаар харюусаба.

ГОЛОЙ ЭРЬЕДЭ
Голой эрьедэ үхибүүд наадажа байба.